

e-ISSN 2147-7469

AVRASYA İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of Eurasian Inquiries

AVID

Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 2
2021

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul University Research Institute of Turkology

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 2 Yıl/Year: 2021

Dizinler / *Indexing and Abstracting*

Index Islamicus

Social Science Research Network (SSRN)

Research Bible (Academic Research Index)

SOBİAD

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi, Balabanağa Mahallesi,
Kimyager Derviş Paşa Sokak, No: 6, Beyazıt / Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00
E-mail: avid@istanbul.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/iauavid>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve tüm Türk Lehçeleri ile birlikte İngilizce ve Rusça'dır.
The publication languages are Turkish and all Turkish Dialects, as well as English and Russian.

Mart ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in March and September.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– mustafabalci@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editors-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ömer KUL – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – omer.kul@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– mustafabalci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ömer KUL – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – omer.kul@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA – İsmail Gaspıralı Adına Avrasya İnkişaf Enstitüsü, Simferopol, Kırım – ranetta@bk.ru

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Haluk ALKAN** – İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye
– haluk.alkan@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Stavros ANESTİDİS** – Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, Yunanistan – anestidis.stavros@gmail.com
- Prof. Dr. Berdal ARAL** – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler, İstanbul, Türkiye
– berdal.aral@medeniyet.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa AYDIN** – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi, İstanbul, Türkiye – muaydin@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Saadet Gülden AYMAN** – İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,
İstanbul, Türkiye – gulden.ayman@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR** – Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Ankara, Türkiye – mdundar@ankara.edu.tr
- Prof. Dr. Bogdan J. GÓRALCZYK** – Varşova Üniversitesi Avrupa Merkezi, Varşova, Polonya – b.goralczyk@uw.edu.pl
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU** – Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bölüm Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye – mehmethacisalihoglu@gmail.com
- Prof. Dr. Mehmet Şükrü HANIOĞLU** – Princeton University, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, ABD
– hanioglu@princeton.edu
- Prof. Dr. Makbule SARIKAYA** – Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ardahan, Türkiye – makbulesarikaya@ardahan.edu.tr
- Prof. Dr. Kazuaki SAWAI** – Kansai Üniversitesi, Asya ve Afrika Tarihi Bölümü, Osaka, Japonya – k-sawai@kansai-u.ac.jp
- Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU** – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
İstanbul, Türkiye – ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr
- Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA** – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tiflis, Gürcistan
– zazatsurtsumia@yahoo.com
- Prof. Dr. Salih YILMAZ** – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye – salihyilmaz76@gmail.com
- Doç. Dr. İsa BLUMI** – Stockholm Üniversitesi, Asya, Ortadoğu ve Türk Araştırmaları Bölümü, Stockholm, İsveç
– isa.blumi@su.se
- Doç. Dr. Hasan DURAN** – İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul, Türkiye – hasan.duran@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ** – Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye – vugar.imanbeyli@marmara.edu.tr
- Doç. Dr. Vjeran KURSAR** – Zagreb Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji, Zagreb, Hırvatistan – vkursar@ffzg.hr
- Doç. Dr. Mustafa SARI** – Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye – msari@sakarya.edu.tr
- Doç. Dr. Çağdaş ÜNGÖR SUNAR** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye – cagdas.ungor@marmara.edu.tr
- Doç. Dr. Zuhâl MERT UZUNER** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye – zmert@marmara.edu.tr
- Doç. Dr. Üyesi Bülent YILDIRIM** – Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye
– bulentyildirim@trakya.edu.tr
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU** – Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
İstanbul, Türkiye – serdar.caycioglu@marmara.edu.tr
- Dr. Bilgehan ALAGÖZ** – Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr
- Dr. Mehmet YILMAZ** – Türkiye Cumhuriyeti Mogadişu Büyükelçisi, Somali

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Mahmut AK – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– mehmet.beyhan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İdris BOSTAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Faruk BOZGÖZ – Türkiye Cumhuriyeti Sana Büyükelçisi, Yemen

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– feridunemecen@yahoo.com

Prof. Dr. Emine INANIR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
– eminar@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut Ertan GÖKMEN – Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye – egokmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Türk Dil Kurumu Başkanı, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN – Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KAVAS – Türkiye Cumhuriyeti Dakar Büyükelçiliği, Senegal

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi, Ankara, Türkiye
– samil.ocal@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Derya ÖRS – Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği, İran

Prof. Dr. Enis ŞAHİN – Sakarya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye – esahin@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– topsakali@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ – Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta, Türkiye
– hayricapraz@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Neriman Ersoy HACISALİHOĞLU – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– nerersoy@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Turkish-Georgian Cooperation in the Struggle for Security in the South Caucasus
(The Caucasus Stability and Cooperation Platform)
Güney Kafkasya'da Güvenlik Mücadelesinde Türkiye-Gürcistan İşbirliği (Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu)
Murad Asadov209
- Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu
The Birth of Stalinism in Russia
İsmail Görgeç225
- Epic Heritage - The Gold Treasure
Epik Miras - Altın Hazine
Tadjiabaeva Oltinoy Kosimovna249
- ЭПИК МЕРОС – ОЛТИН ХАЗИНА
Epik Miras - Altın Hazine
Tadjiabaeva Oltinoy Kosimovna263
- Sabırın Milli İntibah İdeali "İCTİMAİ YUXARILAR"A MÜNASİBƏT KONTEKSTİNDƏ
Sabir's National Renaissance Ideal (IN THE CONTEXT OF ATTITUDES TOWARDS "SOCIAL ELITES")
Təyyar Salamoğlu279
- Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar, Fikirleri ve Türklüğe Katkıları
Russian Turkish Authours, Their Ideas and Their Contributions to Turkishness in Türk Yurdu Magazine
Sema Sezgin297
- ABD'den Rusya'ya ve Rusya'dan Dünyaya Bakış Bir Jeopolitik Satranç İncelemesi
From USA to Russia and From Russia to the World: A Geopolitical Chess Review
Uğur Tarçın323

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

- Ömer Göksel İşyar, *Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2020, 322 s. ISBN: 978-605-247-242-2
Aslı Şevval Abdik345
- Mavi Vatanın Güney Cephesi 'Doğu Akdeniz', Cem Gürdeniz, Ankara, Pankuş Yayınları, 2020, 192 Sayfa, ISBN: 978-605-06308-2-4
Sümeyye Didar Kılıç349
- Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı (Osmanlı-İngiltere ve Çarlık Rusya), Dr. Vugar Akifoğlu, Ankara, Berikan Yayınevi, 2020, 290 Sayfa, ISBN: 978-625-7049-20-7
Emine Uslu355

Turkish-Georgian Cooperation in the Struggle for Security in the South Caucasus (The Caucasus Stability and Cooperation Platform)

Güney Kafkasya'da Güvenlik Mücadelesinde Türkiye-Gürcistan İşbirliği (Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu)

Murad Asadov¹

ABSTRACT

With the collapse of the Soviet Union (SU), the South Caucasus region has been in the interest of the world's great powers. The South Caucasus has been a key to maintaining peace and stability on the continent. Formation of new states in the South Caucasus and Central Asia after the collapse of the SU raised to have relations with the Turkic peoples of Central Asia first in the history of the Republic for Turkey. Foreign policy the Caucasus continues to evolve in its foreign policy strategy. Because in terms of the security of Anatolia, permanent peace and stability in the South Caucasus has a special importance for Turkey. However, there were forces that did not want lasting peace and stability in the region, generally Russia hinders Turkey's peaceful policies in the region.

This article examines Turkey's role in maintaining security in the South Caucasus, Turkey's and Russia's rivalry in the political process in the region, Turkey's role in restoring security in the region in the Russia-Georgia war, and the Caucasus Stability and Cooperation Platform and other power centers in the region, aimed at the economic, political, military and cultural interests of the challenges and their effects posed by Turkey. Also in the article have been analyzed one of the three South Caucasus states of Georgia, the conflicts in Abkhazia and South Ossetia in Georgia, within Georgia's territorial integrity. Finally, some examples are provided to ensure security in the region.

Keywords: Turkey, Russia, Georgia, South Caucasus, Caucasus Stability and Cooperation Platform, "Common Caucasus House"

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin (SB) çöküşünün ardından Güney Kafkasya bölgesi dünyanın büyük güçlerinin çıkarında olmuştur. Güney Kafkasya, kıtada barış ve istikrarın korunmasının anahtarı olmuştur. SB'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya ve Orta Asya'da yeni devletlerin oluşması, Türkiye için Cumhuriyet tarihinde ilk kez Orta Asya Türk halkları ile ilişkiler kurmayı ve onlara sahip olmayı gündeme getirdi. Türkiye dış politika stratejisinde Güney Kafkasya, bölgesi gelişmeye devam ediyor. Çünkü Anadolu'nun güvenliği açısından Güney Kafkasya'da

***Corresponding author/Sorumlu yazar:**
Murad Asadov (Independent Researcher),
Baku State University, Department of Diplomacy
and Integration Processes, Baku, Azerbaijan
E-mail: muradasadov@bsu.edu.az
ORCID: 0000-0003-1528-2533

Submitted/Başvuru: 02.03.2021
Accepted/Kabul: 03.08.2021

Citation/Atf: Asadov, Murad. "Turkish-Georgian Cooperation in the Struggle for Security in the South Caucasus (The Caucasus Stability and Cooperation Platform)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 209-224.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.012>

kalıcı barış ve istikrarın olması Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Ancak bölgede kalıcı barış ve istikrarın olmamasını istemeyen güçler vardı ki, genellikle Rusya Türkiye'nin bölgedeki barışçıl politikalarına engel oluyor. Bu makale, Güney Kafkasya'da güvenliğin sağlanmasında Türkiye'nin rolünü, bölgedeki siyasi süreçte Türkiye ve Rusya'nın rekabetini, Rusya-Gürcistan savaşında bölgede güvenliğin sağlanmasında Türkiye'nin rolünü ve "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu" ve bölgedeki güç merkezlerinin ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel çıkarlarının Türkiye için yarattığı sorunlar ve etkileri incelenmişti. Makale ayrıca, Türkiye'nin üç Güney Kafkasya devletinden biri olan Gürcistan'daki Abhazy ve Güney Osetya'daki ihtilafları Gürcistan'ın toprak bütünlüğü içinde çözme çabalarını da incelemektedir. Son olarak bölgede güvenliği sağlamak için bazı örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Rusya, Gürcistan, Güney Kafkasya, Kafkasya Sabitlik ve İşbirliği Platformu, "Ortak Kafkasya Evi"

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da özellikle güneyde siyasi bir boşluk oluşmuş ve bu boşluğu doldurmak için büyük güçler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kafkasya'nın komşusu Türkiye bu boşluğu dolduramadı. Ancak Türkiye'nin bölge ile tarihi, dilsel, dinsel ve aşiret bağları onu bölgesinde karşı karşıya olduğu fırsatları değerlendirmesi, küresel bir güç olma yolunda önemli adımlar atmasını sağlamıştır. Bu nedenle Türkiye, bu yeni jeopolitik ortam karşısında dış politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bölgede aktif bir politika izleme isteği, Rusya'nın karşısına çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye ve Rusya'nın Güney Kafkasya konusunda bazı farklılıkları var. Çıkarların örtüştüğü alanlardan biri olan Güney Kafkasya, hem enerji hem de Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılayacak boru hatlarının geçişi açısından her iki ülke için önemlidir. Ancak, Türkiye'nin Rusya ile yoğun ticareti ve kapsamlı enerji bağları, Moskova'nın Ankara'ya yaklaşımını kısmen yumuşattı. Güney Kafkasya'daki bazı konularda iki ülkenin çıkarları çatışıyor. Dolayısıyla bu yaklaşım, Dağlık Karabağ, Abhazy ve Güney Osetya gibi bazı uzun vadeli sınır çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu çatışmalar aktif olmasa da, bu gerilimler çözülmeye yakın değil.

Modern uluslararası ilişkilerin aktif aktörlerinden biri olan Kafkasya bölgesi, özellikle Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının önceliklerinden biridir. Bağımsızlığın ilk günlerinde Gürcistan Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel amacı, Batı dünyasına entegre olmak, dünya ülkeleri ve uluslararası kuruluşlarla ikili ve çok taraflı ilişkileri genişletmekti. SSCB'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'daki üç bağımsız devletten biri olan Gürcistan, bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana ülke içinde ve dışında komşu Türkiye'nin her zaman ilgi odağı olmuştur. Bölgede demokrasi ve güvenliğin geleceğini korumak için bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler çok önemlidir. Bu, özellikle SB'nin çöküşünden sonra doğrudur. Ancak bölgede Türkiye'nin güvenliğini sürekli tehdit eden bir devlet var. Rusya, Türkiye'nin bölgedeki başarılı politikasının etkisini azaltmak için etki mekanizmasını değiştirerek bölgede daha fazla askeri güç kullanmayı planladı. Bu nedenle Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye ve faaliyetlerini sınırlayacak bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Gürcü-Rus

ilişkileri çerçevesinde resmi Moskova, ulusal çıkarlarını güvence altına almak için her yolu kullanıyor. Ayrılıkçı güçlere destek, askeri tehditlerin kullanılması ve enerji arzının askıya alınması, Rusya'nın en yaygın baskı araçları arasında yer alıyor. Mikheil Saakaşvili'nin iktidara gelmesinden bu yana Rusya ile Gürcistan arasındaki gerilim tırmandı. Gergin ilişkilerin nedenleri arasında Saakaşvili hükümetinin Batı yanlısı politikası, Rusya'nın çıkarlarına uymayan enerji projelerindeki aktif rolü, Gürcistan'ın NATO'ya tam üye olma isteği ve bu yönde atacağı cesur adımlar Rusya tarafından hoş karşılanamazdı. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu, bölgesel güvenlikten derin endişe duyan Türkiye'nin iyi niyetli bir diplomatik hamlesidir. Türkiye bu şekilde bölgede inisiyatif almayı ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefliyor. Ancak hem Kafkasya'nın karmaşık etnik ve siyasi yapısı hem de ABD ve Rusya'nın çatışan bölgesel jeopolitik çıkarları bölgede kalıcı bir barışın yaratılmasını zorlaştırmaktadır. Yine de bölgedeki sorunlara çözüm bulmaya çalışan Türkiye, bu platformla bölgesel barışın sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır. Paktın ortaya çıkışı, Rus-Gürcü ilişkilerinin gergin olduğu ve Rusya'nın Batı medyasının özellikle ABD'nin Rusya'ya Türkiye üzerinden tepkisi olarak tanımladığı yeni bir askeri doktorayı kabul ettiği bir zamanda geldi. Bunu “tarihi bir gerçek” olarak değerlendiren Gürcistan, bu anlaşma sayesinde tüm dünyanın Avrasya'nın kesiştiği bu bölgeye daha fazla ilgi göstereceğini istiyordu.

Türkiye'nin girişimci bir genç insan gücü potansiyeline sahip bir ülke olması, Kafkasya'da yaşanan süreçlere müdahale etmesini sağlıyor. Ancak Ağustos 2008'deki Rus-Gürcü çatışması, Kafkasya bölgesinde güvenliğin ne kadar zayıf olduğunu bir kez daha gösterdi. Bölgenin geleceği için barışçıl ve güvenli bir ortam yaratmanın önemini yineledi. Ancak Batı'nın ve Türkiye'nin bölgede daha aktif ve ölçülü bir politika izlemesi, buradaki ülkeler için yeni fırsatlar yaratabilir. Güney Kafkasya'da Ermenistan ile Gürcistan ve Türkiye'nin olası dostluk ve uzlaşması bu ülkelere fayda sağlayacaktır. Azerbaycan bazı engellere rağmen dostluk, kardeşlik ve işbirliğini sınır tanımadan sürdürebilir. Kafkasya'da barış Türkiye için son derece önemlidir.

Introduction

Relations between Turkey and Georgia have developed in all areas since Georgia's independence, and a number of agreements have been signed between the two countries in various fields. Turkey recognized Georgia's independence on December 16, 1991. The Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations was signed on May 21, 1992 and embassies were opened. Turkey already has consulates general in Batumi and Georgia in Istanbul and Trabzon.

Relations between Turkey and Georgia are strategic both bilaterally and regionally. Georgia plays a key role in terms of transporting Caspian energy resources to Turkish and Western markets, as well as transport links between Turkey and Azerbaijan, Russia and the Central Asian Republics. On the other hand, Turkey is also Georgia's largest trading partner: Turkey, Georgia and Azerbaijan continue trilateral cooperation in various fields, especially energy and transport. The Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline and the Baku-Tbilisi-Kars railway projects are concrete and important examples of this cooperation.

Turkey supports Georgia's territorial integrity and seeks to help resolve the country's internal affairs. Abkhazia and South Ossetia are two very important regions for the Georgian people. Russia won the Georgian-Russian conflict in 2008, declared and recognized these regions as independent, and concluded military agreements. Russia's military bases, established on the basis of bilateral agreements, have gained legitimacy at the regional level. Georgia has taken the situation to the international level and is trying to protect its rights, as it has no power to change the status of independent Abkhazia in the near future. The approach to the problem of South Ossetia is the same.

Turkey's attempts to create security in the region after the Russian-Georgian war

The relatively small region of the South Caucasus keeps attracting massive attention from regional and trans-regional actors. Until the mid-1990s, there was still uncertainty about the mid-term and long-term strategic objectives that stakeholders pursued in the region. The region itself, entrenched in ethno-political and territorial conflicts, did not have much to offer. However, by the mid-2000s, with expanding energy projects, it became tremendously difficult to underestimate the increasing strategic weight of the region. Within a short period, the South Caucasus became a catchphrase for observers and practitioners alike¹.

Security, which is at the heart of Turkey's policy in the South Caucasus, requires the region to become a stable neighbor and is one of Turkey's foreign policy priorities. The goal was to create entity like a NATO and under the control of EU in the Caucasus. It would be easier to solve "frozen problems" through this institution. For this purpose, the idea of the "Common Caucasus House" put forward by the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev

1 Vahram Ter-Matevosyan. Cooperation paradigms in the South Caucasus Making sense of Turkish-Georgian relations. *Coopération au Sud Caucase : le cas des relations turco-géorgiennes*. 04.2014. 103 <https://journals.openedition.org/eac/689>

and the President of Georgia E. Shevardnadze deserves special attention. The statement of the President of Azerbaijan H. Aliyev : “The establishment of peace in Azerbaijan, the whole Caucasus region and the world is our most important wish”² - once again attracted the world’s attention to the existence of peace and stability in the Caucasus. However, the regional interests of the major powers did not allow the project to be implemented.

Changes in Turkey’s foreign policy since the beginning of the millennium led to the emergence of the concept of “soft power” in 2002. As Turkish Foreign Minister A. Davutoglu showed in his book “Strategic Depth”, this policy was based on the new Ottomanism³. In Turkey, the basis of this policy was the idea of “zero problems with neighbors”⁴. Turkey’s geographical and historical ties made it necessary to react to the events around it. Davutoglu, a prominent figure in Turkey’s foreign policy strategy, described Turkey’s foreign policy as “based on regional integration, which is based on zero problems with neighbors, mediating conflicts and helping to resolve them peacefully”⁵.

For this purpose, in April 2002, the leaders of Turkey, Azerbaijan and Georgia signed the “Trabzon Agreement” in Trabzon⁶. With this agreement, an alliance of Turkey, Georgia and Azerbaijan was formed in the region, which began to worry neighboring Russia and Iran. It was no coincidence that the Iranian Foreign Minister paid an unscheduled visit to Moscow in early May 2002. The main issues discussed during the visit were the status of the Caspian Sea, regional security and the influence of Western countries in the region⁷. The Trabzon Declaration was on the agenda of the Turkish, Azerbaijani and Georgian media, as well as the Russian and Iranian media. Along with the security of the South Caucasus, Azerbaijan’s support for Azerbaijan’s position on the oil and gas pipelines passing through the three countries, along with further strengthening Armenia’s isolation, also affected the interests of Russia and Iran. Touching upon the importance of the Trabzon Declaration⁸, President H. Aliyev noted:

“The agreement signed here” reflects the interests of all three states and brings these states closer economically. From this point of view, there is no doubt that the Trabzon summit was a success for Azerbaijan.”⁹

The “Caucasus Platform for Stability and Cooperation” adopted at the summit was a successful diplomatic move by Turkey, which is deeply concerned about regional security. In

2 Heydar Aliyev’s light - the Silk Road. (Baku, 2001) 106

3 Davutoglu Ahmed. *Strategic Depth*. (Istanbul, 2016) 584

4 Алексаня Jlarisa .Mgerovna. The “soft power” policy of Turkey towards Georgia. Turkey in world politics and economics *Vestnik MGIMO University*, 2016 2(47), 73

5 Interview of Prof. Dr. Ahmet Davutoglu, the architect of the last six years of Turkish foreign policy. Transverse and Longitudinal Program. TRT 31 January 2009

6 Hasanov Ali. *Modern international relations and foreign policy of Azerbaijan*. (Baku 2005), 698

7 The interests of Russia and Iran coincide somewhere. Gas. Kommersant, 2002, May 4

8 Arikhov J. *Azerbaijan-Georgia: dynamics of development of friendly relations (1992-2003)*. (Baku .: Qanun, 2008), 36-37

9 The Trabzon summit called for stability in the South Caucasus. Voice newspaper, May 3

this way, Turkey intended to take the initiative in the region, as well as to develop favorable relations with its neighbors. However, both the complex ethnic and political structure of the South Caucasus and the regional geopolitical interests of the United States and Russia made it difficult to establish lasting peace and stability in the region. Nevertheless, the importance of Turkey in seeking solutions to the problems in its region and in establishing regional peace with this platform is undeniable. The Stability Pact in the South Caucasus was first proposed by the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev in December 1999 at the Istanbul Summit of OSCE¹⁰.

This Security Pact, which was to be established on the initiative of Heydar Aliyev, was to be included in the United States along with the Caucasus states and Turkey. This Pact was to be based on the 3 + 3 + 2 model (Azerbaijan, Georgia, Armenia + Russia, Turkey, Iran + USA and EU)¹¹. However, Azerbaijan's proposal was not welcomed in Russia, Armenia and Iran. Thus, Russia, which considers the interference of the United States, a state outside the region, in the processes in the region unacceptable, did not unequivocally accept Iran's exclusion in the formation of the regional security system¹². The reason was Turkey's participation in the project with the United States and, as a result, the weakening of Russia's position in the South Caucasus. Therefore, the Russian-Iranian-Armenian triangle was placed against the US-Turkey-Azerbaijan-Georgia alliance that could be formed in the South Caucasus. During a visit to Tbilisi in January 2000, Turkish President S. Demirel called for the reduction of Russian troops and the creation of a platform similar to the Southeast European Security Pact in the Balkans, primarily to restore peace in the region. At the suggestion of S. Demirel, he hoped that thanks to this pact, he would be ahead of the countries that wanted to establish their influence over the countries of the region, thus helping to maintain peace and security in the region¹³.

At a joint press conference with Georgian President Eduard Shvardnadze, Turkish President S. Demirel said the platform was not under the control of one country and would be an important tool in resolving ethnic conflicts in the region. Noting that the friendship and cooperation between Turkey and Georgia "has reached an unprecedented level, S. Demirel praised the inter-delegation and bilateral talks¹⁴. In fact, Turkey was trying to create for itself a secure trade corridor through the South Caucasus to Central Asia. For this, first of all, security had to be ensured in the South Caucasus region.

President of Azerbaijan Heydar Aliyev, who joined the "Silk Road in the XXI Century" conference on security in the South Caucasus via satellite on September 21, 2002 in New Haven, Connecticut, stressed the need to restore peace and security in the Caucasus. Touching upon

10 Hüseyinova İrada. *Heydar Aliyev and the peace process in the South Caucasus*. (Baku .: Çaşıoğlu Publishing House, 2008) 454

11 Mammadov Novruz. *Foreign policy: realities and vision of the future*, (Baku 2013) .25

12 Hasanov Ali. *Modern international relations and foreign policy of Azerbaijan*. (Baku 2005,) 700

13 Serkan Demirtaş. A new Caucasus reference, Cumhuriyet newspaper, January 17, 2000

14 Demirel: He wanted the Caucasus Pact. <https://www.evrensel.net/haber/119795/demirel-kafkas-istikrar-pakti-istedi> 2000, 15 January (Erişim tarihi: 13.02.2020)

the conflicts in Georgia, the President of Azerbaijan said he supported their settlement within the framework of the territorial integrity of the Georgian state. The Azerbaijani government described the conflicts in Georgia as an internal affair of the country. The conference emphasized that the passage of the BTC main export pipeline through Georgia is important for peace and stability in the region and in the region in general¹⁵.

In particular, Michael Cecire argues that Turkey “is visibly ascendant as a Caucasus power” and “Turkey’s Caucasus system” already functions in the region, where Turkey is perceived as a “merchant hegemon”. Moreover, in his opinion, Turkey-Azerbaijan-Georgia trilateral cooperation has been a challenge to the common perception of the region being under the Russian dominance¹⁶. Asbed Kotchikian ascertain, Georgia, first and foremost, provides the most direct and stable land route from Turkey to Azerbaijan and Central Asia, therefore, its role is indispensable and profound. Moreover, Georgia’s engagement in Caspian energy projects as a transit country and Turkey’s investments in the Georgian economy have made the two countries irreversibly interdependent¹⁷.

The “Stability Pact for the Caucasus” prepared under the leadership of political scientist M. Emerson was to resolve the conflict in the region. According to M. Emerson.

*“The EU, which has not been very effective in the Caucasus, has developed proposals to end ethnic conflicts in the region and achieve economic development in the region.”*¹⁸

However, a number of intra-regional issues were needed to implement this pact.

Stating that Turkey supports Georgia’s territorial integrity, inviolability of borders, stability, sovereignty and political integrity, Turkish President Demirel said he considered it an important condition for peace and stability in the region. The emergence of such an idea was described by the media as a response of the United States to Russia through Turkey at a time when Russian-Georgian relations were strained and Russia adopted a new military declaration. Evaluating this as a “historical fact”, Georgian President Eduard Shvarnadze said that due to this pact, attention will be paid to the region where Eurasia intersects.

During Turkish President Ahmet Sezer’s visit to Tbilisi on November 8, 2001, the pact was renegotiated and it was stressed that the implementation of the pact would be very beneficial for peace and security in the region¹⁹. As the realization of this pact is a threat to upset the balance of power in the South Caucasus, Russia has tried to prevent it by all means, so the realization of the pact is still a dream. There was no doubt that the implementation of the South Caucasus Security Pact would weaken Russia’s influence in the region, increase Turkey’s influence in

15 Heydar Aliyev. *Our independence is eternal*. (Book 40 (June, 2002 - August, 2002). B.: Azerneshr, 2012) 109

16 Cecire Michael Hikari, “*The Merchant Hegemon: Georgia’s Role in Turkey’s Caucasus System*”, (n Kornely Kakachia and Michael Cecire (eds.), 2013), 111

17 Kotchikian Asbed, *The Perceived Roles of Russia and Turkey in Georgian Foreign Policy*, (Insight Turkey, vol. 6, no. 2, 2004), 43.

18 Binay Mehmed. After the Balkans, the Caucasus established a pact. arsiv.ntv.com.tr/news/5088.asp 19 May 2000

19 Ministry of Foreign Affairs Press Statement January 8, 2001, www.mfa.gov.tr

the region, as well as expand the opportunities for Western countries to interfere in regional politics and security²⁰. Georgian President Eduard Shvardnadze went further and said he wanted Turkish troops to be stationed instead of Russian troops to be withdrawn from Abkhazia²¹.

Georgia, which seeks to maintain its territorial integrity by developing ties with the United States and NATO, has also pursued a policy of integration into the Western world. However, Saakashvili, who failed to get the support he hoped for from the West in the US-led operation in South Ossetia, was defeated by Russia and Georgia's territorial integrity was clearly violated. The Washington Post did not respond to a question:

“If Saakashvili is not with us, with whom is the West?” In connection with this incident, Georgia condemned the policy of the United States and the European Union against Russia, and tried to save its country from the difficult situation in which it found itself. “²²

However, it failed to do so because the United States was playing a “double game” in its policy. He did not want to spoil relations with a state like Russia. Clearly, Georgia is one of the regions facing Moscow and Ankara. After the events of August 2008, Russia recognized South Ossetia and Abkhazia as independent states. However, Turkey supports the sovereignty and territorial integrity of Georgia and wanted a peaceful settlement of the conflict within the framework of international law. Unlike Moscow, Ankara also supported the EU's Eastern Partnership policy, which aims to strengthen economic and social integration between the South Caucasus republics. It should also be noted that Turkey's approach to the South Caucasus was welcomed by Moscow. That is why, after the Russia-Georgia conflict in August 2008, Ankara began to show a political course that did not accept the interference of foreign players in regional issues. It is no coincidence that in 2008 Turkey revived the line of strengthening regional dialogue within the framework of the Caucasus Stability and Cooperation Platform²³.

Although Russia and Turkey have different and often contradictory goals in the region, increased cooperation may create an opportunity to prevent the escalation of conflicts in the region.

-Ankara can use its ties with NATO and Russia to prevent an incident that may pose a security risk in the South Caucasus. While both Russia and NATO conduct military exercises by increasing their presence in the South Caucasus, the low flight of Russian jets or the interception of NATO planes increased the risk of accidents. Dialogue at all levels is essential and Turkey can introduce additional communication channels.

-Resolving the Nagorno-Karabakh conflict could prevent Moscow and Ankara from escalating again. Turkey and Russia should come to an agreement in the region by emphasizing

20 Zalmay Khalilzad, Ian Lesser and Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations: Toward a Strategic Plan*, (Santa Monica, CA, RAND, 2000), 39

21 Turkey in external press, RFE / RL Newline, June 13, 2001 <https://www.rferl.org>

22 Çoğal Necat. References in the Caucasus. 09.06.2015 <http://nejatcogal.com/> 2015/06/09/1723

23 Mamduh Karakullukçu and Dmitri Trenin. *Examining Opportunities for Russian-Turkish Cooperation in a Challenging Region*. (Turkey, 2014) 16

the economic benefits of both states to have a lasting peace in this region, which is of vital importance for transit between Asia and Europe, and the Middle East and Russia.

The importance of the “Caucasus Stability and Cooperation Platform” for regional security

During the Russian-Georgian conflict, Turkey launched the “Caucasus Stability and Cooperation Platform” to restore peace and stability in the South Caucasus. However, this idea was welcomed by the United States and Russia, but was not resolved, because Russia agreed to the pact on the condition that there would be no threat to its interests. Armenian President Robert Kocharyan said that the pact would be effective if all countries in the region were included, and Georgian Foreign Minister Menagrashvili would fully support the project. Later, this project was brought up again during the visit of Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan to Moscow. During the talks with Russian President Dmitry Medvedev and Prime Minister Vladimir Putin, the Caucasus Union project was the main topic of discussion, as a result of which it was decided to implement the “Caucasus Platform for Stability and Cooperation.”²⁴

On August 13, 2008, the parties agreed to establish a pact of peace, security and stability in the Caucasus, headquartered in Baku. The importance of establishing the Caucasus Platform for Stability and Cooperation was stated as follows:

“First of all, this platform should be geographically based, aim for peace and security in the region, and focus on economic cooperation and energy security”²⁵.

During his visit to Tbilisi, Erdogan also held talks with Georgian President Mikheil Saakashvili on the same topic. The main goal of the implementation of this pact was that the “Caucasian Five” Azerbaijan, Georgia, Armenia, Russia and Turkey should act as a guarantor of the settlement of problems within the region²⁶.

However, the five-day Russia-Georgia war and the events in Ukraine led to a completely new geopolitical situation in the South Caucasus, and Turkey’s regional policy became more cautious. A temporary ceasefire has been reached with “six articles” proposed by French President Nicolas Sarkozy, who is visiting Moscow and Tbilisi on behalf of the EU to resolve the conflict. Although Russia ended its military operations, threats to isolate Russia from the global system and the Western world as a result of US intervention, the Kremlin’s comments that “Georgia’s territorial integrity cannot be mentioned” indicate that tensions in the South Caucasus will continue.

24 Alliance in 24 hours August 15, 2008. <http://web.archive.org/web/20080819153520/http://www.stargazete.com:80/politika/24-saatte-ittifak-120867.htm> (Erişim tarihi: 14.09.2018)

25 Aliyev’s support for cooperation in the Caucasus. 20.08.2008 <http://www.radikal.com.tr/dunya/kafkasya-isbirligine-aliyev-destegi-894659/>

26 Safrançuk İvan, Kazarov Püstəm. *The Caucasus after the 2008 crisis is a new reality, new opportunities, limited results. The role of Russia and Turkey in the security system of the South Caucasus.* (SAM. Bakı. 2012.) 39

The war significantly delayed negotiations on the Caucasus Pact, but the foreign ministers of the five countries met again within the framework of the OSCE summit in Helsinki in December 2008. The Turkish Foreign Minister said that the summit was positive and that “discussions were held on the goals, principles and mechanisms of the platform.”²⁷ However, the continuation of Armenia’s aggressive policy hindered the successful implementation of the platform. Turkey’s efforts to strengthen its position in the region were particularly irritating to Iran. Turkey, under pressure from the United States and Russia, signed the “Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations” and the “Protocol on the Development of Bilateral Relations” with Armenia on October 10, 2009 in Zurich. Nevertheless, Armenia’s continued policy of aggression against Azerbaijan led Turkey to refuse.²⁸ According to Hasanli, one of the Azerbaijani authors:

*“The South Caucasus is of unprecedented importance in Turkey’s foreign policy, not only because of its historical connection, but also because of the requirements of modern times. Turkey has a greater right to gain influence in a region where geopolitical interests collide”*²⁹.

The Georgian leadership understood that Moscow would defend its position in the region by all means, but did not expect that the situation would develop before the war. The wrong steps taken by Saakashvili before the August war were an opportunity for Moscow. Although Russia was able to strengthen its position in the region at the end of the five-day war, it had a significant negative impact on Moscow’s image in the eyes of the world community³⁰.

Under the circumstances, the former Turkish Foreign Minister said that the I. Turkmen Caucasus platform was “far from being close to reality.”³¹ According to Turkmen, the realization of this pact cannot be discussed in the context of the conflict between Azerbaijan and Armenia and the closure of the border with Turkey. According to Turkish author Hakan Aksay: “If Turkey wants to pursue an effective policy in the Caucasus, it must have good relations with all countries, including Armenia.”³² Another author, Ismet Berkan, wrote: “Even if there are regional states in this pact, it will not be of any use, because it is impossible for five states to sit at the same table and eat”³³. N. Ozcan, one of the TOBB politicians, wrote that this plan implemented under the leadership of Turkey was impossible: “Caucasian states and Turkey do not want to see issues between themselves, strong Turkey can change all issues in the region”³⁴.

27 Barış Taslağı Üzerinde Çalışılabilir. Cumhuriyet gazeti. 5 yanvar 2008

28 Turkish-Armenian political relations. The official website of the Turkish Ministry of Foreign Affairs is <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi; 11.12.2014)

29 Hassall Jamil. *New geopolitical situation in the Chernomorsk-Caspian region after August 2008. Black Sea-Caspian: search for new formats of security and cooperation.* (Moscow, 2011) 12

30 Andrew Purvis, Who Started the War in Georgia ?, Time, September 3, 2008, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1838305,00.html>

31 İltar Turkmen. The New Geopolitical Picture in the Caucasus. Hürriyet gazeti. 16 avqust 2008 <http://www.hurriyet.com.tr/arsiv>

32 Hakan Aksay. Ankara and Caucasus policy. Taraf Gaz., August 16, 2008 <http://taraf.com.tr/arsiv>

33 Ismet Berkan. Caucasus Platform. Radikal newspaper, August 21, 2008 <http://www.radikal.com.tr>

34 Imanov Vugar. *Caucasus Stability and Cooperation Platform.* Central Eurasian Studies: Past, Present and Future. (Editors: Komatsu Hisaa, Karasar Shahin, Dadayev Timur, Guljanat Kurmangaliyeva Ercilasun. Maltepe University), No 46 2011/5, 147

Russia's and the West's positions on Turkey's strengthening in the South Caucasus coincided, as Russia and the West saw Turkey's strengthening in the Caucasus as a Turkish-Muslim threat. The situation forced Turkey to be sensitive and cautious in its policy in the South Caucasus.

Russia has said it respects Georgia's territorial integrity and has said it wants a diplomatic solution. By violently violating the norms of international law by using force against an independent country without the consent of the United Nations, he signed a resolution violating the territorial integrity of an independent state for the first time since the collapse of the Soviet Union. The situation can be attributed to the West's recognition of Kosovo's independence. On September 2, Russian Foreign Minister Sergei Lavrov met again with Turkish Foreign Minister Babacan to discuss the Caucasus Platform. Russia's ambassador to Ankara V. Ivanov said at a press conference on August 27 that the platform would be discussed at the BSEC summit³⁵. Armenian Foreign Minister Eduard Nalbadyan said that his country was always ready to discuss issues of regional cooperation and security. The head of the Caucasus Institute, Alexander Iskandaryan, wrote about the platform: "He noted that this platform is not a real political program and is a tool in the hands of Turkey to enter the South Caucasus region"³⁶.

Martirosyan described the project as a "Turkish attack on the Caucasus."³⁷ Turkey has used all the power of regional diplomacy to prevent the project from failing. If it happens, Turkey could achieve greater success not only between Russia and Georgia, but also between Russia and the West. Later, this factor would play an important role in Turkish-Russian rapprochement.

The election of Giorgi Margvelashvili as President of Georgia on November 17, 2013 resulted in a number of changes in the country's foreign policy. G. Margvelashvili said in an interview to the press:

*"Permanent peace, interstate solidarity and cooperation must prevail in the Caucasus region. I saw that we agree with Turkey on this issue, and I can say that in addition to preserving our rich traditions and identity, we also agree on building modern countries and developing our future. Our dream is to create a Caucasian model of successful and lasting solidarity with the modern world"*³⁸

The establishment of the High-Level Strategic Cooperation Council (HSCC) is important for the further development of relations between Turkey and Georgia. The first meeting of the CCTS was held on July 19, 2016 in Ankara. This body, which includes Azerbaijan, is an important step in restoring peace and stability in the region³⁹. Turkey's foreign policy has recently become more related to the Middle East, so the policy of the South Caucasus has

35 Imanov Vugar. *Caucasus Stability and Cooperation Platform*. 148

36 Imanov Vugar. *Caucasus Stability and Cooperation Platform*. 150

37 Martirosyan S. Turkish throw in the Caucasus. September 10, 2008 <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/27214>

38 President of Georgia Giorgi Margvelashvili: Turkey is a strategic partner of Georgia. Special reportage. *Ekovitrin's Journal*. Dekabr 2014

39 Turkish-Georgian political relations. www.mfa.gov.tr

faded into the background. However, the statement signed in Trabzon with the participation of the Foreign Ministers of Azerbaijan and Georgia showed that this process continued silently⁴⁰.

The Second Nagorno-Karabakh War between Armenia and Azerbaijan ended on November 10, 2020 with the former acknowledging defeat. Various factors explain Azerbaijan's military victory, with two considered by observers as "magic bullets": the role of unmanned aerial vehicles sourced from Turkey and Israel, and the advisory role of Turkish senior military personnel in Azerbaijan's operational plans and command. But, while exceedingly important, these factors do not sufficiently explain the outcome of the conflict. There is an additional significant factor⁴¹. Soon after the dissolution of the Soviet Union, Turkey began building Azerbaijan's armed forces, along with those several other former Soviet republics. Azerbaijan's recent victory against Armenia was the result of this thirty-year effort.

The recent exchange of gunfire lasted for three days in mid-July, along the northern border between Armenia and Azerbaijan. The incident included artillery, tank fire and drone involvement, causing military casualties, as well as affecting villages on both sides of the border. Such incidents are not uncommon. The roots of this conflict stem back to the break-up of the Soviet Union and the establishment of independent states and to the controversy over the Nagorno-Karabakh region. The war lasted four years, in which Russia actively aided Armenia in gaining control. Despite international recognition of Azerbaijan's territorial integrity, including through UN Security Council decisions during the war itself, on the ground Armenia continues to de facto control the region to this day, including occupied territories outside Nagorno-Karabakh, with active military, political and economic support from Russia⁴².

By siding with Azerbaijan in the conflict over Nagorno-Karabakh, Turkey is primarily pursuing the goal of undermining the current status quo of the region. Ankara aims above all to secure a place at the table where a solution to the conflict between Armenia and Azerbaijan will be negotiated in the future. The Syrian scenario should serve as an example. Turkey thus wants to negotiate with Russia in the South Caucasus, preferably without Western actors. Ankara's plans are not uninteresting for Moscow. However, because of the complexity of Turkish-Armenian relations, there is a risk that Armenia and Turkey might become the eventual opponents in this conflict, rather than Armenia and Azerbaijan. The EU's engagement should not be determined by its tense relationship with Turkey, but rather by the UN Security Council resolutions on Nagorno-Karabakh⁴³

40 Tüysüzöğlü Göytürk. Turkey, South Caucasus and Trabzon notification, June 2012 /<http://politikaakademisi.org/2012/06/11/turkiye-guney-kafkasya-ve-trabzon-bildirisi>

41 Halduk Yalçınkaya, "Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno Karabakh War. 21.01.2021 The German Marshall Fund of the United State". www.gmfus.org/news/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-kabakh-war

42 Avinoam Idan, Russia and Turkey: Behind the Armenia-Azerbaijan Clashes? Published in Analytical Articles August 31, 2020, *the CACI Analyst* <http://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13636-russia-and-turkey-behind-the-armenia-azerbaijan-clashes?.html> (Erişim tarihi: 14.09.2021)

43 Daria Isachenko, Turkey–Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. *SWP Comment* 2020/C 53, 19.11.2020, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> (Erişim tarihi: 13.06.2021)

The violence in the region of Tovuz is, it seems, in actuality reflects a clash between Russia and Turkey, wherein Russia used Armenia as leverage in its confrontation with Turkey. It would seem that the Russian initiative was meant to be a message to Turkey vis-à-vis the energy export infrastructure crossing the Caucasus to At the time of the incident itself, the Russian news agency TASS quoted a source from Gazprom Armenia, a subsidiary of Russia's Gazprom, reporting that some of their pipelines had been damaged during the incident. That was enough to justify Russia's involvement, and Russian foreign Minister Lavrov met with representatives of both sides. The following day, Turkish President Recep Tayyip Erdogan pledged that that Turkey would support Azerbaijan in its conflict with Armenia. Turkey's staunch support of Baku was aimed, this time, not only at Armenia, but at Moscow, inviting a response, and a response there was. Presidents Putin and Erdogan had a telephone conversation ten days after the event to discuss the escalation of the situation along the Armenia-Azerbaijan border. Putin expressed his willingness to coordinate efforts to bring about stability in the area, and the two presidents opened a direct dialogue, beyond the scope of Armenia and Azerbaijan, centered on stability in the Caucasus, opening the door to broader issues⁴⁴. 'It's time to pay.' With these words, Turkish President Recep Tayyip Erdoğan backed Azerbaijan's demand to Armenia to vacate the Azerbaijani territories occupied by Armenian troops as well as Nagorno-Karabakh, immediately after the start of the military escalation on September 27, 2020. Later, Erdoğan vehemently criticised the USA, France and Russia who as co-chairs of the OSCE Minsk Group mediate in the conflict. From the perspective of Azerbaijan and Turkey, this format is neither neutral nor efficient, as no solution has been found for nearly thirty years⁴⁵. Turkey is explicitly on Azerbaijan's side and is prepared to give Baku full support 'both on the field and at the negotiating table'. At the same time, it has repeatedly stressed its interest in resolving this conflict together with Russia.

After the Azerbaijan-Armenian war Ankara became Baku's closest ally can be attributed in large part to the efforts of Azerbaijan. The often-quoted statement in Turkey in reference to Azerbaijan, 'one nation, two states', was coined by former Azerbaijani President Heydar Aliyev in the 1990s. After its separation from the Soviet Union, Azerbaijan could count on Turkey's support not only in integration into international organisations, but also in the establishment of its own armed forces after the first war over Nagorno Karabakh. The legal framework for Turkey's involvement in the current conflict is provided by the Strategic Partnership and Mutual Assistance Agreement concluded by Ankara and Baku in 2010. In addition to joint military exercises, the treaty stipulates that the signatories will help each other 'by all possible means' in the event of 'aggression' by a third party. The impetus for the deepening of cooperation

44 Avinoam Idan, Russia and Turkey: Behind the Armenia-Azerbaijan Clashes? Published in Analytical Articles August 31, 2020, *the CACI Analyst* <http://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13636-russia-and-turkey-behind-the-armenia-azerbaijan-clashes?.html> (Erişim tarihi: 14.09.2021)

45 Daria Isachenko, Turkey–Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. *SWP Comment* 2020/C 53, 19.11.2020, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> (Erişim tarihi: 13.06.2021)

between Ankara and Baku in the military field was provided by similar agreements between Russia and Armenia. Already in 2010, the conclusion of the partnership agreement between Ankara and Baku was seen as a sign of Azerbaijan's dissatisfaction with the Minsk Group.

In general, the Caucasus Platform for Stability and Cooperation is a positive diplomatic move by Turkey, which is deeply concerned about regional security. This is an indication of Turkey's intention to take the initiative in the region and to develop good relations with its neighbors. However, both the complex ethnic and political structure of the South Caucasus and the conflicting regional geopolitical interests of the United States and Russia make it difficult to create an environment of lasting stability in the region. Nevertheless, by implementing this platform, Turkey tried to show that hopes for peace in the Caucasus have not been completely extinguished. There are still a number of forces hindering the realization of this platform for peace in the South Caucasus region, which is part of Turkey's eastern security.

Conclusion

Moscow shows once again that it can gather power by triggering conflicts and conflicts. Will Western capitals in Georgia, Ukraine and the Caucasus, which have been disabled, will again swallow Russia's policy of filling power gaps? We will see what the effect of the Armenian lobby will be in the USA going to the presidential elections. That's clear. A geopolitical vacuum was created, stretching from Libya to the Eastern Mediterranean, Syria, and the Caucasus. Our post-COVID-19 world is gradually drifting into post-World War I uncertainty and power struggle. The partial withdrawal of the USA and the inability of the EU to formulate foreign policy facilitate Russia's moves to fill new power gaps. While Turkey's relations with Azerbaijan and Georgia are expanding, relations with Armenia, another country in the region, remain tense. Russia, Turkey's rival in the region, has historically been reluctant to withdraw from the Caucasus. Even in his foreign policy doctrine of "close circle", he attached great importance to the region and did not intend to become an important actor in the region.

Turkey, a country with strong geopolitical potential, allowed it to interfere in the processes in the South Caucasus. However, the events of 44-day war between Azerbaijan and Armenia showed how weak security is in the Caucasus region. It reiterated the importance of ensuring peace and a secure environment for the future of the region. Like the countries of the South Caucasus, the possible friendship and reconciliation between Armenia and Georgia and Turkey will benefit these countries. It is possible to continue such relations with Azerbaijan without borders. Peace in the Caucasus is extremely important for Turkey. Western capitals criticizing Ankara's rapprochement with Moscow should see that Turkey partially balances Russia in the South Caucasus. On the other hand, it is time for Turkey to look at these geopolitical realities of the West not with ideological glasses, but with the rationality of strategic interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Avinoam Idan, “Russia and Turkey: Behind the Armenia-Azerbaijan Clashes?” *Published in the CACI Analytical* August 31, 2020, Analyst Erişim 14 Eylül 2021 <http://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13636-russia-and-turkey-behind-the-armenia-azerbaijan-clashes?.html>
- Arikhov J. *Azerbaijan-Georgia: dynamics of development of friendly relations (1992-2003)*. Baku .: Qanun, 2008
- Александра Лариса Мгеровна. The “soft power” policy of Turkey towards Georgia. Turkey in world politics and economics. *Vestnik MGIMO University* 2016 2(47) 71-83
- Andrew Purvis, Who Started the War in Georgia ?, Time, September 3, 2008, Erişim 09 Eylül 2020 <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1838305,00.html>
- Alliance in 24 hours August 15, 2008. <http://web.archive.org/web/20080819153520/http://www.stargazete.com:80/politika/24-saatte-ittifak-120867.htm>
- Aliyev’s support for cooperation in the Caucasus. 20.08.2008 <http://www.radikal.com.tr/dunya/kafkasya-isbirligine-aliyev-destegi-894659/>
- Binay Mehmed. After the Balkans, the Caucasus established a pact. 19 May 2000 Erişim 25 Ağustos 2020 arsiv.ntv.com.tr/news/5088.asp
- A belt-a-road-project extending into the future. *Official Gazette*, January 27, 2017
- Cecire Michael Hikari, “*The Merchant Hegemon: Georgia’s Role in Turkey’s Caucasus System*”, in Kornely Kakachia and Michael Cecire (eds.), 2013
- Çoğal Necat. References in the Caucasus. 09.06.2015 Erişim 11 Ocak 2020 <http://nejatcogal.com/2015/06/09/1723>
- Davutoglu Ahmed. *Strategic Depth*. Istanbul, 2016
- Demirel: He wanted the Caucasus Pact., 15 January Erişim 13 Şubat 2020 <https://www.evrensel.net/haber/119795/demirel-kafkas-istikrar-pakti-istedi>
- Daria Isachenko, Turkey–Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. *SWP Comment* 2020/C 53, 19.11.2020, Erişim 13 Haziran 2021 <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/>
- Ministry of Foreign Affairs Press Description January 8, 2001, Erişim 06 Şubat 2020 www.mfa.gov.tr
- Hakan Aksay. Ankara and Caucasus policy. *Taraf Gaz.*, August 16, 2008 Erişim tarihi: 07 Kasım 2020 <http://taraf.com.tr/arsiv>
- Haldun Yalçınkaya, “Turkey’s Overlooked Role in the Second Nagorno Karabakh War. 21.01.2021 The German Marshall Fund of the United State”. January 21, 2021 Erişim 06 Şubat 2021 www.gmfus.org/news/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-kabakh-war
- Heydar Aliyev. *Our independence is eternal. Book 40 (June, 2002 - August, 2002)*. B .: Azerneshr, 2012
- Heydar Aliyev’s light - the Silk Road*. Baku, 2001

- Hasanov Ali. *Modern international relations and foreign policy of Azerbaijan*. Baku 2005.
- Hasanli Jamil. New geopolitical situation in the Chernomorsk-Caspian region after August 2008. *Black Sea-Caspian: search for new formats of security and cooperation*. Moscow. 2011
- Huseynova Hicran. *Azerbaijan in the system of European integration processes*. Baku 2008
- Hüseynova İrada. *Heydar Aliyev and the peace process in the South Caucasus*. Baku: Çaşıoğlu Publishing House, 2008
- İsmet Berkan. Caucasus Platform. *Radikal newspaper*; August 21, 2008 Erişim 12 Mart 2020 <http://www.radikal.com.tr/>
- İmanov Vugar. Caucasus Stability and Cooperation Platform. Central Eurasian Studies: Past, Present and Future. *Editors: Komatsu Hisaa, Karasar Shahin, Dadayev Timur, Guljanat Kurmangaliyeva Ercilasun. Maltepe University*, No 46 2011/5,
- Interview of Prof. Dr. Ahmet Davutoglu, the architect of the last six years of Turkish foreign policy. Transverse and Longitudinal Program. TRT 31 January 2009 Erişim 06 Ocak 2018
- Martirosyan S. Turkish throw in the Caucasus. September 10, 2008 Erişim 06 Ocak 2020 <http://www.Warandpeace.ru/ru/analysis/view/27214/>
- Mammadov Novruz. *Foreign policy: realities and vision of the future*, Baku 2013
- Mamduh Karakullukçu and Dmitri Trenin. *Examining Opportunities for Russian-Turkish Cooperation in a Challenging Region*. Turkey, 2014
- Kotchikian Asbed, "The Perceived Roles of Russia and Turkey in Georgian Foreign Policy", *Insight Turkey*, vol. 6, no. 2, 2004, p. 33-44.
- Serkan Demirtaş. A new Caucasus reference, *Cumhuriyet newspaper*, January 17, 2000
- Safrançuk İvan, Kazarov Püstəm. The Caucasus after the 2008 crisis is a new reality, new opportunities, limited results. *The role of Russia and Turkey in the security system of the South Caucasus*. SAM. Bakı. 2012.
- The interests of Russia and Iran coincide somewhere. *Gas. Kommersant*, 2002, May 4
- Turkish-Georgian political relations. Erişim 12 Aralık 2019 www.mfa.gov.tr
- Tüysüzoğlu Göytürk. Turkey, South Caucasus and Trabzon notification, June 2012 Erişim 09 Şubat 2020 / <http://politikaakademisi.org/2012/06/11/turkiye-guney-kafkasya-ve-trabzon-bildirisi/>
- The Trabzon summit called for stability in the South Caucasus. *Voice newspaper*, May 3
- Turkish-Armenian political relations. The official website of the Turkish Ministry of Foreign Affairs. Erişim 12 Mart 2020 <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Turkey in external press, RFE / RL Newslines, June 13, 2001 Erişim 06 Şubat 2020 <https://www.rferl.org>
- Workable on the Peace Draft. *Cumhuriyet newspaper*, January 5, 2008
- Vahram Ter-Matevosyan. Cooperation paradigms in the South Caucasus Making sense of Turkish-Georgian relations. *Coopération au Sud Caucase: le cas des relations turco-géorgiennes*. 04.2014. <https://journals.openedition.org/eac/689>
- Zalmay Khalilzad, Ian Lesser and Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations: Toward a Strategic Plan*, Santa Monica, CA, RAND, 2000,

Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu*

The Birth of Stalinism in Russia

İsmail Görgeç¹

*Bu makale, 2021 tarihli "Rus Kaynaklarına Göre Kafkaslarda Rus-Alman Nüfuz Mücadelesi 1933-1945" başlıklı doktora tezinin birinci bölümünün alt başlıklarından olan "Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu" başlıklı kısımdan esinlenerek hazırlanmıştır

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsmail Görgeç (Dr., Bağımsız Araştırmacı),
E-posta: ismailgorgenc@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6050-3895

Başvuru/Submitted: 16.08.2021
Kabul/Accepted: 14.09.2021

Atıf/Citation: Gorgeç, İsmail. "Rusya'da Stalinizm'in Doğuşu." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 225-248.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.013>

Öz

Minsk'te 1898'de kurulan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) Komünist Parti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1903 yılında önce Brüksel daha sonra Londra'da yapılan parti kongrelerinde iktidara gelmenin yolunun devrimci mücadeleyle gerçekleştirilmesi görüşü ağır basmıştır. Bu görüşte olan Lenin ve yandaşlarına çoğunluk anlamına gelen Bolşevik denmiştir. 1903'te de Vladimir Lenin (1870-1924) tarafından kuruluş aşaması tamamlanan Komünist Parti, Rus idaresinin ideolojik ve politik temelini oluşturmuştur.

V. Lenin, Pravda (Gerçek) adlı gazeteyi Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi yayın organı olarak çıkarmaya başlamıştır. Pravda Gazetesi daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yayın organı olmuştur.

Komünizm fikrinin yaydığı düşünce etrafında birleşen Rus halkı askeri birliklerin de katılımıyla 12 Mart 1917'de "İşçi ve Askerin Sovyeti" adı altında birleşmişlerdir. Nihayetinde baskılar sonucu Çar II. Nikola 16 Mart 1917'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece Rusya'da 300 yıllık Romanov hükümrânlığı sona ermiştir. Ekim 1917'de Bolşevikler Petrograd'da yönetimi ele geçirmiş ve Lenin, Sovyet liderliğinin başına geçmiştir. Lenin'in emriyle 1918'de RSDİP, "Rusya Komünist Partisi" adını almıştır. Ancak bu partinin adı 1952 Ekim'inde Sovyetler Birliği Komünist Partisi olarak değiştirilmiştir.

21 Ocak 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Josef Stalin (1878-1953), Sovyetler Birliği idaresinde yönetimi ele geçirmiştir. Stalin'in, iktidarını pekiştirmek ve komünizmi Sovyetler Birliği'nde etkin kılmak için yaptığı baskıcı uygulamaları sonucu binlerce kişi tutuklanmış, öldürülmüş, sürgün edilmiş, fabrika ve çalışma kamplarında karın tokluğuna çalışmaya mahkum edilmiştir.

Büyük devletlerin desteğiyle Alman tehlikesini bertaraf eden Rusya askeri ve ideolojik olarak Avrupa içlerine kadar sokulmayı başarmıştır. Bu süreçte büyük devletler Stalinizm ve komünizmi Avrupa için bir tehdit olarak görmeye başlamışlardır. 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümüyle Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başlamıştır. Bu çalışmanın amacı Sovyetler Birliği'nde Stalinizm'in doğuşunu ve uygulamalarını bütün yönleriyle ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Lenin, Stalin, Troçki, Komünizm, Rusya, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

The Russian Social Democratic Labor Party (RSDLP), founded in Minsk in 1898, paved the way for the formation of the Communist Party. The opinion that the only way to gain power was through revolutionary struggle predominated at

the party congresses held in 1903, first in Brussels and then in London. Bolsheviks, meaning "majority" in Russian, were called to Lenin and his followers who held this viewpoint. The Communist Party, whose foundation phase was completed in 1903 by Vladimir Lenin (1870-1924), served as the ideological and political foundation of the Russian government.

V. Lenin established the Pravda (Real) newspaper as the publication organ of the Russian Social Democratic Labor Party. Pravda Newspaper later became the publication organ of the Soviet Communist Party.

The Russian people united around the idea of communism formed the "Soviet of Workers' and Soldiers'" with the participation of military units on March 12, 1917. As a result of the pressure, Tsar II. Nikola was forced to resign on March 16, 1917. As a result, Russia's 300-year reign of the Romanovs came to an end. The Bolsheviks seized power in Petrograd in October 1917, and Lenin became the leader of the Soviet Union. Lenin ordered that the RSDLP be renamed the "Communist Party of Russia" in 1918. Moreover, the name of this party was changed to the Communist Party of the Soviet Union in October 1952.

Josef Stalin (1878-1953) took over the Soviet Union's administration after Lenin's death on January 21, 1924. Thousands of people were arrested, killed, exiled, and sentenced to labor in factories and labor camps as a result of Stalin's repressive practices to consolidate his power and make communism effective in the Soviet Union.

Russia managed to penetrate Europe militarily and ideologically after eliminating the German threat with the support of the great powers. During this period, the major powers began to regard Stalinism and communism as a threat to Europe. When Stalin died on March 5, 1953, the Soviet Union entered a new era. The present study aims to reveal the origins and practices of Stalinism in the Soviet Union in all of their facets. .

Keywords: Lenin, Stalin, Trotsky, Communism, Russia, Soviet Union

EXTENDED ABSTRACT

Stalinism is a term derived from Stalin's theory of nationalist socialism. According to the theory, Stalinism manifests itself as a dominant police regime, a society and state order that has devolved into a one-man dictatorship, and whose entire society serves Russia's rapid industrialization. It was thought that such a goal, which was thought to be achievable in a short period, could only be attained through nationalist demagoguery and by forcing the entire nation to work slavishly and without question. As a result, when Russia achieved advanced industrial status, socialism would have succeeded. The triumph of socialism would pave the way for the rise of Stalinism.

The Communist Party was the political pillar that held the road to Stalinism together. The Russian Social Democratic Labor Party (RSDLP), founded in Minsk in 1898, paved the way for the Communist Party's formation. The party congresses held in 1903, first in Brussels and then in London, were unanimous in their belief that the only way to gain power was through a revolutionary struggle. Bolsheviks, meaning "majority" in Russian, were called to Lenin and his followers who held this viewpoint. The Communist Party, whose foundation phase was completed in 1903 by Vladimir Lenin (1870-1924), served as the ideological and political foundation of the Russian government. V. Lenin established the Pravda (Real) newspaper as the publication organ of the Russian Social Democratic Labor Party. Pravda Newspaper later became the publication organ of the Soviet Communist Party.

The Communist Party, whose foundation phase was completed by Vladimir Lenin, served as the ideological and political foundation for the Russian government. The Russian people

united under the title of the “Soviet of Workers and Soldiers’ “ with the participation of military units on March 12, 1917. As a result of the pressure, Tsar II. Nikola was forced to resign on March 16, 1917. As a result, Russia’s 300-year reign of the Romanovs came to an end. The Bolsheviks took power in Petrograd in October 1917. A government was formed under the leadership of Lenin, with Joseph Stalin appointed Minister of Local Affairs and Trotsky appointed Minister of Foreign Affairs. The Bolshevik Government’s military wing was formed with the formation of the Red Army on November 5.

After the government was formed, Lenin and Stalin promised that all peoples in Russia, including Muslims, would have national, political, cultural, and religious freedoms protected on the 17th of December. As a result, Lenin and Stalin pursued a moderate policy, encouraging other peoples in the Soviet Union to support the Red Army against the White Army.

On the proposal of Lenin and Stalin, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) was established at the United Soviet Congress on December 30, 1922. For the administration of this structure, communism was chosen. Stalin took over the administration after Lenin, the Communist Party’s founder, and leader, deceased on January 21, 1924. Trotsky then took Zinoviev and Kamenev with him on December 31, 1925 and formed a new opposition group. Stalin attempted to eliminate people he saw as his opponents or who he thought could cause problems for him in the future in a variety of ways so as to consolidate his power. Trotsky and Zinoviev were expelled from the party as a result of Stalin’s efforts, as decided at a joint session of the Central Committee and the Central Control Commission on November 14, 1927. All of Stalin’s former opponents were resigned or exiled as a result of the decision made at the 15th Communist Party Union Congress on December 27, 1927. Because of their opposition, many notable scientists, writers, artists, and even the most experienced administrators in the industry were purged. The opposition government cadres of the national republics, as well as the dissidents in the Communist Party Central Committee cadres, were executed by firing squad. More than ten million Soviet citizens were also detained in concentration camps. In 1932-1933, nearly 7 million people died of hunger as a result of the policies put in place in Ukraine, Crimea, Belarus, and the North Caucasus. Between 1935 and 1938, 1,116,500 members of the party were suspended and arrested.

Private property was abolished as a result of collectivization, and people were forced to work for the state as slaves. Those who objected to political, military, or economic practices were punished in a variety of ways. Stalin’s repression policy had an impact on the entire Soviet people. Nevertheless, because the Balkars, Crimean Turks, Karachays, and Meskhetian Turks were clearly minorities, Stalinism’s liquidation process had a significant impact on almost all Caucasus peoples. Local authorities were disbanded at the start of 1938, and Turkish populated areas were taken over by the Russian Secret Intelligence Agency.

In conclusion, while creating a state of readiness for a great war in Russia on the eve of the Second World War, Stalin’s military, political, and economic policies caused other

non-Slavic nations in the Soviet Union to form a front against Stalin, communism, and the Soviet Union on the other hand. The Second World War broke out around this time. Stalin attempted to assuage the resentments of other nations in the Soviet Union in this situation.

During World War II, Stalin required the military assistance of foreign states so as to establish Stalinism as the dominant ideology in Soviet Russia. Stalinism, which received American and British support against Hitler's Germany during WWII, began to be perceived as a threat to America and Britain at the end of the war, because the threat of Communism had been introduced into Europe, which caused concern in these countries. This situation altered the perception of Stalin, the Soviet Union, and communism in the eyes of the other nations.

The present study addresses the birth and rise of Stalinism in the Soviet Union from all aspects. The facts that were experienced are presented objectively, the facts are evaluated in light of the conditions of the period in which they were experienced, and an attempt is made to shed light on the question of "what really happened?"

Giriş

Stalinizm sözcüğü, Stalin'in nasyonelist sosyalizm teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre Stalinizm, baskın bir polis rejimi, tek kişi diktatörlüğüne dönüşen ve tüm toplumu Rusya'nın hızla sanayileşmesine hizmet eden bir toplum ve devlet düzeni olarak ifade edilmektedir. Kısa süre içinde gerçekleştirilmesi düşünülen böyle bir amacın ancak milliyetçi bir demagoji ile tüm ulusun haklardan yoksun olarak kölece ve sorgusuzca çalıştırılmasıyla başarıya ulaşabileceği düşünülmüştür. Böylece Rusya'nın ileri bir sanayi ülkesi haline gelmesiyle de sosyalizm başarıya ulaşmış olacaktı.¹ Sosyalizm'in başarıya ulaşması da Stalinizm'e giden yolun açılmasını sağlayacaktı. Çünkü Stalin'in savunduğu Marksizm'e ve Yevgeni Preobrajinsky'nin savunduğu "Sosyalist ilkel birikim" teorisine göre bir tarım ülkesi olan Sovyetler Birliği'nin diğer batı ülkeleri gibi sanayi devrimini gerçekleştirmeliydi. Ancak sanayi devrimiyle Rusya'da sosyalizmin kurulabileceği tezi savunulmuştur. Batı ülkeleri sanayi devrimini ilkel sanayi birikimiyle yapmıştır. Kısacası batı burjuvazisi sanayi devrimini yapabilmek için kolonilerden ve köle emeğinden yararlanmıştı. İkel sermaye birikimi bu dış kaynaklardan sağlanmıştı. Fakat Sovyetler birliğinin Avrupa'nın olduğu gibi dış kaynakları yoktu. Bu durumda Sovyetler Birliği "sosyalist ilkel birikimi" sağlamak için bir iç sömürge siyaseti izlemesi gerekliliği duymuştur. Bu durumda Sovyetler Birliği toprakları içinde yaşayan geri uluslardan ve geniş köylü nüfusundan yeni bir işçi, köle ve sömürge sistemi oluşturabileceği tezi üzerine yoğunlaşmıştır. Stalinizm akımı da bu fikirler üzerine inşa edilmiştir. Gün Zileli'nin kaleme aldığı "Stalinizm: Bir İdeolojinin İflası" (Maki Bas Yayınları İstanbul 2010) adlı çalışmasında Stalinizm, Leninizm, Marksizm, sosyalizm ve komünizm ile ilgili engin bilgiler vermektedir.²

Stalin'in doğup büyüdüğü coğrafya ve çevrenin onun fikirlerinin olgunlaşp gelişmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Stalin'in hayatı ve kariyeri oldukça mütevasi bir şekilde başlamıştır. Ayakkabıcı bir babanın oğlu olarak Gürcistan'ın başkenti Tiflis yakınlarındaki Gori kasabasında 1879'da doğmuştur. Çocukluğunda Josept Dzhughashvili olarak adlandırılan Stalin, 6 yaşında çiçek hastalığına yakalanmış ve bu hastalık sol kolunda enfeksiyona yol açmıştır. Geçirdiği bu enfeksiyon sol kolunu tam olarak doğrultamayacak şekilde kalıcı bir soruna yol açmıştır. Tiflis'e çalışmaya giden Stalin'in babası kendisi henüz on bir yaşındayken Tiflis'te hayatını kaybetmiştir. Babasının ölümü üzerine annesi oğluna bakmak için çamaşır yıkamacısı olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Josef Dzhughashvili 1894'e kadar Gori'deki kilise okuluna devam etmiş ve daha sonra da Tiflis'te bir dini okula başlamıştır. Bu okulda da 1899 ilkbaharına kadar eğitimine devam etmiştir. Bu süreçte Stalin, radikal yazarlar özellikle Lenin ve Marx'ın fikirleriyle tanışmıştır. Yeni fikirler çerçevesinde Stalin, Sosyal Demokratik Parti'ye katılmış ve bu parti 1903'te dağıldığında Bolşeviklere katılmaya karar vermiştir. V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg'in kaleme aldığı "Rusya Tarihi" (Çev.: Figen Dereli, İnkılap Yayınları

1 Gün Zileli, *Stalinizm: Bir İdeolojinin İflası*, Maki Bas Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36.

2 Gün Zileli, *Stalinizm: Bir İdeolojinin İflası*, Maki Bas Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47.

İstanbul 2011) adlı çalışma Stalin'in hayatı ile ilgili geniş bilgiler sunmaktadır.³

Stalin ergen yaşa gelene kadar Menşevikler, Bolşevikler, Sosyalist Devrimciler, Federalist Sosyalistlerden meydana gelen rekabet ortamında, ayrıca Gürcüler, Asetler, Çeçenler, Ermeniler ve Türkler gibi birbirinden ve Çar yönetiminden nefret eden milletler arasında yetişmek zorunda kalmıştır. Bu tecrübe ve birikim Stalinizm fikir ve düşüncesinin oluşmasında büyük etken olmuştur. Stalin fikirlerini Lenin'in çıkardığı Pravda Gazetesi'nde makaleleştirerek kitlelere ulaşmaya çalışmıştır.

Stalin, Bolşeviklerin devrimci mücadelesinin daha da güçlenmesi için Çar Hükümeti'nden mal ve para gasp edilmesini savunmuştur. Bu düşünce çerçevesinde Stalin'in teşvik ettiği arkadaşlarından biri olan Kamo, 1907 Haziran'ında devlet hazinesinin arabalarından birine saldırarak 300 000 ruble gasp etmeyi başarmıştır.⁴

Dzhughashvili veya tanınmaya başladığı adıyla Stalin, 1902 ve 1913 yılları arasında komplocu ve devrimci eylemlerde yer almış, tutuklanmış hatta birkaç defa sürgün edilmiştir. Polis ve çeşitli kişilerle işbirliği yaparak her defasında sürgünden kaçmayı başarmıştır. Son sürgünü ise 1913 yılından Şubat devrimine kadar sürmüştür. Cesurca eylemleri sayesinde Lenin'in dikkatini çekmeyi başarmıştır. Stalin'in devrimci eylemlerini Tiflis, Batum ve Bakü gibi Transkafkasya şehirlerinde ve St. Petersburg'da gerçekleştirmiştir.⁵

Bolşevizm hareketinde Stalin, Lenin'in en güvendiği adamlarından biri olmuştur. Lenin gibi Stalin'in idealinde de Rusya topraklarında komünizmi hakim kılma düşünce vardı.⁶

Bolşevik devrimi arifesinde Hıristiyanlık otoritesi önemli ölçüde sınırlandırılmıştı. Kilise ve Hıristiyanlık Rusya'da sadece medeniyetin temeli olarak kabul ediliyordu. Stalinizm, Rusya'da Komünizm'i sosyal düşüncenin temelini almak için kilisenin otoritesinin yıkılması gerekliliğini savunmuştur. Marksizm'in zihinlere yerleştirilmesi ile de komünizm desteklenecekti. Böylece Marksizm dolaylı yoldan Stalinizm'e hizmet etmiş olacaktı.⁷

Stalin başarıya ulaşmak için Rusya içinde kanuni, yarı kanuni ve kanunsuz faaliyetleri koordine edebilecek bir teşkilatın kurulması gerektiğini savunmuştur.⁸ Stalinizm'in başarıya ulaşabilmesi için birtakım hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler çerçevesinde yeni bir sosyalist sanayi oluşturulmalıydı. Kulaklar (zengin toprak ve mülk sahipleri) ortadan kaldırılmalıydı. Kollektif çiftlik ve devlet çiftlikleri kurularak bütün köylüler ve toprak sahipleri bu sisteme

3 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 535

4 Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 68

5 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 535.

6 Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 68

7 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 466.

8 Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 68.

dahil edilmeliydi. Milli ekonominin her alanında üretim araçları üzerinde Sosyalist mülkiyet kurulmalıydı. Kızıl Ordu ve Kızıl Donanma daha da güçlendirilmeliydi. Sovyet toplumunun iki sınıftan yani işçi ve köylülerden meydana getirilmeliydi. Ancak bu şekilde Sosyalizm'in kapitalizme karşı başarıya ulaşabileceği düşünülmüştür.⁹

Lenin Dönemindeki Stalinist Faaliyetler

Vladimir İ. Lenin tarafından 1895 yılında Petersburg'da kurulan ve ülkedeki sosyal-demokrat örgütleri çevresinde toplayan "İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Savaş Birliği" Komünist Parti'nin temelini oluşturmuştur. 1903 yılında yapılan II. Kongrede ise Vladimir Lenin tarafından hazırlanan ideolojik, politik ve örgütsel ilkeler üzerinde Komünist Partisi'nin kuruluşu tamamlanmıştır.¹⁰

Rusya'da 1917 ihtilallerinden önce Çarlık idaresine karşı ciddi şekilde ilk ayaklanma 1905'te meydana gelmiştir.¹¹ Yaşanan bu ayaklanmaya karşı Çarlık yönetimi meşruti idareyi kabul etmek durumunda kalmıştır. Ancak çarın mutlakiyet idaresi devam etmiştir.¹² Bu süreçte köylüler sosyal devrimci, Kadetler burjuva ve işçiler de Sosyal Demokrat olarak örgütlenmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yaşadığı hezimetler ve halkın gündelik yaşamda çektiği sıkıntılar idareye olan öfkeyi daha da artırmıştır.¹³

Savaştan bıkmış olan Rus halkı askeri birliklerin de katılımıyla 12 Mart'ta "İşçi ve Askerin Sovyeti" adı altında birleşmişlerdir. Baskılar sonucu Çar II. Nikola 16 Mart 1917'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece Rusya'daki 300 yıllık Romanov hükümrancılığı da sona ermiştir.¹⁴ Bolşeviklerin 1917 Ekim'inde Petrograd'da iktidarı ele geçirmesiyle ilk Halk Komiserleri Kurulu oluşturulmuş, 5 Kasım 1917'de Lenin Hükümeti kurulmuştur. Kurulan bu hükümette Lenin, Başbakan; Troçki Dışişleri Bakan; Josef Djugasvili Stalin Mahalli İşler Bakanı olmuştur.¹⁵

Bütün Sovyet vatandaşlarını yanlarına çekmeye çalışan Lenin ve Stalin 17 Aralık 1917'de hükümet adına doğudaki ve Rusya'daki Müslümanlara hitaben aşağıdaki şu mesajı yayımlamıştır:¹⁶

9 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özerturgut), Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970, s. 402.

10 *Ekim Devriminin 60 Yılı*, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu (Çev.: H. Aksoy), Ser Yayınevi, Ankara, 1977, s. 75.

11 Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 33-34.

12 Ayna Askeroğlu, "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı", *Tarih Okulu*, 2011, C. 4, S. 9, s. 61.

13 Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 33-34.

14 Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 154.

15 Lev Troçki, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 223.

16 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 238.

“Halkı soyan, zincire vuran hükümdarlık artık son bulmuştur... Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibiryalılar ve Türkistan... Kafkas dağlıları! Hepinizin mirası olan camiler ve şapeller yıkılmıştı. Adetler, inançlar, Çarlar ve Rusya'nın zalimleri tarafından ayaklar altına alınmıştı. Bundan böyle adetleriniz ve inançlarınız milli müesseseleriniz ve kültürleriniz serbesttir ve bu değerlere dokunulmayacaktır. Serbestçe milli varlığınızı düzenleyiniz!”

Bunun üzerine Kafkasya milletlerinin halk liderleri kendi milli birliklerini ve devletlerini oluşturmak için birtakım milli ve ideolojik faaliyetlere girişmişlerdir.¹⁷ Bu arada Lenin'in verdiği Nisan beyannamesi ile de azınlıkların tam bağımsızlıklarını kazanmalarının önündeki siyasi engel de kalkmıştır. Lenin, Bolşevik yönetiminin yanına Müslüman halkları çekebilmek için bu beyannameyi yayınlamıştır. Stalin de Ulusların Halk Komiserliği Dairesi'ne Turar Rıskulov, Feyzullah Hocayev, Mollanur Vahitov, Mir Said Sultan Galiyev, Neriman Nerimanov ve Halimcan İbrahimov'u getirerek müslümanların Bolşevik iktidarını desteklemelerini sağlamaya çalışmıştır.¹⁸

Sovyetler Birliği'nde 1918 Anayasası ile Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC) oluşturulmuştur.¹⁹ Rus İmparatorluğu'ndan ayrılan Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Türkistan ve Sibiryadaki bazı halklar için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri oluşturulmuştur. Stalin Döneminde, Rus İmparatorluğu'ndan geriye kalan kısımda başkenti Moskova olmak üzere Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁰

Yeniden teşkilatlanan Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toparlanarak Kızıl Ordu'yu kurmuşlardır. Bu süreçte Rusya kendini toparlarken Almanya'da gerçekleşen devrim sonrasında II. Wilhelm hükümeti yıkılmış ve Almanya'daki bu siyasi boşluktan istifade etmek isteyen Rusya, 13 Kasım 1918'de kendisine insani ve maddi kaynaklar açısından büyük zararlar verdiği gerekçesiyle Brest-Litovsk Anlaşması'nı iptal kararı almıştır.²¹ 6 Mayıs 1921'de Berlin'de Rusya ile Almanya arasında ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini öngören geçici anlaşma imzalanmıştır.²²

Rusya'da komünist enternasyonalin ilk zamanlardan itibaren dikkate alıp uygulamaya çalıştığı iki önemli meseleden biri Rusya'da her şehirde bir yer altı (gayri kanuni) komünist teşkilatın bulunması, diğeri ise bütün komünist partilerin bütün imkanlarla Sovyet Rusya'ya destek olmasıdır.²³

17 Arthur Sagadaev, “Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara, 1994, C. 1, S. 2, s. 30.

18 Chantal L. Quelqejay, “İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar”, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara, 1988, s. 94.

19 Merve Suna, Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1914, C. 4, S. 2, s.104.

20 Merve Suna, Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1914, C. 4, S. 2, s.99-122.

21 Andrey Gromiko, *Anılarım*, (Çev.: Merve Arkan), Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 39.

22 *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 4, Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelectvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1960, s. 105.

23 David J. Dallin, *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Yarı Yayınları, Ankara, 1968, s. 18.

Troçki de bu anlayışa sahip olmadığı gerekçesiyle Stalin tarafından suçlanmıştır. Stalin'e göre Troçki, Lenin'e ve Merkez Komitesinin Leninist çoğunluğuna karşı bir mücadele başlatmıştır. Troçki, partinin lideri Lenin'in hasta düştüğü sırada Bolşevik Komünist Parti'ye karşı saldırısını başlatmış, parti içindeki bütün Anti-Leninist unsurları etrafında toplamış ve parti politikasına karşı muhalif bir platform oluşturmuştur. Platforma "46 Muhalifin Açıklaması" adı verilmiştir.²⁴

Lenin, partiyi düzenbazlardan, bürokratlaşmışlardan, dürüst olmayanlardan, istikrarsız komünistlerden ve dış görünüşlerini değiştiren ama kalben Menşevik kalanlardan "temizleme kararı" almıştır. Bu amaçla 1921'de yapılan "temizlik" sonucunda yaklaşık 170.000 kişi, yani tüm parti üyelerinin yaklaşık yüzde 25'i, partiden ihraç edilmiştir.²⁵

Bu gelişmeler olurken, Sovyetler Birliği²⁶ "Komünist Gençlik Birliği" (Komsomol) en geniş Sovyet gençlik örgütü birkaç yıl içinde üye sayısını 36.3 milyona çıkarmıştır. Komünist Partisi her kesime ve her yaş grubundan insana ulaşmaya çalışarak kendi otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Nitekim "V. İ. Lenin Sovyetler Birliği İzci Örgütü" de 25 milyondan fazla çocuğu bir araya getiren kitlesel çocuk örgütü olarak 19 Mayıs 1922'de kurulmuştur.²⁷

30 Aralık 1922'de yapılan 1. Birleşik Sovyet Kongresi'nde Lenin ve Stalin'in önerisi üzerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur. SSCB, ilk başta Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC), Trans-Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (TSFSC) Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (USSC) ve Beyaz-Rusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nden (BSSC) oluşmuştur. Kısa süre sonra Türkistan coğrafyasında bağımsız Özbek, Türkmen ve Tacik Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. Böylece bütün bu cumhuriyetler SSCB'de birleştirilmiş ve bütün cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği'nden serbestçe ayrılabilme hakları korunmuştur.²⁸

24 Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 302-325.

25 Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 287-295.

26 Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti 7 Kasım 1917'de kurulmuştur. Başkenti Moskova'dır. Rusya Federasyonu, Baltık Denizi'nden Pasifik kıyılarına Kuzey Kutup Dairesi'nden Orta Asya çöllerine kadar uzanmaktadır. Rusya iki kıta üzerinde Avrupa ve Asya'da yer alan çok çeşitli bölgeleri içine alır. Moskova'yla sanayi merkezi Leningrad'la Kuzey batı bölgesi, devasa düzlüklere sahip topraklar buğday ve petrol zengini Volga boyu, verimli Kuban ve sıcak Karadeniz kıyılarıyla Kuzey Kafkaslar, zengin maden yataklarıyla zenginleşmiş Urallar, Sibiry, Taygaları (kozalıklı bitkilerden oluşan orman) ve Kuril Adaları ile zengin Uzak Doğu'ya kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bkz: *Ekim Devriminin 60 Yılı*, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu (Çev.: H. Aksoy), Ser Yayınevi, Ankara 1977, s. 225; Rusya, Çarlık döneminden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak isimlendirilmiştir. Çok uluslu olan bu yapı, onbeş ayrı cumhuriyetten oluşup bu cumhuriyetlerden bazılarının sınırları içinde özerk cumhuriyetler, özerk vilayetler ve özerk bölgeler bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nde en yüksek yargı organı SSCB Yüksek Sovyeti'dir. Birleşik Cumhuriyet ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki diğer Sovyet cumhuriyetleri ile birleşen bağımsız bir Sovyet Sosyalist devlettir. Birleşik Cumhuriyetin kendi anayasası vardır ve bu anayasa SSCB anayasası ile uyum içindedir. Birleşik cumhuriyetin en yüksek yargı organı ise Birleşik Cumhuriyet Yüksek Sovyeti'dir. Özerk Cumhuriyet ise Birleşik Cumhuriyet'in bir parçasıdır. Özerk cumhuriyet SSCB'nin ve Birleşik cumhuriyetlerin hakları dışında kendi hukuki sınırları içindeki problemleri bağımsız olarak çözüme kavuşturma hakkına sahiptir. Özerk Cumhuriyetin kendine özgü anayasası SSCB anayasası ve Birleşik Cumhuriyetin anayasası ile uyum içindedir. Özerk Cumhuriyetin en yüksek yargı organı Özerk Cumhuriyet Yüksek Sovyeti'dir. Özerk vilayet ve Özerk bölgeler de Birleşik Cumhuriyetin bir parçasıdır. Bkz: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar ve Ahmet Mutu), İnsan Yayınları, 1995, s. 22

27 *Ekim Devriminin 60 Yılı*, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu (Çev.: H. Aksoy), Ser Yayınevi, Ankara, 1977, s. 87-88.

28 Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 297; V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 523.

1917'de hak ve özgürlüklerden bahseden Lenin ve Stalin birkaç yıl içinde ellerini güçlendirdikten sonra verdikleri vaatlerin aksine tutum ve davranış sergilemeye başlamışlardır. Lenin ve Stalin bir yandan muhalif kanadın sesini kısma çabılırken diğer yandan da Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanların Sovyet Türk-İslam Cumhuriyetleri dışındaki İslam dünyası ile bağlantısını kesmeye çalışmıştır. Sovyet Müslümanlarının kutsal bölgelere yaptıkları hac ziyaretleri yasaklanmış, Kafkasya coğrafyası da dışarıdan gelebilecek bütün müslümanlara kapatılmıştır.²⁹

Kızıl Ordu birliklerinin hareketiyle 1921 Şubat'ında Gürcistan'da Menşevik Hükümeti yıkılmış ve burada Menşevik bir hükümet kurulmuştur. Stalin Gürcistan ile birlikte Ermenistan ve Azerbaycan'ı da içine alan bir Kafkasya Federasyonu oluşturmaya çalışmıştır. Böyle bir federasyon içinde etnik ayrılıklardan yararlanacak olan Moskova nihayetinde bölgede kesin otoritesini sağlayacaktı. Bu fikir Stalinizm'in devletleri, milletleri ve kitleleri kontrol etmenin tipik bir örneğiydi.³⁰

Komünizm üzerine inşa edilen Leninizm aynı zamanda Staliniz'in temellerini oluşturmuştur. Sovyet Rusya'da Komünizm'in temelleri üzerine inşa edilen Leninizm ve Stalinizm anlayışına karşı sürekli bir karşı çıkış olmuştur. Nitekim Rusya'da 1921'de Lenin ve Stalin'in Yeni Ekonomik Politika'sına (NEP) Lominadze, Şatskin, Troçki, Radek, Zinovyevev, Sokolnikov, Kamenev, Şliapnikov, Buharin ve Rikov karşı gelmişlerdir. Stalin ve Lenin'e göre bu kişiler Rusya'da Sosyalist gelişmenin olabileceğine inanmıyor, kapitalizmin önünde boyun eğiyor ve Rusya'da kapitalizmin gücünü kuvvetlendirmek için yerli ve yabancı sermayeye geniş imtiyazlar verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Karşı tutumlarından dolayı 170 000 kişi yani parti üyelerinin dörtte biri partiden ihraç edilmiştir.³¹

Josef Stalin'in Devlet Başkanlığı Görevine Gelmesi

Stalin, Lenin tarafından 1922'de Komünist Parti genel sekreterliğine getirilmiştir. Böylece Stalin yönetimi ele geçirme aşamasına bir adım daha yaklaşmıştır.³² Komünist Parti'nin kurucusu ve lideri olan Lenin 21 Ocak 1924'te hayatını kaybetmiştir. Lenin'in ölümünden sonra Komünist Parti Başkanı Josef Stalin devlet başkanlığı görevine geçmiştir. Troçki, Lenin'in ölümünden hemen sonra iktidar talebinde bulunarak Mayıs 1924'te parti kongresinde Lenin'in halefinin Stalin değil kendisi olduğunun kabul edilmesini istemiştir.³³ Troçki, parti meclisinde sorunun oylanmasını tavsiye etmiştir. Kongrede yapılan oylama sonucu 748

29 Alexander Bennigsen, "Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası", *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Forum Yayınları, Ankara, 1988, s. 314.

30 Roland Gaucher, *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzman), Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 159.

31 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özerturgut), Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970, s. 305.

32 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 536.

33 Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplö 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1990, s. 192.

Bolşevik delege Stalin'in Genel Sekreter olarak kalması yönünde oy kullanmıştır.³⁴ Stalin, Troçki tarafından ileri sürülen tezlerin Leninizm'e aykırı olduğunu ve Troçki'nin, Rusya'nın geleceği için bir tehdit olduğunu ileri sürmüştür. Mayıs'ta yapılan 3. Sovyetler Kongresi'nde sosyalizmin milli karakter taşıyacak biçimde kurulabileceği kabul edilmiş ve Troçki'nin tezleri yanlış bulunarak reddedilmiştir.³⁵ Ancak Troçki mücadelesinden vazgeçmemiştir. Nitekim 31 Aralık 1925'te Komünist Partisi'nin 14. kongresinde Zinovyev'in temsil ettiği muhalefet grubu lağvedilmiş bunun yerine Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in oluşturduğu yeni bir muhalefet grubu kurulmuştur.³⁶ Troçki, Zinovyev ve Kamenev birleşik muhalefet oluşturmak için bir araya geldiklerinde Stalin, kendi nüfuzunu kullanarak onları destekleyen birçok kişiyi görevden almıştır. Bu kişilerin halka açık toplantılarını dağıtmak için kendi milis güçlerini kullanmaktan da çekinmemiştir. Bu kişilerin Lenin'in ve partinin mirasına ihanet ettikleri propagandası yapılmıştır.³⁷ Stalin, bu kongrede Lenin'in izinden gideceğine Kızıl Ordu'nun ve Kızıl donanmanın güçlendirilmesine çalışacağına, Komünist Enternasyonal'in ilkelerine bağlı kalacağına ant içmiştir.³⁸

15. Komünist Kongresi 2 Ocak 1927 tarihinde toplanmış ve merkez komitesinin raporu Stalin tarafından okunmuştur. Bu rapora göre dış politikada barışçıl olunması, içeride sanayinin geliştirilmesi için disiplinli bir çalışmanın yapılması planlanmıştır. Bundan dolayı tarımın kolektifleştirilmesi ve kulakların (zengin toprak sahibi) ekonomik hakimiyetlerine son verilmesine karar verilmiştir. Kendi istekleriyle kooperatiflere katılan köylüler sayesinde kolhozların³⁹ geliştirilmesine karar verilmiştir.⁴⁰ Nihayetinde kolektifleştirme, Sovyetler Birliği Merkez İcra Komiserler heyetinin aldığı kararlar 16 Mart 1927 de başlamıştır. "Kolektif ziraat" adıyla uygulanmaya başlanan bu karar, Sovyetler Birliği'nde, başta Azerbaycan olmak üzere tüm Kafkasya'da mukavemetle karşılaşmıştır.⁴¹ Kolektifleştirmeye karşı gelenler tutuklanmış, kurşuna dizilmiş, çalışma kamplarına gönderilmiş yada sürgün edilmiştir.

Stalinizm uygulamalarıyla bir yandan halkın ekonomik varlıklarına el konulurken diğer yandan da siyasi baskılar devam etmiştir. Nitekim 14 Kasım 1927'de Merkez Komitesi ve Merkez Kontrol Komisyonu birleşik oturumunda alınan karar gereği Troçki ile Zinovyev partiden ihraç

34 Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplolara 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1990, s. 192.

35 Aragon ve Andre Maurois, *B. Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 415.

36 Lev Troçki, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 226.

37 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 615.

38 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özerturgut), Aydınlik Yayınları, Ankara, 1970, s. 318.

39 Rusya'da birkaç köyü bünyesinde barındıran tarımsal birlik. Bkz: Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 336.

40 Aragon ve Andre Maurois, *B. Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 419.

41 V. Dubrovskiy, "Sovyet Gözlüğü ile Bugünkü Azerbaycan", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih, 1962, S. 30, s. 67.

edilmiştir.⁴² Stalin iktidarını sağlamlaştırmak için kendine muhalif olarak gördüğü veya ileride kendisine isyan edebilecek kişileri çeşitli yollarla bertaraf etmeye çalışmıştır. Nitekim merkez komite teşkilatı içinde Soltz, Jaroslavski ve Skriatov'un idare ettikleri bir istihbarat teşkilatı da Stalin'in adına çalışmakla görevlendirilmiştir. Bu istihbarat grubu muhalif olan üyelerin bir kara listesini yapmak, gerekirse Çarlık dönemine ait zabıt arşivlerine başvurularak bu kişilerin geçmişini araştırmakla görevlendirilmiştir. Kuruşçev'in ifadesine göre Stalin, Sovyetlere mensup her şahıs hakkında her çeşit belgenin bulunduğu arşive sahiptir. Stalin muhaliflerin Rusya'ya karşı İngilizlerle işbirliği yaptığını, bu kişilerin Rusya'ya düşman olduklarını ifade ederek uygulamalarını meşru zemine oturtmaya çalışmıştır. Ayrıca Stalin, kendisine ve Lenin'e muhalif olarak gördüğü Troçki, Zinoviev ve Kamenev ile Yahudi oldukları için değil muhalif oldukları için onlarla mücadele ettiğini belirtmiştir.⁴³

Josef Stalin'in İktidarını Güçlendirme Çalışmaları

Stalin, Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin politikalarını belirleyen en üst karar organı olan Polit Büro'yu kurarak Stalinizm'i güçlendirmeye çalışmıştır. 19 Aralık 1927'de kurulan Polit Büro'da N. Buharin, S. Voroşilov, M. Kalinin, V. Kuybiçev, V. Molotov, A. Rikov, Y. Rudzutak, J. Stalin ve M. Tomski görev almıştır.⁴⁴ Moskova Hükümetim Troçkistleri teşkilat mensuplarını Sovyet hükümetini yıkmaya yönelik bir faaliyete girişmek, Almanya, Polonya ve Japonya ile işbirliği yapmakla suçlamıştır.⁴⁵ 27 Aralık 1927 yılında toplanan XV. Komünist Partisi Birliği Kongresi'nde alınan kararla Stalin'in tüm eski rakipleri istifa ettirilmiş veya sürgün edilmiştir.⁴⁶

Troçki, Sibirya'daki Çin sınırına yakın bir bölge olan Kazak Sovyet Cumhuriyeti'nin Başkenti Alma Ata'ya sürgün edilmiştir. Fakat Troçki'nin sürgün edilmesi onu Stalin ve taraftarları aleyhine faaliyet yürütmekten alıkoyamamıştır. 27 Aralık 1927'de Troçkist stratejistlerin en etkililerinden olan Alman ajanı ve diplomat Nikolay Krestinski, Troçki'ye, gelecek yıllarda izlenmesi gereken stratejiyi anlatan bir mektup göndermiştir. Plana göre Troçkistler ajitasyon yapmak yerine partiye dönmeye çalışmalı, Sovyet hükümetinde kilit noktaları ele geçirmeli ve iktidar mücadelesini hükümet aygıtlarının içinde sürdürmelidir. Bu plan Troçki tarafından makul karşılanmış ve cezası bittikten sonra Komünist Parti'ye geri dönmüştür.⁴⁷

42 Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 302.

43 Lev Troçki, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 185; V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 531.

44 Aragon ve Andre Maurois, *B. Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 419.

45 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451.

46 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 531.

47 Lev Troçki, *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 226; Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplö 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1990, s. 199-203; Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, İnstitute For The Study of The USSR, Münich, 1959, s. 27.

Rusya’da Stalinizm’in uygulamalarıyla 1927’de büyük ölçekli ve zorla sanayileşme gerçekleşirken, yerinden edilmeler, zorluklar ve bazı ekonomik gelişmeler meydana gelmiştir. Bu yıllarda tarım zorunlu olarak kamulaştırılmış, modernleşmenin yanında, kıtlık ve ölüm oranında büyük artış yaşanmıştır.⁴⁸ 1928’in ortalarında Buharin ve taraftarları ile Stalin arasında özellikle tarım ve hububat konularında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Buharin özellikle sanayileşmenin hızlandırılmasından yana olmadığını, sanayileşme sürecinin işçi sınıfı ile köylüler arasındaki ittifakı bozduğunu ifade etmiştir. Buharin ve Troçki muhalefette sürekli Stalin’in karşısına dikilmişlerdir.

Troçki, 20 Ocak 1929’da yeniden Rusya aleyhine gizli bir parti kurmak ve faaliyette bulunmak ve Rus Hükümeti’ne karşı silahlı bir ayaklanma hazırlamakla suçlanmıştır.⁴⁹ Troçki, parti içi muhalefeti, tutum ve davranışları yüzünden 22 Ocak 1929’da Sovyetler Birliği sınırları dışına yeniden sürgün edilmiştir. Bu sürgünle beraber 12 Şubat’ta İstanbul’a gelmiş ve ailesiyle beraber Büyükkada’ya yerleşmiştir.⁵⁰ Nitekim bu sürecin ardından Troçki’nin İstanbul adalarından sonra Fransa, Norveç ve nihayet Meksika serüveni başlamıştır.⁵¹ Ancak Stalin’in Troçkistlerle mücadelesi sonra ermemiş 1923’te başlamış olan bu mücadele 1933’e kadar sürmüştür.⁵²

1920’li yıllarda Sovyetler Birliği içinde Rus olmayan grupların Komünist Parti’de yer almaları desteklenmiştir. Ancak 1933 yılından sonra Stalin “yeniden Ruslaştırma” politikasına dönmüştür.⁵³

1928’den itibaren Stalin, Bolşevik rejime muhalefet eden veya etmeyen aydınlarla beraber neredeyse tüm milliyetçi Müslüman aydınları, devrim öncesi İslam temsilcisi ve savunucularının tamamını tasfiye etmiştir. Böylece 1928’de SSCB’de İslam’a karşı da büyük bir saldırı başlatılmıştır.⁵⁴ Akabinde, 1929’da kolhozların sayısının artırılmasıyla birlikte Stalin’in önemle üzerinde durduğu konu köylerin kulaklardan (varlıklı toprak sahipleri) temizlenmesi planı da gerçekleşmeye başlamıştır.⁵⁵ Alınan bu kararın uygulanması için köylerde bulunan Komünist

48 Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive-The KGB in Europe and the West*, The Penguins Press, London, 1999, s. 52; V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 535.

49 Aragon ve Andre Maurois, *B. Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 421.

50 Lev Troçki, *Troçki Stalin’i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), Refet Zaimlar Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 226; Michael Sayers ve Albert E. Kahn, *Sovyetlere Karşı Büyük Komplö 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1990, s. 199.

51 Roland Gaucher, *Sovyet Rusya’da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzmen), Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980, s. 208; Kaynakların belirttiğine göre Troçki 1940 yılında Meksika’da, Stalin’in suikastine kurban gitmiştir. Daha detaylı bilgi için Bkz: V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 531.

52 K. İvanov, *Lenincilik ve Sovyetler Birliği Dış Politikası*, Konuk Yayınları, İstanbul, 1976, s. 63.

53 Merve Suna, Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1914, C. 4, S. 2, s.108.

54 Arthur Sagadaev, “Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara, 1994, C. 1, S. 2, s. 30. s. 30.

55 N. Semenov, *Sovetenskoj Sud i Karatılınaya Politika*, İnstitute fort he Study of the History and İnstitutions of the USSR, München, 1952, s. 25.

Partisi Gençlik Hareketi'nin (Komsomol) kullanılmasına karar verilmiştir. Bu hareketteki kişiler genelde fakir ailelerden olup zengin ailelerin geleneksel hakimiyet ve uygulamaları yüzünden dışlanmış kimselerden oluşmuştur. Plana göre fakir köylüler ve Komsomol'daki kişiler, zengin köylüleri “kulak” oldukları gerekçesiyle yetkililere ihbar edecek; sonra tehdit ve hile ile diğerlerini kolektif çiftliklere (kolhoz) katılmaları için imza atmaya ikna edeceklerdir. Bu uygulama Rus yetkililerce, kolektifleştirmenin uygulanması için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştür.⁵⁶

Stalinizm prensibinde İdeolojik olarak Marksist Sovyet ülkesinin sanayileşmesinin, sosyalist devrimin sonucu değil ön şartı olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Rusya'da Stalinizm uygulamaları sonucu sanayinin gelişmesi ve üretimin artması ile yeni işgücüne ihtiyaç duyulmuştur. 1929 yılında hükümet, “Cezaevlerindeki Tutukluların İstihdam Edilmesi Meselesi” adında yeni bir karar almıştır. 21 Nisan 1930'da Halk Komiserleri Konseyi “Çalıştırma Kamplarının Meselesi” adlı yeni bir karar kabul etmiştir. 25 Nisan 1930'da Çalışma Kampları Genel Yönetimi (GULAG) kurulmuştur. Stalin döneminde çoğu suçlu mahkumlardan oluşmak üzere çeşitli suçlara istinaden tutuklanan iki milyondan fazla insan çalışma kamplarına alınmıştır.⁵⁸

Tutuklular üretimin artırılması için çalışma kamplarına alınırken Stalin'in politikalarına karşı olanlar da tutuklanmıştır. Stalin ileri gelen bilim insanlarını, yazarları, sanatçıları ve sanayi kollarında yetişmiş en tecrübeli idarecileri dahi muhalif oldukları gerekçesiyle tasfiye etmiştir. Milli cumhuriyetlerin hükümet ve Komünist Parti Merkez Komite kadrolarını kurşuna dizdirmiş, 10 milyonu aşan Sovyet vatandaşını da toplama kamplarına göndermiştir. Uygulanan politikalar sonucu 7 milyona yakın Ukrayna, Kırım, Belarus ve Kuzey Kafkasya halkı 1932-1933 yıllarında açlıktan hayatını kaybetmiştir.⁵⁹

Almanya'da Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle Almanya ile Rusya arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki bu gerilim Rusya ile diğer büyük devletlerle diyalogun hızlanmasına yol açmıştır. Nitekim 1934'te Rusya, Milletler Cemiyeti'ne girmiş, 1935'te de Fransa ve Çekoslovakya ile karşılıklı yardım anlaşması imzalamıştır.⁶⁰ Böylece Avrupa'daki Hitler Almanya'sını bir tehlike olarak gören Stalin başkanlığındaki Rusya, Doğu Avrupa'daki Slav devletlerine yaklaşıp Panslavizm politikasını harekete geçirerek Almanya'nın doğu yolunu kesmeye çalışmıştır. Stalin Slavları yanına çekebilmek için Almanya'nın Slavlara karşı savaş hazırlığında olduğu düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Rus yetkili M. Litvinov özellikle Çekoslovakya'yı Almanlara karşı Rusya'nın yanında yer almaya teşvik etmiştir. Bunun için

56 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 619.

57 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s.535; Paul Dukes, *A History of Russia*, Macmillan Press, London, 1994, s.537.

58 Nurbek Khairmukhanmedov, “Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye uygulamaları ve Çalıştırma Kampları”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2007, S. 41, s. 161.

59 G. Kostyuk, “İkinci Dünya Savaşı'nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paketi'nin Önemi”, *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih, 1960, S. 19, s. 80.

60 *Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Amerikan Haberler Merkezi, Ankara, 1959, s. 3.

de Panslavizm politikasını kullanmıştır. Bu konuda M. Potemkin'i de yanına alan Litvinov, Balkanlardaki bir dizi gezi ve görüşmelerde bulunarak burada Avrupa'ya karşı bir güvenlik duvarı oluşturmaya çalışmıştır.⁶¹

1935 Şubat'ında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri yedinci kongresinde 1924'te kabul edilmiş olan SSCB Anayasasının değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu anayasa ile seçim sisteminin demokratikleştirilmesine, genel, eşit ve gizli oya dayanan doğrudan seçim sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir. Çünkü 1924'ten 1935'e kadar Stalinizm politikası çerçevesinde birçok plan hayata geçirilmiştir. Nitekim Rusya'da yeni bir Sosyalist sanayi oluşturulmuş, kulaklar ortadan kaldırılmış kolektif çiftlik sistemi belirli bir başarıya ulaşmış, Sovyet toplumunun temeli olan milli ekonominin her alanındaki üretim araçları üzerinde Sosyalist mülkiyet kurulmuştur.⁶² Bu dönemde işçiler tamamen disiplin altına alınmış devrimin ortaya çıkardığı işçi komiteleri tasfiye edilerek işçi sendikaları devlet organları haline getirilmiştir.⁶³

Milyonlarca küçük bireysel köylü çiftliklerinin büyük çaplı üretim yapan çiftliklere dönüşmesinin sağlanması için traktör fabrikaları ve modern tarım makineleri fabrikası kurularak ziraat modern tarım makinalarıyla donatılmıştır. Çünkü Stalinizm modern tarım araç ve gereçlerinin ülke içinde üretilmesi ve tarımın modern yöntemlerle devlet çiftliklerinde yapılması temeli üzerine programlanmıştır. Stalinizm'in uygulamaları sonucu Fabrikalar, işletmeler, ulaşım araçları, bankalar ve ticaret devlet tekeline girmiştir. Stalin'e göre kapitalist ülkeler Sovyetler Birliği'nin sosyalist iktisadının güçlenmesini kapitalizm'e karşı bir tehdit olarak gördükleri için istememişlerdir.⁶⁴

Dış politikada Panslavizm politikasıyla üstün olmaya çalışan Stalin, iç politikada mutlak hakimiyeti sağlayabilmek için en ağır uygulamalara başvurmuştur. 1936-1937 yıllarında ve daha önce parti içinde yapılan temizlik esnasında, sözde burjuva-milliyetçileri, halk düşmanları ve hatta Sovyet rejiminin kuruluşuna katılmış olan yüksek parti yöneticilerini dahi tasfiye etmiş ya da ortadan kaldırmıştır.⁶⁵ 1935-1938 yılları arasında da 1.116.500 kişi partiden uzaklaştırılıp tutuklanmıştır.⁶⁶ Tasfiye edilen ve tutuklananların birçoğu Sibiryaya gibi uzak bölgelerdeki çalışma kamplarına gönderilmiştir. 1930'larda uygulanan büyük tasfiye hareketi zorunlu çalışma kamplarını doldurmuştur. Bolşevik liderlerinin neredeyse tümü ortadan kaldırılmıştır.⁶⁷

61 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.250; Gregoire Gafenco, *Rus-Alman Harbinin İçyüzü*, (Çev.: Tefik Sadullah ve Yekta Teksel), Tasvir Neşriyatı, İstanbul, 1943, s. 61.

62 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özürtugut), Aydınlık Yayınları, Ankara, 1970, s. 400.

63 Gün Zileli, *Stalinizm: Bir İdeolojinin İflası*, Maki Bas Yayınları, İstanbul, 2010, s. 93; Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 387.

64 Josef V. Stalin, *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul, 1990, C. 15, s. 321.

65 Ramazan Traho, "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih, 1962, S. 30, s. 90.

66 Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, Institute For The Study of The USSR, München, 1959, s. 281.

67 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 548.

Stalin, casus, katil ve sabotajcı olarak suçladığı birçok kişiyi Komünist Parti'den ve Sovyet organlarından tasfiye ederken 1937'de Tuhaçevski, Yakir ve Uboreviç, bir yıl sonra da Rezengolz, Rikov, Buharin ve bunun yanı sıra birçok kişiyi de kurşuna dizdirmiştir.⁶⁸ 1917 öncesinde partiye katılmış olup Stalin taraftarı olmayan eski Bolşevikler büyük ölçüde partiden temizlenmiştir. Vyaçeslav Molotov gibi Stalin'in yakınında olan birkaç isim dışında önemli liderlerin hiçbiri kalmamıştır.⁶⁹

Sovyetler Birliği'nde 12 Aralık 1937'de yasama seçimleri yapılmış ve tek aday olan Stalin bu seçimi kazanarak muhalifleri ezmek, sosyalizmi gerçekleştirmek ve Stalinizm'i hakim kılabilmek için kendinde daha fazla güç bulmuştur.⁷⁰

Stalin tarafından uygulanan büyük terör tüm Sovyet halklarını etkilemiştir. Ancak Balkarlar, Kırım Türkleri, Karaçaylar, Ahıskalı Türkler ve hatta Kafkasya'nın neredeyse bütün halkları bu tasfiye sürecinden daha çok etkilenmişlerdir. Yerel yetkililer 1938'in başında tasfiye edilmiş ve Türk nüfuslu bölgeler Rus Gizli Haberalma Teşkilatı'nın yetkileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Sadece Karaçay'da 875'i kadın en az 8000 çiftçi tutuklanmış, tutuklananların çoğu idam edilmiş birçoğu da Kafkasya'daki çeşitli kamplara gönderilmiştir.⁷¹ Rusya'nın Transkafkasya güvenlik sorumlusu Lavrenti Beria, Stalin'in gözüne girebilmek için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan halklara karşı büyük bir katliama girişmiştir. Bilhassa aydınlar sabaha karşı evlerinden alınıp mahkemeye dahi çıkarılmadan öldürülmüştür. Bu kişilerin yakınları ve çocukları ya çalıştıkları çeşitli işlerden atılmış ya da Sibiry'a'daki çalışma kamplarına gönderilmiştir.⁷²

Stalin tasfiye hareketlerini yürütürken Rusya'nın gizli istihbarat ağından büyük ölçüde istifade etmiştir. Nitekim Lenin'in ve Kızıl Ordu'nun temizleme operasyonlarını yerine getiren ÇEKA (Bütün Rusya'nın Karşı İhtilalcılar ve Sabotajlarla Savaşan Fevkalade Komisyonu) birçok karşı devrimci komployu, ayaklanmayı açığa çıkartmıştır. ÇEKA daha sonra gizli polis teşkilatı haline dönüştürülmüştür. Daha sonra da Rus Dışişleri (NKVD) ve Rus İçişleri Bakanlığı (MKVD) bünyesinde idare edilen bu teşkilat Stalin'in temizlik hareketlerinde de aktif rol almıştır. Bu teşkilattaki istihbarat elemanları, apartmanlarda, bürolarda, fabrikalarda açıkçası her alanda gizli görevler yürüterek Stalin'in iktidarının pekişmesine hizmet etmiştir.

68 Josef V. Stalin, *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), İlykay Basımevi, Ankara, 1977, s. 715; L. İ. "L. Medvedko, 3. Mehlic:Vstupavşii İz Teni Vojda", *Perekrestki Epoh*, (Re.: V. İ. Şeremet, İ. A. Kuzin), Tehnolojiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1998, s. 220.

69 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 535; Paul Dukas, *A History of Russia*, Macmillan Press, London, 1994, s. 548.

70 *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özürtugut), Aydınlik Yayınları, Ankara, 1970, s. 441.

71 Comins-Richmond, Walter, "Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 18, s. 872.

72 Sandro İberieli, *Gürcü Halkının Tarihi*, (Haz.: Zeynep Aytekin), Cinius Yayınları, İstanbul, 2014, s. 447.

Bu istihbarat teşkilatının adı daha sonra KGB (Devlet Güvenlik Teşkilatı) adını almış⁷³ ve Sovyetler Birliği dağılana kadar o yapıda devam etmiştir. Bununla birlikte Stalin, Rusya’da Sovyet Genelkurmayı Haber Alma Teşkilatı (GRU) ve Sivil Haberalma ve Karşı Casusluk Teşkilatı’nı (STB) kullanarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. Nitekim 1937-1938 yıllarında Stalin’in emriyle her ay yaklaşık 40.000 kişi idam edilmiştir. Bu sayılar, Rusya’da Stalin eliyle yapılan temizlik hareketinin boyutlarının somut bir şekilde ortaya konulması açısından önemlidir.⁷⁴ Adı geçen dönemde, kitaplar, eğitim, sinema ve radyo yayınları yalnız komünist dünya görüşüne göre ayarlanmış, Stalin’in hoşuna gitmeyen bütün kültür ve sanat hareketleri büyük sansüre maruz kalmıştır. Böylece Rus gençlerinin kafası gerçeklere yalnız bir açıdan yaklaşan bir boyuta getirilmiştir. Rusya’da kurulan Komünist Akademisi’ne göre bunun en önemli amacı da Komünizm’in kurulması ve tüm dünyaya yayılma politikası olarak belirtilmiştir. Tüm dünyada komünizmin egemenliğinin sağlanması için de iki yol belirlenmiştir:

1. Bütün devletlerin içine ihtilal tohumları ekerek komünizm taraftarı olan grupların dışında kalanları tasfiye etmek.

2. Komünist olmayan devletleri ya işgal ederek veya orada kurulacak kukla hükümetler yoluyla ele geçirip daha uzaklara sıçramak için stratejik noktalar elde etmek.

Bullitt bu durumu şöyle ifade etmektedir:⁷⁵

“Komünizm son amacına erişmek için yalnız Sovyetler Birliği’nin askeri, siyasi ve iktisadi imkanlarını kullanmakla yetinmez. Beşinci kolları (Hedef ülke sınırları içinde bulunan ve diğer devletlere çalışan resmi yada sivil istihbarat örgütleri) bütün devletlerin en mahrem köşelerine kadar sokar. Bu adamlar Moskova’dan aldıkları emre göre hareket ederler. Demokrat memleketlerde bu teşkilat kendisini Komünist Partisi maskesi altında saklar. Demokrat devlet sisteminin kendisine verdiği basın hürriyeti gibi bütün hürriyetleri yine bu demokrat devleti yıkmak için kullanır.”

Rusya’nın ve komünizmin uyguladığı bu politikayı Kafkasya politikasında da görmek mümkündür. Nitekim Rusya’nın ve komünizmin bölgedeki siyasi ve askeri nüfuzu, beraberinde kolonizasyon sistemini getirmiştir.

Kafkasya’da 1939’un sonunda Latin Alfabesi yerine de Rus-Kiril alfabesinin kullanılması zorunluluğunun getirilmesiyle Sovyet Müslümanları, Türkiye’den ve Türk dünyasından soyutlanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar Bolşevik liderlerin Sovyet nüfuzundaki Türkistan ve Kafkasya’yı Ruslaştırma sürecini hızlandırma düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁶

73 Vladimir Sakharov, *Yüksek Seviyeli Bir Sovyet Diplomatının İşşaatı: Ortadoğu’da Kızıl Çember*, (Çev.: Ali Toker), Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1981, s. 10; V. A. Karpinski, *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni Stalinist Anayasa 1917-1947*, (Çev.: Selim Yanyeli), Varyos Yayınları, İstanbul, 1991, s. 28; William C. Bullitt, *Asıl Büyük Dünya*, (Çev.: Halit Çakır), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 72.

74 A. Soljenitsyne, A. Sakharov, L. Pliutch, ve M. Cemiloğlu, *Sovyet Rusya’da Hürriyet Mücadelesi*, (Çev.: Vecdi Bürün), Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977, s. 80.

75 William C. Bullitt, *Asıl Büyük Dünya*, (Çev.: Halit Çakır), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 85.

76 Arthur Sagadaev, “Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi”, *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara, 1994, C. 1, S. 2, s. 30.

Komünizm adına dikta rejimi kuran Lenin, Stalin ve yandaşları 1921-1941 yılları arasında halkta manevi değerler açısından büyük tahribat oluşturmuştur. Komünist ideolojik eğitimle halk, Lenin ve Stalin gibi komünist liderlere tapma derecesine yükselmiştir.⁷⁷

Stalin kendi sistemi olan Stalinizm'i sadece çelik yumruklu kontrol, baskı ve korkuya dayandırmak istememiştir. Dolayısıyla Stalinizm'in ağır koşullarını yumuşatmak için "Hayat daha güzel, hayat daha mutlulukla dolmuştur" sloganı kullanılmıştır. Stalinizm'in özendirilmesi için işçiler yeni giysiler, bisikletler, pikaplar, radyolar, porselenler, ve piyanolarla ödüllendirilmiştir. Kişiler boş zamanlarını sadece parti veya üretim toplantılarında değil partilerde ve danslarda geçiriyormuş izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Mutluluk toplumun her kesimine nüfuz etmiş bir olgu olarak işlenmeye çalışılmıştır. Gazetelerde sadece düşmanlar ve tasfiye ile ilgili haberler değil yeni moda kıyafetlerle ilgili reklamlar ve parklardaki karnavallarla ilgili haberler yapılmıştır. Filmler, popüler eğlence, müzik, sanat ve edebiyat Stalinizm'in ağır uygulamalarını maskeleyen bir perde olarak halka sunulmaya çalışılmıştır. Bu durum tezatlarla dolu Stalin sisteminin bir parçası olarak kendini göstermiştir.⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Stalinizm Politikası

Stalin, 1939'da Komünist Parti'nin XVIII. kongresinde Almanya ile Rusya'nın çıkarlarının aynı yönde olduğunu ancak Batılı devletlerin iki tarafı da kışkırtarak Almanya ve Rusya'yı karşı karşıya getirmek istediğini belirtmiştir.⁷⁹ Stalin'e göre İngiltere ve Fransa Hitler'i Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçmeye teşvik etmiştir. Böylece Batı Avrupa, Almanya'nın saldırgan tutumundan uzak kalmış olacak, dahası İngiltere ve Fransa bu iki devletin birbirini tüketmesini uzaktan seyredeceklerdi. Stalin'e göre Rusya, Molotov-Ribbentrop Anlaşması'yla Batılı güçlerin Rusya'nın başına gelmesini ümit ettikleri bu çatışmadan uzak durmak için Almanya ile anlaşma yoluna gitmiştir.⁸⁰

Rusya bir yandan Almanya ile çeşitli anlaşmalar yaparken diğer yandan da Hitler Almanya'sının saldırgan politikalarından endişe duymaya başlamıştır. Her geçen gün Almanya'yı artık ciddi bir tehdit olarak görmeye başlayan Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki çeşitli etnik unsurları Rus Milliyetçiliği çerçevesinde birleştirmeye çalışmıştır. Böylece Stalinizm ile Rus Milliyetçiliği aynı anlam ve değerleri ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda Stalinizm, Sovyetler Birliği'ndeki Ruslarla Rus olmayanların gerek yasalar gerekse ideolojik kavramlar vasıtasıyla Sovyetleştirilmesine, SSCB'de siyasi ve kültürel açıdan tek düzelğin sağlanmasına hizmet etmeye başlamıştır.⁸¹

Josef Stalin, henüz Alman saldırısından önce Rus yönetimini güçlendirmek, partiyi ve devlet kurumlarını koordine etmek amacıyla 7 Mayıs 1941'de Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığı

77 Sandro İberieli, *Gürcü Halkının Tarihi*, (Haz.: Zeynep Aytekin), Cinius Yayınları, İstanbul, 2014, s. 447.

78 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 549.

79 Abdurahman Avtorhanov, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul, 2004, S. 88, s. 117.

80 Nikita Sergeyeviç Kruşçev, *Kruşçev'in Anıları*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1971. s. 165.

81 Merve Suna, Özel, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1914, C. 4, S. 2, s.111.

görevini üstlenmiştir. Konseyin askeri temsilciliğine de Stalin'in danışmanı olan Mareşal Boris Şapaşnikov getirilmiştir. Ardından Stalin, kendisini Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı olarak atamıştır.⁸² Hitler Almanya'sı 22 Haziran 1941'de Stalin idaresindeki Sovyetler Birliğine karşı Barbarossa Hareketi denen planla saldırmıştır. Alman saldırısı üzerine Stalin, bu saldırıyı bertaraf etmek ve Almanlara karşı kesin bir başarıya ulaşmak için İngiltere ve Amerika'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Stalin'in talepleri sonucu İran Körfezi ve Kafkasya üzerinden Hitler Almanya'sına karşı Rusya'ya İngiliz ve Amerikan yardımı ulaştırılmıştır.⁸³ Almanya'ya karşı Batı Avrupa'da ikinci cephenin açılmasıyla da Stalin rahat bir nefes almıştır.

Stalin, Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği'nde Rus milliyetçiliğini ön plana çıkarırken Balkanlar dolayısıyla Doğu Avrupa'da da Panslavizm politikasını yürütmüştür. Nitekim Stalin'in direktifleriyle biri nisan diğeri ise Ağustos olmak üzere 1942 de iki defa Slav kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrelerle savaşta Balkanlardaki ve Doğu Avrupa'daki Slavların Almanlara karşı Rusların yanında savaşa girmesine çalışılmıştır.⁸⁴

Hitler karşısında zor durumda olan Stalin, Slavların yanı sıra Kafkasya'daki ve Türkistan'daki Müslüman halkların desteğine de ihtiyaç duymuştur. Stalin, Müslümanlara karşı olan tutumunu yumuşatarak 10 Haziran 1942'de toplanan Sovyet Müslümanları Kongresi'nde Kafkasyalı Müslümanlardan Rusya için destek talebinde bulunmuştur.⁸⁵ Stalin, Türkiye'nin Rusya ile dostluk ilişkilerini geliştirmesini ve İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında yer almasını ısrarla istemiştir. Şayet Rusya'nın yanında yer almayacaksa en azından tarafsız olmasını istemiştir.⁸⁶

İkinci Dünya Savaşı, Sovyet Müslümanları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Genel olarak bu süreçte Müslümanların dini ve milli özgürlüklerini rahatça yaşayabilmeleri konusunda bir iyileşme yaşanmıştır. Ancak bu durum 1943'te Almanların Kafkasya'dan çekilmesiyle tam bir felakete doğru gitmeye başlamıştır. Almanlar bölgeden çekildiği için artık Kafkas halklarını memnun etmenin bir getirisinin olmayacağını düşünen Rusya, buradaki halkları Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle yurtlarından sürgün etme kararı almıştır.⁸⁷

12 Ekim 1943'te Yüksek Sovyet Prezidyumu Nazi işgali sırasında haince davrandıkları suçlamasıyla tüm Karaçayların SSCB'nin diğer bölgelerine sürülmesi emrini vermiştir.⁸⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı Almanların yanında olan bazı Rus milliyetçiler, Ukraynalı

82 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451.

83 SSCB Dışişleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939, (Çev.: Levent Konyar), Havass Yayınları, İstanbul, 1981, s. 73.

84 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 45; Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 236.

85 Patrik Von Zur Mühlen, *Gamalthaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Mavi Yayınlar, Ankara, 1984, s. 225.

86 *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 104.

87 Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar ve Ahmet Mutu), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33.

88 R. Karcha, "Soviet Propaganda Concerning the Rehabilitated Peoples of the Northern Caucasus", *Caucasian Review* 8, Institute for the Study of the USSR, Munich, 1959, No 8, s. 8.

ve Baltıklar da olduğu halde Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla yalnız Kafkasya'daki Çeçen-İnguş, Karaçay, Çerkes, Kabardin, Balkar halkları ve Kırım Tatarları Türkistan'a yani Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a ayrıca kuzeye Sibirya'ya sürgün edilmiştir.⁸⁹ Sürgün edilenlerin evleri yıkılmış, mezarları sürülmüş Türkçe ile yazılan ve basılan eserler ateşe verilmiştir. Tarihi yapı ve anıtlar yıkılmış, camiler soyulmuş ve bütün değerli eşyalar yağmalanmıştır. Sürgün edilenlerin yerine de diğer halklar özellikle Slavlar yerleştirilmiştir.⁹⁰ Bu durum Kafkasya halklarında siyasi, milli, dini ve kültürel açıdan telafisi mümkün olmayana yıkımlara yol açmıştır.

Rus yetkililer İkinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları hatayı 11 yıl sonra anlayarak Kafkas halklarının hak ve itibarlarını yeniden iade etme kararı almışlardır. Sovyetler Birliği Yüksek Şurası 1957'de bir kararname çıkararak 1943-1944 yıllarında Türkistan ve Sibirya'ya sürgün edilen halkların uğradığı haksızlıkların giderileceği, muhtariyetlerinin yeniden verileceği, Kafkasya halklarının eski yurtlarına dönmesine müsaade edileceğini bildirmiştir.⁹¹ Dolayısıyla Stalinizm'in haksız ve yanlış uygulamaları telafi edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Komünizm'i Sovyetler Birliği'nin fikri ve ideolojik temeli olarak gören Stalin, kendi fikirlerine, komünizme ve Sovyetler Birliği'nin mekanizmalarına karşı olan herkesi bir şekilde bertaraf etmeyi başarmıştır. Stalin'in siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda ortaya koyduğu uygulamalar Rusya'yı dolayısıyla Sovyetler Birliği'ni birçok açıdan geliştirirken diğer yandan da Sovyetler Birliği'ndeki halkların Rus idaresine karşı cephe almasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen I. II. III. Beş yıllık planlara bağlı olarak sanayi ve üretimin artırılmasıyla Stalin, Hitler Almanya'sının saldırılarını göğüslemeyi başarmıştır. Savaşta Batılı devletlerin de askeri desteğini alan Rusya Almanya ve İtalya'ya karşı zafer kazanmıştır. Dolayısıyla Stalinizm, komünizm ve sosyalizm batılı devletlerin desteğiyle faşizme galip gelmiştir.

1945'te savaş sona erdiğinde Rusya, büyük devletlerle birlikte hareket ettiğinden dolayı bu devletler Rusya'yı daha büyük bir yıkımdan kurtarmıştır. Hatta İngiliz ve Amerikan yetkililerin tutumlarından dolayı Rusya savaş öncesinden daha kazançlı duruma gelmiştir. Alman yenilgisiyle Rusya'nın bu denli güçlenmesi batılı devletleri Komünizm tehdidi karşısında endişelendirmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle SSCB, komünizmi komşu ülkelere yayma siyaseti izlemeye başlamıştır. Komünizm'in Avrupa'nın içlerine kadar sokulması İngiltere ve ABD'yi tedirgin etmiştir. Bu durum da dünya devletlerinin Stalin'e, Sovyetler Birliği'ne ve komünizme bakışını değiştirmiştir.

89 Bruno de. Cordier, "İslamiyetin Kuzey Kafkasya'daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi: Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", *Avrasya Etüdleri*, Ankara, 1996, C. 3, S. 1, s. 33.

90 Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, (Çev.: Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 528.

91 Mahmut Aslanbek, "İtibarı İfade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih, 1959, S. 16, s. 26.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan sömürgeci ülkelerin yerini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve ABD almıştır. Bu durum yeni bir soğuk savaşın başlamasına sebep olmuştur. 1949'da ABD, İngiltere, Kanada, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, İtalya ve Portekiz toplamda 12 devlet karşılıklı savunma amaçlı olarak Atlantik Savunma Pakti'ni imzalamışlardır. Sonrasında General Eisenhower komutasında silahlı bir güç olan Kuzey Atlantik Pakti Örgütü (NATO) oluşturulmuştur. Bu birlik Komünizm ve Sovyet tehdidine karşı oluşturulmuştur. Bu gelişmeler üzerine komünist blok da aynı şekilde organize olmaya başlamıştır. 1947 yılında Kominform adıyla bilinen Komünist Bilgi Bürosu Komünist Enternasyonal olarak yeniden şekillenmiştir. Kominform, SSCB, Doğu Avrupa, Fransa ve İtalya komünist partilerini bir araya getirerek Avrupa'daki komünist çabaların koordinasyonunu sağlamayı amaçlamıştır.

Stalin'in son yıllarında Stalinizm yeni bir boyut kazanmıştır. Bu son dönemde Stalin'in heykelleri ve resimleri yayılmış, onuruna şarkılar ve şiirler yazılmış ve kamusal törenler düzenlenmiştir. Ancak bu son dönemde Stalin çevresindekilere karşı şüphe duymaya başlamıştır. Ocak 1953'te 9 doktor, Zhdanov ve diğer Sovyet liderleri Stalin'e cinayet teşebbüsüyle suçlanmıştır. Dolayısıyla Stalin kendisine karşı herhangi bir suikast girişiminde bulunulmasından korkmaktaydı. Stalin'in polis şefi Beria'ya da güveni kalmamıştı. Bu süreçte 4 Mart 1953'te Stalin'in felç geçirdiği haberi yayılmış bir gün sonra da öldüğü duyurulmuştur.⁹²

Stalin ve Stalinizm'in anlaşılması uzun yıllardır bilimsel tartışmaların konusu olmuştur. Esas mesele Stalin'in düzeni yani Stalinizm'i tanımlayan ilke ve yönetim modelinin ne olduğudur. Bilim insanlarının ortaya koyduğu sonuca göre Stalinizm, "totaliter" rejimi ifade etmektedir. Sonuç olarak Stalinizm, baskı ve terörün tüm Sovyetler Birliği'ndeki politik, sosyal ve kültürel yaşamı çelik bir yumrukla yöneten, bireyleri ve sosyal grupları pasif kurbanlar olarak gören parti ve devlet yönetim şekli olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Riasanovsky ve Steinberg'in düşüncesine göre demokratik hakların ve özgürlüklerin tümüyle baskı altında tutulduğu siyasal gücün bir elde toplandığı teröre, baskıya ve zulme dayalı bir devlet idaresi olarak görülen "totaliter yönetim" Stalinizm'in ortaya koyduğu uygulamalar bütünü olarak kendini göstermiştir. Ancak bu tezin eksik olduğunu savunan bilim insanları ve düşünürler de vardır. Nitekim Sheila Fitzpatrick gibi revizyonist tarihçiler Stalin'in sadece baskı ve terörle yönetilmediğini savunmuşlardır. Bu kişiler Stalin'in birçok politikasının halk tarafından desteklendiğini parti ve devletin çoğunlukla halkın talepleri ve değerlerine olumlu baktığını savunmuşlardır. Çıkarılan sonuçlar Stalin devrinin çelişkilerini ortaya koymaktadır.⁹³

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nde Stalinizm'in doğuşu ve yükselişi bütün yönleriyle ele alınmıştır. Biz tarihçilerin amacı yaşanmış gerçekleri objektif olarak ortaya koyup geçmişte yaşanan olguları yaşandığı dönemin koşullarına göre değerlendirip "gerçekte ne oldu" sorusuna ışık tutmaktır.

92 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 584.

93 V. Nicholas Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s.535

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Eğitim hayatımda beni destekleyen hocalarıma ve bu makalenin yayımlanmasında yardımlarını esirgemeyen siz değerli hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank my professors who supported me in my education life and you, my esteemed professor, who did not spare their help in publishing this article.

Kaynakça/References

- Akiner, Shirin. *Sovyet Müslümanları*, (Çev.: Tufan Buzpınar ve Ahmet Mutu), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Andrew, Christopher and Mitrokhin, Vasili. *The Mitrokhin Archive-The KGB in Europe and the West*, London: The Penguins Press, 1999.
- Aragon ve Maurois, Andre. B. *Amerika - S. Rusya 1917-1960 Paralel Tarih ve Görüşmeler*, (Çev.: Galip Üstün), İstanbul: Cem Yayınevi, 1968.
- Askeroglu, Ayna. "Çarlık Rusya'sında Meşrutî İdarenin Yapısı", *Tarih Okulu*, 2011, C.4, S.9, s.61-72.
- Aslanbek, Mahmut. "İtibarı İade Edilmiş Kuzey Kafkasya Halklarının Durumu", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, 1959, S. 16, s. 16-29.
- Avtorkhanov, Abdurakhman. *Stalin and the Soviet Communist Party*, München: Institute For The Study of The USSR, 1959.
- Avtorhanov, Abdurrahman. "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşmalarının Gizli Yönleri ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Haz.: Ömer Barış), İstanbul: 2004, S. 88, s. 109-119.
- Bennigsen, Alexander. "Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası", *Stratejik Açıldan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Ankara: Forum Yayınları, 1988, s.303-325.
- Berlin Hakkında Sovyet Notası: Bir Tahlil*, Ankara: Amerikan Haberler Merkezi, 1959.
- Bullitt, William C. *Asıl Büyük Dünya*, (Çev.: Halit Çakır), İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1995.
- Comins-Richmond, Walter, "Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi", *Türkler*, (Çev.: Erhan Yükselci), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 18, s. 872-876.
- Cordier, Bruno de. "İslamiyetin Kuzey Kafkasya'daki Etnik Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi: Çeçenistan ve Dağıstan'ın Durumu", *Avrasya Etüdleri*, Ankara, 1996, C. 3, S. 1, s. 27-43.
- Çolak, Mustafa. *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Dallin, David J. *Sovyet Casusları*, (Çev.: Nüşet Baba), Ankara: Yarı Yayınları, 1968.
- Devletşin, Tamurbek. *Sovyet Tataristan'ı*, (Çev.: Mehmet Emircan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Dokümentü Vneşney Politiki CCCR, Tom 4*, Moskva: Ministerstva İnastrannih Del SSSR Gosudarstvennoe İzdatelctvo Politiceskoy Literaturı, 1960.
- Dubrovskiy, Vasiloviç. *Sovyet Tarihçiliği Gözünde Türk Dünyası*, (Haz.: Sebahattin Şimşir), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.

- Dukes, Paul. *A History of Russia*, London: Macmillan Press, 1994.
- Ekim Devriminin 60 Yılı, Novosti Press Ajansı Araştırma Kurulu* (Çev.: H. Aksoy), Ankara: Ser Yayınevi, 1977.
- Gafenco, Gregoire. *Rus-Alman Harbinin İcyüzü*, (Çev.: Tefik Sadullah ve Yekta Teksel), İstanbul: Tasvir Neşriyatı, 1943.
- Gaucher, Roland. *Sovyet Rusya'da 50 Yıllık Muhalefet ve Siyasi Cinayetler*, (Çev.: Reşat Uzman), İstanbul: Yeni Yayınlar, 1980.
- Gromiko, Andrey. *Anularım*, (Çev.: Merve Arkan), İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2008.
- Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev.: Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- İ. L. "L. Medvedko, 3. Mehlic: Vıstupavşii İz Teni Vojda", *Perekrestki Epoh*, (Re.: V. İ. Şeremet, İ. A. Kuzin), Moskva: Tehnoloğičeskaya Şkola Biznesa, 1998, Tom. 2, s. 213-226.
- İbereli, Sandro. *Gürcü Halkının Tarihi*, (Haz.: Zeynep Aytekin), İstanbul: Cinius Yayınları, 2014.
- İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar 1939-1944: SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Haz.: Fatma Güngören), (Çev.: L. Konyar ve N. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003, s. 104.
- İvanov, K. *Lenincilik ve Sovyetler Birliği Dış Politikası*, İstanbul: Konuk Yayınları, 1976.
- Karcha, R. "Soviet Propaganda Concerning the Rehabilitated Peoples of the Northern Caucasus", *Caucasian Review* 8, Munich: Institute for the Study of the USSR, 1959, No 8, s. 3-16.
- Karpinski, V. A. *SSCB Toplum ve Devlet Düzeni Stalinist Anayasa 1917-1947*, (Çev.: Selim Yanyeli), İstanbul: Varyos Yayınları, 1991.
- Khairmukhanmedov, Nurbek. "Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye uygulamaları ve Çalıştırma Kampları", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara: 2007, S. 41, s. 155-172.
- Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev.: Agah Oktay Güner), İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.
- Kostyuk, G. "İkinci Dünya Savaşı'nın Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paketi'nin Önemi", *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, Münih, 1960, S. 19, s. 78-91.
- Kruşçev, Nikita Sergeyeviç. *Kruşçev'in Anıları*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları, 1971.
- Mühlen, Patrik Von Zur. *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Ankara: Mavi Yayınlar, 1984.
- Özel, Merve Suna, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1914, C.4, S. 2, s.99-122.
- Quelqejay, Chantal L. "İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıktaki Müslümanlar", *Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Haz.: S. Enders Wimbush), (Çev.: Yuluğ Tekin Kurat), Ankara: Forum Yayınları, 1988, s. 36-48
- Riasanovsky, V. Nicholas ve Steinberg, Mark D. *Rusya Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.
- Sagadaev, Arthur. "Rusya ve Büyük Güç İdeolojisi", *Avrasya Dosyası*, (Çev.: Cemalettin Tüney), Ankara: 1994, C. 1, S. 2, s. 29-38.
- Sakharov, Vladimir. *Yüksek Seviyeli Bir Sovyet Diplomatının İfşaatı: Ortadoğu'da Kızıl Çember*, (Çev.: Ali Toker), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1981.

- Saray, Mehmet. *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Sarı, Mustafa. *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Sayers, Michael ve Kahn, Albert E. *Sovyetlere Karşı Büyük Komplu 1917-1947*, (Çev.: İsmail Aydın), Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 1990.
- Semenov, N. *Sovetenskoj Sud i Karatılınaya Politika*, München: İnstitute fort he Study of the History and İnstitutions of the USSR, 1952.
- Soljenitsyne, A. Sakharov, A. Pliutch, L. ve Cemiloğlu, M. *Sovyet Rusya'da Hürriyet Mücadelesi*, (Çev.: Vecdi Bürün), İstanbul: Yağmur Yayınları, 1977.
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (Bolşevik)*, (Haz.: SBKB: Merkez Komitesinin Bir Komisyonu), (Yönt.: Ömer Özerturgut), Ankara: Aydınlık Yayınları, 1970.
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944 ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939*, (Çev.: Levent Konyar), İstanbul, İstanbul: Havass Yayınları, 1981.
- Stalin, Josef V. *Leninizmin Sorunları*, (Çev.: Muzaffer Ardos), Ankara: İlkyaz Basımevi, 1977.
- Stalin, Josef V. *Eserler-1938*, (Çev.: İsmail Yarkın), İstanbul: İnter Yayınları, C. 15, 1990.
- Traho, Ramazan. "Rusya Federasyonu İçinde Adige Muhtar Eyaleti Kuruluşunun 40. Yıldönümü", *Dergi: Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*, Münih: 1962, S. 30. s. 86-91
- Troçki, Lev. *Troçki Stalin'i Anlatıyor*, (Çev.: Nadir Güzel), İstanbul: Refet Zaimlar Kitabevi, 1948.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Zileli, Gün *Stalinizm: Bir İdeolojinin İflası*, Maki Bas Yayınları, İstanbul, 2010.

Epic Heritage - The Gold Treasure

Epik Miras - Altın Hazine

Tadjibaeva Oltinoy Kosimovna¹

ABSTRACT

The article discusses the role and importance of folk art heritage in the development of national theater art in Central Asia. To date, the theatrical art of the region has a great experience and it has the opportunity to compare its culture with others. The epic direction is one of the points of support, one of the heights from which you can look at the experience and trends of the world of theatrical art.

In folk epics, various elements of culture and spirituality are traced, and the peculiarities of a particular nationality are revealed.

The entry of the European style of theater into the framework of the culture of Central Asia certainly influenced the development of traditional theater of the people. Creative figures faced the problem of showing their performances on closed stages, in rooms.

In the pieces, folk customs are presented following a common pattern, whereas national theatres offer their own interpretation, reflecting the culture, customs, and the nation's past. Not only essentially different pieces of the same title and subject, created by different nations, differ in style, methods, means of artistic representation and character interpretation, and never a hero of one nation is a repetition of the image created by the neighboring nation. This is how the nation's mentality, culture, spiritual character, and traditional values are exposed. This, in turn, is a dominant feature in the evolution of theatres. The epic heritage serves as the golden treasure of the theatrical culture of Central Asia.

Keywords: Central Asia, epic, theatre, folk art, culture, transformation, method, history, tradition, trends

ÖZ

Makale, Orta Asya'da ulusal tiyatro sanatının gelişiminde halk sanatı mirasının rolü ve önemini tartışıyor. Bugüne kadar bölgenin tiyatro sanatı büyük bir deneyime sahip ve kültürünü başkalarıyla karşılaştırma imkânı buluyor. Destansı yön, tiyatro sanatı dünyasının deneyimlerine ve trendlerine bakabileceğiniz yüksekliklerden biri olan destek noktalarından biridir.

Halk destanlarında, kültür ve maneviyatın çeşitli unsurları izlenir ve belirli bir milliyetin özellikleri ortaya çıkarılır.

Avrupa tiyatro tarzının Orta Asya kültürü çerçevesine girmesi, halkın geleneksel tiyatrosunun gelişimini kesinlikle etkiledi. Yaratıcı figürler performanslarını kapalı sahnelerde odalarda sergileme sorunuyla karşılaştı.

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Tadjibaeva Oltinoy Kosimovna (Professor),
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture,
Chair of Sound Producing, Cinema and
Television Cameraman's Art, Tashkent, Republic
of Uzbekistan

E-posta: oltinoykosimovna@yandex.com
ORCID: 0000-0001-5305-5599

Submitted/Başvuru: 02.07.2021

Accepted/Kabul: 11.04.2021

Citation/Atf: Kosimovna, Tadjibaeva Oltinoy.
"Epic Heritage - The Gold Treasure." *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
10, 2 (2021): 249-262.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.014>

Parçalarda halk gelenekleri ortak bir örüntü izlenerek sunulurken, ulusal tiyatrolar kültürü, gelenekleri ve milletin geçmişini yansıtan kendi yorumlarını sunar. Farklı uluslar tarafından yaratılan aynı başlık ve konunun esasen farklı parçaları, üslup, yöntem, sanatsal temsil ve karakter yorumu açısından farklılık göstermekle kalmaz ve asla bir ulusun kahramanı, komşu ulusun yarattığı görüntünün tekrarı değildir. Bu, milletin zihniyetinin, kültürünün, manevi karakterinin ve geleneksel değerlerinin ortaya çıkma şeklidir. Bu da tiyatroların gelişiminde baskın bir özelliktir. Destansı miras, Orta Asya'nın teatral kültürünün altın hazinesi olarak hizmet ediyor.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, destan, tiyatro, halk sanatı, kültür, dönüşüm, yöntem, tarih, gelenek, akımlar

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Makale, Orta Asya'da ulusal tiyatronun gelişiminde halk sanatı mirasının rolünü ve önemini incelemektedir. Günümüzde bölgenin sahne sanatları oldukça deneyimlidir ve kültürlerini başkalarıyla karşılaştırma imkanına sahiptir. Epik yön, teatral sanat dünyasının süreçlerine ve eğilimlerine bakılabilecek yüksekliklerden biridir.

Halk destanlarında, çeşitli kültür ve maneviyat unsurları izlenir ve belirli bir milliyetin özellikleri ortaya çıkarılır. Avrupa tiyatrosunun Orta Asya kültürü çerçevesine girmesi, halkın geleneksel tiyatrosunun gelişimini kesinlikle etkiledi. Yaratıcı figürler performanslarını kapalı sahnelerde odalarda sergileme sorunuyla karşılaştı.

Oyun yazarı ve yönetmenin destansı malzemeye olan çekiciliği, halkın ulusal kültürünün derinliklerine derinlemesine nüfuz etmeyi, halkın ulusal değerlerini canlandırmayı ve zenginleştirmeyi mümkün kılar. Çeşitli halk destanlarının tiyatro gösterileri canlı bir örnek ve çalışma konusu haline geliyor.

Orta Asya'nın bölgesel kültürü, hem göçebe hem de yerleşik alt türleri içerdiği için paletinin çeşitliliği ile ayırt edilir. Bu nedenle bu kültürlerin destanları geniş bir kapsamda zenginleştirildi. Yerleşik kültür, bir yandan literatüre girmelerini mümkün kıldığı için, diğer yandan göçebe olan, şu ya da bu destanın yeni versiyonlarının ortaya çıkmasına yaygın ve ivme kazandırdı. Folklor yoluyla aktarılan milli gelenek ve ritüeller çağdaşlarımız için büyük ilgi görüyor. Onları sahne dilinde anlatan tiyatro sanatı, özlerini daha iyi anlamak için bir fırsat sağlar.

Orta Asya'da tiyatro sanatının oluşumunda önemli bir rol, destansı malzemenin incelenmesi ve anlaşılmasında yönetmenlerin ve oyun yazarlarının çalışmaları tarafından oynandı. Halk sanatına dayalı dramalar, müzikal dramalar ve operalar yaratma girişimleri olmuştur. Gerici akımların etkisiyle tiyatro gösterileri Müslümanlar için kabul edilemez olarak görülüyordu. Oyun yazarları, destansı eserlerin yaratılmasına yaratıcı bir şekilde yaklaştı, görüntülerdeki bazı karakterleri güçlendirdi, yeni kahramanları halk destanına tanıttı. Ancak afişlerde adı geçen epik eserlerin başlıkları insanları tiyatro sanatına çekmiştir. Böylece halk destanı, Avrupa tiyatrosunun Orta Asya'ya yayılmasında önemli bir rol oynadı.

Destanın tiyatrodaki dönüşümü, yeni biçimler, tarzlar ve modern sanatsal çözümler için sınırsız bir arayış gerektirir. Ancak bu zor arayış, halk sanatının doğasında bulunan zengin sanatsal kaynaklar sayesinde son derece üretkendir. Bu nedenle, ulusal destanın, sahneyi

tekdüze inceleme ve yorumlama yöntemlerinden etkilenmemesi gerektiği, sosyolojik, politik olarak düşünen okuma modellerinin etkisinden uzak olması gerektiği anlaşıldı.

Şu anda, yerli tiyatro sanatı, dünya tiyatro pratiğindeki tüm teatral fikir paletini oluşturan mevcut tüm teatral teknikler ve tekniklerle çalışma hakkına sahiptir. Ulusal mirasın anlaşılması tek bir teatral teknikle sınırlanamaz. Uygulamada görüldüğü gibi, destansı mirasın tam bir yorumu için, yalnızca K. Stanislavsky'nin yöntemlerine değil, aynı zamanda E. Vakhtangov, V. Meyerhold, B. Brecht ve dünya tiyatrosunun diğer figürlerine de ihtiyaç vardır.

Yeni dönemin izleyicisinin basit sorulara hazır cevaplara ihtiyacı yok; daha derin, düşündürücü performanslarla ilgileniyor. Modern teknoloji ve kitle kültürü dünyasına dalmış bir insana düşünce fırsatı vermek, tiyatro sanatına yakışır bir görevdir. Bu görev ancak tiyatro her seyircide bir kişilik görürse çözülebilir. Bağımsız düşünen, hareket edebilen bir kişiliğin oluşumu, bu ana görevdir, tiyatro sanatında destansı yönün amacıdır.

Bugün, Orta Asya'nın bağımsız devletleri daha fazla gelişmenin yolunu belirlemektedir. Orta Asya seyircisi için hangi tiyatro türü daha erişilebilir, hangi sahne alanı halk kahramanlarının performansına daha yakın, bu sorular yirminci yüzyılın 20'li yıllarının tiyatrolarıyla karşı karşıya kaldı, bugün de geçerli. Bu sorunları ele almak ve uzun vadede kendi karşı konulmaz yolunu bulmak için, ulusal tiyatrolara halk destanlarına gömülü asırlık manevi değerler ve ulusal kimlik yardımcı olacaktır. Tiyatro bilminde, yol boyunca başarıların ve sorunların incelenmesi günümüzde önemli bir konudur. Milli bir hazine olan folklor, etnik ve tarihi felsefeyi, halkın etnik oluşumunun oluşum aşamalarını içerir.

Parçalarda halk gelenekleri ortak bir örüntü izlenerek sunulurken, ulusal tiyatrolar kültürü, gelenekleri ve milletin geçmişini yansıtan kendi yorumlarını sunar. Farklı uluslar tarafından yaratılan aynı başlık ve konunun esasen farklı parçaları, üslup, yöntem, sanatsal temsil ve karakter yorumu açısından farklılık göstermez ve asla bir ulusun kahramanı, komşu ulusun yarattığı görüntünün tekrarı değildir. Bu, milletin zihniyetinin, kültürünün, manevi karakterinin ve geleneksel değerlerinin ortaya çıkma şeklidir. Bu da tiyatroların gelişiminde baskın bir özelliktir. Destansı miras, Orta Asya'nın teatral kültürünün altın hazinesidir.

The theater art of Central Asia was formed based on the forms of European theater culture introduced to it. Today, when we talk about the future of national theaters in Central Asia, we reveal its attitude to its origins, its roots. “If another peoples keep they’s past culture, they’s past history in writing literature, sculptor, architecture, theatre and imitate art, our people, losing all forms of art creative works, they embody all power of they’s people’s spirit, they’s honor and conscience they’s heroic fight with foreign invaders, they’s rushes and dreams and even they`s historical true story, daily events of really life, in traditional – constantly, oral – poetic genre of epos” [1.14].

The appeal of the playwright and Director to the epic material makes it possible to penetrate extensively and deeply into the bowels of the national culture of his people, reviving and enriching the national values of the people. Theatrical productions of various folk epics become a clear example and subject of study.

Academician M. Rakhmanov wrote that in ancient times folk epics were played as stage performances. The audience of the Central Asian region accepted such performances as theater. And this theater even influenced the development of Chinese theater [2.81]. When the European theater style came, the theater that had been performed for centuries was destroyed.

The epos includes various concepts about fairy tales, epics, myths, legends, etc. The Central Asian epos expands the range of these concepts, including folk dastans and kissas, which are close to the theater in their architectonics. They are sung in front of the audience, and Akin or Bakshi takes on the duties of both Director, playwright, and artist during the performance. The epic itself began to come to life in other arts; tales are reincarnated in stage forms.

Aristotle wrote about the relationship between the epic and the drama in his *Poetics*. After describing the similarities between the epic and the drama, he writes that “an epic work can be complex in structure and is divided into two types: an epic of characters and an epic of situations. There are many similarities in the complexity of the storyline structure between the epic and the drama” [3.49]. Despite the fact that in the 20s of the last century in the European theater style, the first productions of the folk epic of Central Asia were carried out where there were many omissions: first, the epics were considered from the point of view of social realism (typical phenomenon and typical image), and secondly, in some cases, epic heroes played on the system of reincarnation of realistic images. Despite this, in this creative process, different genres and stylistic directions appeared, and figurative-realistic and heroic-romantic styles of play developed in the acting art. And it was the epic that gave the drama a universal coverage of the material, the direction enriched with fantasy, as well as giving the theater a centuries-old heritage of national and cultural values.

Among the theater systems of the twentieth century, the theory of B. Brecht’s epic theater is the closest to understanding the national epic of Central Asia. The German playwright and theater theorist, already in the very name of his theory, precisely defined the key feature of his theater system, which is based on the specifics of the epic character and conflict. “In Brecht’s

Epic Theater, what is important is not the conventional, but the visible boundaries between reason and emotion. The same is observed in the interpretations of the epic scenes on the region in which practically no so-called “fourth wall”, where the deep emotion and feelings of a hero goes along with the “dismissal” and direct appeals to the auditorium” [4.12]. In practice, the interpretation of epic works in the national theatres of Central Asia which had the most visible proximity were not the words of Stanislavsky, who believed that “the viewer should forget that he is in the theatre” [5.7], nor the words of his disciple E. V. Vakhtangov, who stated “the audience should never forget that they are in the theater” [6.10]. This practice is quite justified, because the heroes of national epics were never ordinary people. Usually, in epics, the Hero-Superman stood in the Central place. He was the highest of all and therefore the performer glorified by his exploits. This tradition was naturally adopted by young theaters in the region.

The regional culture of Central Asia is characterized by the variety of its palette, since it includes both nomadic and sedentary subspecies. Therefore, the epics of these cultures were enriched with a wide coverage because the settled culture, on the one hand, gave them the opportunity to enter the literature, and on the other hand, the nomadic culture – gave a widespread and an impetus to the emergence of new versions of this or that epic.

Traditional customs and rituals communicated to us through oral tradition and folklore are of great interest to our contemporaries. Histrionic art, telling us about them in the language of the stage, provides an opportunity to better understand their essence. The peoples of Central Asia had a custom, whereby the parents of young children, sometimes just newly born boys and girls, performed a ritual of their engagement or betrothal. Such events in the life of heroes, ritualized in the circle of human life from birth to death, as well as various kinds of calendar holidays, rituals and rites are found in a variety of epics in the region. This complex of folklore, ethnographic entertainment and musical traditions is a fertile material for theatrical art. Stories of it are told in many pieces of oral tradition. The basis of the traditional Central Asia epic can be traced in the use of certain patterns in which the characters share similar fates from birth. For example, Bomsı-Bayrak and Bonucheckak (“Kitabi Dede Korkut”), Alpamysh and Oybachin (“Alpamysh”), Gharib and Shahsanam (“Oshik Gharib and Shahsanam”), Manas and Kenikei, Semetei and Aichurek (“Manas”), Tahir and Zuhra (“Tahir and Zuhra”), Kuzi and Bayan (“Kuzi Kurpesh and Bayan Slu”) were engaged from their cradle days. Today, this ceremony is still called “beshikkerti” by the Uzbeks, “bel kuda” by the Kirgiz, “ezhekabil” by the Kazakhs, and “adaglab kuyiladi” among the Turkmen. The essence of beshikkerti is to engage young children to each other while they are still in the cradle, to determine their life partner. This ancient custom is common among many peoples of Central Asia and is repeatedly reflected in epic stories. As the famous English ethnologist James Fraser wrote, “In many cases the similarity is explained by simple borrowing, with some more or less significant modifications, but there are many cases when similar customs and beliefs among different peoples arise independently of each other, as a result of the same work of human thought

under the influence of similar conditions of life. But if this is the case, then it follows that in trying in each individual case the similarity we have noticed between the customs and beliefs of different peoples, we should not proceed from one General theory, whether it is the theory of borrowing or the theory of original education. In each individual case, it is necessary to take into account specific features, subjecting the facts to an impartial analysis, and carefully weigh all the evidence that speaks in favor of a particular reason” [7.64].

Obviously, the beshikkerti ritual was considered sacred in the past. It should be noted that, according to the epic tales, it was believed impossible to separate the engaged; despite all the impediments, destiny was supposed to unite them again. Through the performance of a sacred rite, the love of Tahir and Zuhra, Gharib and Shahsanam, Bomsı and Bonucheckak, and Kuzi and Bayan became sacred. Gods will make them endure hardships and the ordeal of separation. A tragic death was also the dictate of God. The Almighty upheld conjugal ties. About this, Professor V. Zhirmunsky wrote: “If in real domestic relations recently completed this custom often led to sharp conflict between the individual feeling of young people and the Patriarchal parental authority, the interests of tribes and families, in a perfect reflection of the epic betrothal before birth or in the cradle, in some cases, provides an indication of the provincial, sacred and unbreakable bond that unites loving before birth. This gives the highest sanction to their struggle for their feelings in cases where changed family relations or property considerations cause the parents themselves to violate a sacred custom” [8.21]. Love stories of this type are widespread in the world epic. In Western European chivalric novels, a knight usually saves his beloved from threatening rapists, often besieging her castle. Usually, the knight gets the right to her hand and heart by his feat. In Central Asian epics, such a picture is often found, but they differ from European ones with their interpretation of combat episodes, domestic scenes, as well as the reflection of national customs and rituals in them.

Thus, epic poem characters like brothers Baysary and Bayburi (“Alpamysh”), padishah Babakhan and his vizier Bahir (“Tahir and Zuhra”), and neighbors Sarıbai and Karabay (“Kuzi Kurpesh and Bayan Slu”) long suffered from childlessness, praying to God for heirs. Once during a big festivity, the brothers were reproached for still having no children. In keeping with the prophecy of a holy man, Shakhıardan, after much prayer and a long forty-day fasting, both became fathers. In the house of Bayburi, the son Hakimbek, which means “healer”, was born. The long-awaited baby was born to be the sun for his people, and the seers called his mother Kuntugmıshbeka (the one who gave birth to the sun and a new day).

Meanwhile, Oybarchin, the symbol of feminine perfection, gave birth to a daughter Altınoy (The Golden Moon). The beshikkerti ritual was performed for Alpamysh and Oybarchin (the Moon and the Sun). The quiet pace of passing days was disrupted by differences that emerged between Baysary (the richest) and Bayburi (the ravenous wolf among the rich).

Already elderly, Manas finally sees the birth of a long-awaited son, Semetei. Without delay,

the father performs the beshikkerti ritual for his son Aichurek. Unaware of it, grown-up Semetei marries another girl named Chachikei. Wise Aichurek resolves to find her betrothed Semetei to protect herself and her people from invasion. Soaring above the earth as a white swan, she flies across the universe. The lovers become separated many times, but being originally connected by fate, they meet over and over again.

In the national epic tradition of Central Asia, the beshikkerti rite is the most frequently encountered means of creating a climax and a plot of theatrical performance. Often one of the parties to the engagement disavows the commitment, following which events unfold. After a long absence (for instance, Bomsı was away for sixteen years, and Gharib and Alpamysh for seven years), the hero reappears disguised as a singer or storyteller attending the wedding of his betrothed fiancé. In dastans, they compete in eloquence, singing, or story-telling arts, while in epic tales the hero makes people aware of himself and the events that took place during his absence through a heroic feat. As a result, the lovers are united.

With “Tahir and Zuhra”, dastan stands separate among pieces dedicated to the story of lovers. The peoples of the East performed it in 6 or 7 versions. In the 17th century, the poet Sayeed Mohammad Sayedy, and later in the 19th cc., the Turkmen poet Mullanepes (1810-1862), taking the folk version as a basis, wrote the dastans. In the early years of theatrical art evolution, these pieces drew the attention of playwrights. In 1923 Khiva theatre “Halk uyi” that united independent companies, staged an amateur play by Fotih Burnosh called “Tahir and Zuhra”. The actress Khanckaya performed the role of Zuhra, Yakub Devanov appeared as Tahir, and Masharif Palvanov played the khan who was the founder of the Khoresm Theatre.

In the 1920s, theatrical performances were considered unacceptable for Muslims in Turkmenistan. Under the influence of reactionary movements in Turkmenistan, those who staged the performances and those who watched them were considered to be violating public order. Turning to folk art contributed greatly to the evolution of the Turkmen theatre. The development of the new theatrical forms was served well by the staging of a Tatar version of “Tahir and Zuhra” in Ashgabat in 1926. Despite the fact that most of the actors were Tatars and the translation still contained a lot of Tatar words, the playbill was in Turkmen language and the play was based on folk material, which attracted a big audience. Turkmen theater critics noted that for two days the theater hall was overcrowded. “Turkmenskaya iskra” newspaper reported that the play “was an important event in the development of the national culture of Turkmenia” [9].

The Uzbek professional stage presented “Tahir and Zuhra” dastan that was based on a playwright by S. Abdullah, which he wrote in 1937-1938.

It should be noted that our ancestors regarded the beshikkerti rite as an intervention of supreme forces. All conflicts usually began after the vizier’s death and the refusal of the padishah to keep his oath. But it is impossible to separate the betrothed – fate will reunite

them anyway. Sobir Abdullah had a creative approach to the character rendition. His piece shows fair love with a tragic outcome, and a struggle between brutality and justice in a feudal society. The music was written by composer Tukhtasin Jalilov.

For the first time, the musical drama “Tahir and Zuhra” by S. Abdullah and composer T. Jalilov was staged by directors Abduvahab Azimov and Abbas Bakirov in the Andijan Theatre (1940, July 1). The play was a big success, and the folk tale characters lived again on stage, performed by Mashrab Yunusov (Tahir) and Fatima Hujajeva (Zuhra). The characters appeared before the audience as bearers of the best human qualities, representing the aspirations of the people. The play demonstrated that in times of violence and ignorance human values can be trampled on, but love can have power over viciousness and meanness.

In 1946, a new, refined, version of the “Tahir and Zuhra” play staged by director Muzaffar Mukhammedov was also produced in the theaters of Samarqand, Fergana, Kokand, Bukhara and Osh, and in 1949, the opera “Tahir and Zuhra” was created and produced by E.N. Yungwald - Hilkevich. A struggle between the people and the brutal Shah is the leitmotiv of the opera. In creating the musical interpretation of the piece, composers T. Jalilov and V. Brovitsin, using S. Abdullah’s libretto as the basis, created a synthesis between rich Uzbek folk melodies and Russian operatic music. However, the already familiar and popular arias and duets lovingly performed by people everywhere did not yield to the canons of opera.

The stories of Uzbek romantic dastans, such as “Tahir and Zuhra”, “Oshik Gharib and Shahsanam”, the Kazakh “Kuzi Kurpesh and Bayan Slu”, and Bashkir “Kuzi- Kurpesh - Mayan-hilu” share the same outline. The complete text of “Kuzi Kurpesh and Bayan Slu” was published in 1936 by M. Auezov, who provided a comprehensive analysis of the story in his subsequent academic works. In different years, Ch. Valikhanov, A. Divaev and P. Semenov-Tyanshanskiy did their share of research. The researchers note that many elements associated with the culture of the people date back to the period of Arab invasion. Starting from 1939, dastan “resurrected”. For more than 700 years it has lived on stage. Kazak playwright Gabit Musrepov exercised a creative approach to the creation of the play, strengthening some of the characters’ qualities and introducing new characters. Written in 1939, the drama was performed in many stages abroad. The Kazakh film “Dastan about Love” was made on the basis of his script.

Under the auspices of UNESCO, the Millennium of the “Manas” was held in 1995 in Kyrgyzstan, the Millennium “Alpomish” was held in 1998 in Uzbekistan, the 1,300th anniversary of “Kitabi Dede Korkut” was held in 2001 in Azerbaijan, and the 1,500-year anniversary of “Kuzi- Kurpesh - Bayan-Sulu” was held in 2002 in Kazakhstan. These anniversaries played a huge role in the study of folk heritage and opened the way to new creative searches, new inspirations.

Today, the independent States of Central Asia determine the path of further development. What kind of theater is more accessible to the Central Asian audience, what stage play is

closer to the performance of folk heroes; these questions were faced by theaters in the 20s of the twentieth century, and they are also relevant today. To resolve these issues in the future, the national theaters will find their own irresistible path through centuries-old spiritual values and national identity, which are embedded in folk epics. The study of the achievements and problems along this path is currently relevant in theater studies.

There is a tendency with directing and with the question of the theatrical dialogue to associate the East and the West. The synthesis of modern art with archaic elements of folk poems has resulted in original stage versions, so interesting that they were able to enter the world stage in the original language. In the works of Uzbek Director Bahodir Yuldashev, Kyrgyz Directors Bekbolat Farmanov and Nurlan Asanbekov, Tajik Directors Farukh Kasimov and Barzu Abdurazakov, and Turkmen Director Kakajan Ashirov, the search for a new style began, merging into a single spectacle element of square performances, a variety of archaic rituals of the so-called “paratheatre”. In the development of the acting schools of the region, experimentation with elements of the skill of folk storytellers, ancient shamans, meditation, etc. were used.

Professor H. Korogli noted that although oral tradition could not be superior to professional work in terms of status, degree of generalization, and the refinement of poetic form and methodology, it was nonetheless significant as a specific type of information that shows the particular nation’s character and customs. As an information source, it enables one to better understand and adequately appreciate the spiritual character of the people [10.42]. Folklore, being a national asset, contains ethnic and historical philosophy, as well as stages of the nation’s ethnic identity evolution. Folk art has always played an important role in cultivating a caring attitude towards the ethnic values of the nation. Theatre enthusiasts of our time keep turning to this invaluable treasure.

The transformation of the epic in the theater requires an endless search for new forms, styles, and modern artistic solutions. But this difficult path of search is extremely fruitful, thanks to the rich artistic resources inherent in folk art. Therefore, it was realized that the national epic should not remain under the influence of monotonous methods of study, and stage interpretation should be free from the influence of patterns of sociological, politically biased reading.

One of the Central trends in the development of theatrical art in Central Asia today is the trend of deep awareness and understanding of their own origins and the unique features of artistic expression of the world and man, which are embedded in national aesthetic traditions. Indifference to the national heritage is fraught with sad consequences – theaters have already passed through this in the recent past. Currently, national theater art has the right to operate with all available theatrical methods and techniques; the entire palette of theatrical ideas is available in the practice of the world theater. In understanding the national heritage, it is impossible to limit oneself to just one theatrical method. As practice shows, for a full interpretation of the epic heritage, the theater requires free orientation and knowledge of creative methods not only

for K. Stanislavsky, but also E. Vakhtangov, V. Meyerhold, B. Brecht, P. Bruck, E. Grotovsky and other major figures of the world theater.

The modern audience does not need ready answers to simple questions; they are interested in deeper, thought-provoking performances. Giving a person immersed in the world of modern technologies and mass culture a chance to think is a task worthy of the art of theater. This task can only be solved if the theater sees each viewer as a person. The formation of an individual who thinks independently was the main goal of the epic direction in theatrical art. Maybe that's why it was so difficult to show epic theater in totalitarian regimes where ideological propaganda was made. The unique significance of the national heritage has become all the more valuable today, when it is evaluated on its own merits.

Nowadays, in the development of the epic direction of theaters in the region, the following problems will be solved:

1. The character and plot of epic poems that passed into classical literature were distorted under the influence of social realism, and therefore at this stage they must be re-read, and new dramatizations and plays based on the original classical poetry must be written. This is an acute and yet insufficiently solved problem of creating fundamentally new dramaturgical versions of classic epics.

2. More and more often, there are new spectacular interpretations based on the epic, with an abundance of plastic elements. However, unfortunately, they are often far from the national style; they are eclectic. In such performances, the actors do not pay due attention to the meaning of the words – all their efforts are spent on plastic scenes. It seems to us that the novelty in the transformations of folk epics should be closely connected, first of all, with national and, of course, universal values. In the transformation of epic works, a special place belongs to the actor. Today, we are concerned about the general decline in the level of acting skills. The epic needs pathos, heroic characters - this is its nature. And the trends of heroic and romantic art are going into the past. Great style, romance, temperament, special attention to the meaning of the words of outstanding artists like Abror Hidoyatov (Uzbekistan), Muradbek Riskulov (Kyrgyzstan), Asanali Ashimov (Kazakhstan), Amon Kulmamedov (Turkmenistan), and Ato Mukhamedzhanov (Tajikistan) should continue in the acting of the region. How can we return to the theater the style of heroic and romantic performance of epic works? And, is it possible? These are debatable but relevant questions.

3. For a long time, the Tashkent Theater and Art Institute trained actors, directors, and playwrights for the region. It was the only educational theater center in Central Asia. Since independence, all the republics of the region have established theater Universities, or departments at universities. But so far, no relationships between these Universities have been established. Although having common ethnic roots, common historical destiny, and common folk epics, we all need the creative experience of our neighbors. It seems necessary to radically change this situation – institutions need to exchange teaching methods of special disciplines, textbooks

and manuals, and establish educational and scientific relationships between Universities in the region. It is necessary to practice mutual invitations of leading specialists to give lectures and special courses.

4. At the time, to strengthen creative contacts and identify new names and trends in the theatrical art of the region, the regional festival “Navruz” was regularly held. This festival managed to travel around the entire region in the past, but now has stopped its activities. Another one has not yet been created in its place. Although such international festivals such as “Art Ordo” (Bishkek), “Tuganlik” (Ufa), and regional festivals in Almaty and Tashkent are currently held, their activities and concepts are not yet permanent. Thus, today we do not have a link between the regional theaters of the festival.

5. Today, in the active processes of the globalization of culture, learning and theatrical comprehension of the national epics of Central Asia – a path, on the one hand, leading to the past, to their roots, on the other hand, to the future – are an important contribution to the updated world of universal tolerance and understanding. In this complex creative process of the worldwide cultural exchange of values, theaters in the region can and should play a leading role in creating a dialogue between Eastern and Western cultures. They should and can make a significant contribution to the popularization of folk masterpieces, in communicating to the rest of the world the high spirituality and unsurpassed artistic features of the epic heritage of the peoples of Central Asia.

Central Asia’s European-style theater has come a long way. On this path, there were many successes, mistakes and omissions. Today, theaters face questions that were asked in the 20s of the last centuries: What should the national theater of Central Asia be? Today, the theater art of the region has a lot of experience and it has the opportunity to compare its culture with others. The epic direction is one of the points of support, one of the heights from which you can look at the experience and trends of the world’s theatrical art.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Aitmatov CH. The Shining peak of the ancient Kyrgyz spirit. In the book «Encyclopedic phenomenon of the epic «Manas». – Bishkek: «Muras», 1995. - 472s.
- Rakhmanov M. Uzbek Theater from ancient times to 1917. - Tashkent: Nauka, 1981. - 430 p.
- Aristotle. Poetics. - Tashkent: Literature and art, 1980. - 152s.

- Klyuyev V. Theatrical and aesthetic views of Brecht. - Moscow: Nauka, 1966. - 183p.
- Stanislavsky K. My life in art. - Tashkent: Literature and art, 1965. - 246 p.
- Vakhtangov E. On the way to Turandot. - Moscow: Zebra-E, 2010. - 368 p.
- Fraser J. Folklore in the old Testament. - Moscow: Politizdat, 1985, 511 p.
- Zhirmunsky V. Introduction and study of the epic «Manas». In the collection «Kyrgyz heroic epic «Manas» - Moscow: Publishing house of the Academy of Sciences USSR, 1961. - 378 p.
- «Zuhra-Takhir». GazetaTurkmenskaya spark. 1926, 1 November.
- Korogli H. Interrelations of the epos of the peoples of Central Asia, Iran and Azerbaijan. - Moscow: Nauka, 1983. - 240 p.
- Kaidalova O. Traditions and Modernity. Theatrical art of Central Asia and Kazakhstan. - Moscow: Iskusstvo, 1977. – 296 p.
- Kabdieva S. Folklore traditions in the Kazakh theater. - Alma-Ata: Oner, 1986. - 112 p.
- Mirzaev T. Epos and storyteller. - Tashkent: Fan, 2008.- 410 p.
- Qodirov M. O`zbek teatri an`analari. - Toshkent: Fan, 1976. - B. 422.
- Qodirov M. O`zbek xalq tomosha san`ati. - Toshkent:O`qituvchi, 1981. - B. 224.
- Qodirov M. Tomosha san`ati o`tmishidan lavkhalar. - Toshkent: Fan, 1993. - B. 205.
- Qodirov M. O`zbek an`anaviy teatri. - Toshkent: Uzbekiston Milliy kutubhonasi nashriyoti, 2010. - B.468.
- Qodirov M. Tomosha san`atlari o`tmishda va bugun. 1- volume. - Toshkent: Mumtoz so`z, 2011. - B. 528.
- Manas destani ve etkileri uluslararası bilgi soleni. – Ankara: Atatürk kultur merkezi, 1995. – 330 s.
- Йезов М. Thoughts of many years. - Almaty: Jalin, 1961. –542 p.

APPENDIXES

ПАЛЦОВЩИЦЫ ВО ДВОРЦЕ ХАНА

Ap. 1. Tahir and Zuhra (1946)

Ap. 2. Tahir and Zuhra (1946)

Ap. 3. Alpamish (1951)

Ap. 4. Alpamish (1951)

ЭПИК МЕРОС – ОЛТИН ХАЗИНА

Epik Miras - Altın Hazine

Tadjibaeva Oltinoy Kosimovna¹

Аннотация

Мақолада Марказий Осиё миллий театр санъати равнақида халқ ижодий меросининг ўрни ва аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Бугунги кунда минтақа театр санъати бошқалардан алоҳида сифатлари билан ажралиб турувчи бой аънаналари ва улкан тажрибасига эга бўлиб, миллий меросга асосланган эпик йўналиш эса унинг юксак чўққиларидан биридир. Мазкур йўналиш минтақа санъатининг жаҳон театридаги етакчи тажрибалар ҳамда тамойилларга ёндошувида ўз мезонлари асосида муносабатда бўлиш имконини беради. Марказий Осиёнинг Туркистон ҳудуди маданиятига европача театр шаклининг кириб келиши миллий томоша санъатлари тақдирини мутлақ ўзгартириб юборди. Илк театр труппаларининг олдида янги театрни яратишда миллий аънаналарга таяниш жоизми ёки европача театр тажрибалари ва услубини ўзлаштиришнинг ўзи етарлими, миллий театр учун бинолар ичида томоша кўрсатиш нечоғли тўғри келади, каби саволлар кўндаланг турди.

Халқ удумлари эпик асарларда умумий асосда намоён бўлгани ҳолда, миллий театрлар сахнасида ўзига хос йўлда, турли интерпретацияларда акс этади. Спектаклларда муайян халқнинг маданияти, урф-одати, кечмиши, алоҳида сифатлари бадий талқин қилинади. Шу тариқа эпик мерос Марказий Осиё театр маданиятига олтин хазина бўлиб хизмат қилади.

Anahtar kelimeler: Марказий Осиё, эпос, театр, фольклор санъати, маданият, трансформация, услуб, тарих, аънана, тамойиллар

ÖZ

Makale, Orta Asya'da ulusal tiyatro sanatının gelişiminde halk sanatı mirasının rolü ve önemini tartışıyor. Bugüne kadar bölgenin tiyatro sanatı büyük bir deneyime sahip ve kültürünü başkalarıyla karşılaştırma imkânı buluyor. Destansı yön, tiyatro sanatı dünyasının deneyimlerine ve trendlerine bakabileceğiniz yüksekliklerden biri olan destek noktalarından biridir.

Halk destanlarında, kültür ve maneviyatın çeşitli unsurları izlenir ve belirli bir milliyetin özellikleri ortaya çıkarılır.

Avrupa tiyatro tarzının Orta Asya kültürü çerçevesine girmesi, halkın geleneksel tiyatrosunun gelişimini kesinlikle etkiledi. Yaratıcı figürler performanslarını kapalı sahnelerde odalarda sergileme sorunuyla karşılaştı.

Parçalarda halk gelenekleri ortak bir örüntü izlenerek sunulurken, ulusal tiyatrolar kültür, gelenekleri ve milletin geçmişini yansıtan kendi yorumlarını sunar. Farklı uluslar tarafından yaratılan aynı başlık ve konunun esasen farklı parçaları, üslup, yöntem, sanatsal temsil ve karakter yorumu açısından farklılık göstermekle

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Tadjibaeva Oltinoy Kosimovna (Professor),
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture,
Chair of Sound Producing, Cinema and
Television Cameraman's Art, Tashkent, Republic
of Uzbekistan

E-posta: oltinoykosimovna@yandex.com

ORCID: 0000-0001-5305-5599

Submitted/Başvuru: 02.07.2021

Accepted/Kabul: 11.04.2021

Citation/Atf: Kosimovna, Tadjibaeva Oltinoy.
"Epic Heritage - The Gold Treasure." *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
10, 2 (2021): 263-277.

<https://doi.org/10.26650/jes.2021.015>

kalmaz ve asla bir ulusun kahramanı, komşu ulusun yarattığı görüntünün tekrarı değildir. Bu, milletin zihniyetinin, kültürünün, manevi karakterinin ve geleneksel değerlerinin ortaya çıkma şeklidir. Bu da tiyatroların gelişiminde baskın bir özelliktir. Destansı miras, Orta Asya'nın teatral kültürünün altın hazinesi olarak hizmet ediyor.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, destan, tiyatro, halk sanatı, kültür, dönüşüm, yöntem, tarih, gelenek, akımlar

ABSTRACT

The article discusses the role and importance of folk art heritage in the development of national theater art in Central Asia. To date, the theatrical art of the region has a great experience and it has the opportunity to compare its culture with others. The epic direction is one of the points of support, one of the heights from which you can look at the experience and trends of the world of theatrical art.

In folk epics, various elements of culture and spirituality are traced, and the peculiarities of a particular nationality are revealed.

The entry of the European style of theater into the framework of the culture of Central Asia certainly influenced the development of traditional theater of the people. Creative figures faced the problem of showing their performances on closed stages, in rooms.

In the pieces, folk customs are presented following a common pattern, whereas national theatres offer their own interpretation, reflecting the culture, customs, and the nation's past. Not only essentially different pieces of the same title and subject, created by different nations, differ in style, methods, means of artistic representation and character interpretation, and never a hero of one nation is a repetition of the image created by the neighboring nation. This is how the nation's mentality, culture, spiritual character, and traditional values are exposed. This, in turn, is a dominant feature in the evolution of theatres. The epic heritage serves as the golden treasure of the theatrical culture of Central Asia.

Keywords: Central Asia, epic, theatre, folk art, culture, transformation, method, history, tradition, trends

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Makale, Orta Asya'da ulusal tiyatronun gelişiminde halk sanatı mirasının rolünü ve önemini incelemektedir. Günümüzde bölgenin sahne sanatları oldukça deneyimlidir ve kültürlerini başkalarıyla karşılaştırma imkanına sahiptir. Epik yön, teatral sanat dünyasının süreçlerine ve eğilimlerine bakılabilecek yüksekliklerden biridir.

Halk destanlarında, çeşitli kültür ve maneviyat unsurları izlenir ve belirli bir milliyetin özellikleri ortaya çıkarılır. Avrupa tiyatrosunun Orta Asya kültürü çerçevesine girmesi, halkın geleneksel tiyatrosunun gelişimini kesinlikle etkiledi. Yaratıcı figürler performanslarını kapalı sahnelerde odalarda sergileme sorunuyla karşılaştı.

Oyun yazarı ve yönetmenin destansı malzemeye olan çekiciliği, halkının ulusal kültürünün derinliklerine derinlemesine nüfuz etmeyi, halkın ulusal değerlerini canlandırmayı ve zenginleştirmeyi mümkün kılar. Çeşitli halk destanlarının tiyatro gösterileri canlı bir örnek ve çalışma konusu haline geliyor.

Orta Asya'nın bölgesel kültürü, hem göçebe hem de yerleşik alt türleri içerdiği için paletinin çeşitliliği ile ayırt edilir. Bu nedenle bu kültürlerin destanları geniş bir kapsamda zenginleştirildi. Yerleşik kültür, bir yandan literatüre girmelerini mümkün kıldığı için, diğer yandan göçebe olan, şu ya da bu destanın yeni versiyonlarının ortaya çıkmasına yaygın ve ivme kazandırdı. Folklor yoluyla aktarılan milli gelenek ve ritüeller çağdaşlarımız için büyük ilgi görüyor. Onları sahne dilinde anlatan tiyatro sanatı, özlerini daha iyi anlamak için bir fırsat sağlar.

Orta Asya'da tiyatro sanatının oluşumunda önemli bir rol, destansı malzemenin incelenmesi ve anlaşılmasında yönetmenlerin ve oyun yazarlarının çalışmaları tarafından oynandı. Halk sanatına dayalı dramalar, müzikal dramalar ve operalar yaratma girişimleri olmuştur. Gerici akımların etkisiyle tiyatro gösterileri Müslümanlar için kabul edilemez olarak görülüyordu. Oyun yazarları, destansı eserlerin yaratılmasına yaratıcı bir şekilde yaklaştı, görüntülerdeki bazı karakterleri güçlendirdi, yeni kahramanları halk destanına tanıttı. Ancak afişlerde adı geçen epik eserlerin başlıkları insanları tiyatro sanatına çekmiştir. Böylece halk destanı, Avrupa tiyatrosunun Orta Asya'ya yayılmasında önemli bir rol oynadı.

Destanın tiyatrodaki dönüşümü, yeni biçimler, tarzlar ve modern sanatsal çözümler için sonsuz bir arayış gerektirir. Ancak bu zor arayış, halk sanatının doğasında bulunan zengin sanatsal kaynaklar sayesinde son derece üretkendir. Bu nedenle, ulusal destanın, sahneyi tekdüze inceleme ve yorumlama yöntemlerinden etkilenmemesi gerektiği, sosyolojik, politik olarak düşünen okuma modellerinin etkisinden uzak olması gerektiği anlaşıldı.

Şu anda, yerli tiyatro sanatı, dünya tiyatro pratiğindeki tüm teatral fikir paletini oluşturan mevcut tüm teatral teknikler ve tekniklerle çalışma hakkına sahiptir. Ulusal mirasın anlaşılması tek bir teatral teknikle sınırlanamaz. Uygulamada görüldüğü gibi, destansı mirasın tam bir yorumu için, yalnızca K. Stanislavsky'nin yöntemlerine değil, aynı zamanda E. Vakhtangov, V. Meyerhold, B. Brecht ve dünya tiyatrosunun diğer figürlerine de ihtiyaç vardır.

Yeni dönemin izleyicisinin basit sorulara hazır cevaplara ihtiyacı yok; daha derin, düşündürücü performanslarla ilgileniyor. Modern teknoloji ve kitle kültürü dünyasına dalmış bir insana düşünce fırsatı vermek, tiyatro sanatına yakışır bir görevdir. Bu görev ancak tiyatro her seyircide bir kişilik görürse çözülebilir. Bağımsız düşünen, hareket edebilen bir kişiliğin oluşumu, bu ana görevdir, tiyatro sanatında destansı yönün amacıdır.

Bugün, Orta Asya'nın bağımsız devletleri daha fazla gelişmenin yolunu belirlemektedir. Orta Asya seyircisi için hangi tiyatro türü daha erişilebilir, hangi sahne alanı halk kahramanlarının performansına daha yakın, bu sorular yirminci yüzyılın 20'li yıllarının tiyatrolarıyla karşı karşıya kaldı, bugün de geçerli. Bu sorunları ele almak ve uzun vadede kendi karşı konulmaz yolunu bulmak için, ulusal tiyatrolara halk destanlarına gömülü asırlık manevi değerler ve ulusal kimlik yardımcı olacaktır. Tiyatro biliminde, yol boyunca başarıların ve sorunların incelenmesi günümüzde önemli bir konudur. Milli bir hazine olan folklor, etnik ve tarihi felsefeyi, halkın etnik oluşumunun oluşum aşamalarını içerir.

Parçalarda halk gelenekleri ortak bir örüntü izlenerek sunulurken, ulusal tiyatrolar kültürü, gelenekleri ve milletin geçmişini yansıtan kendi yorumlarını sunar. Farklı uluslar tarafından yaratılan aynı başlık ve konunun esasen farklı parçaları, üslup, yöntem, sanatsal temsil ve karakter yorumu açısından farklılık göstermez ve asla bir ulusun kahramanı, komşu ulusun yarattığı görüntünün tekrarı değildir. Bu, milletin zihniyetinin, kültürünün, manevi karakterinin ve geleneksel değerlerinin ortaya çıkma şeklidir. Bu da tiyatroların gelişiminde baskın bir özelliktir. Destansı miras, Orta Asya'nın teatral kültürünün altın hazinesidir.

Марказий Осиё театр санъати ўзининг миллий ўзанларига европача театр воситаларини уйғунлаштириш асосида тараққий топди. Шу боисдан бугун миллий театр санъати хусусида сўз кетганида унинг ўз илдизлари, мероси, халқ бадиий маданиятига муносабати масаласини ўрганиш алоҳида ўрин тутади. “Агар бошқа халқлар ўз тарихи ҳамда ўтмиш маданиятини ёзма адабиёт, ҳайкалтарошлик, меъморий безаклар, театр ва тасвирий санъат намуналарида сақлаб қолган бўлсалар, туркийлар юксак миллий руҳи, ғурур ва орияти, душманларга қарши қаҳрамонона кураши, орзу-умидлари, мақсад ва ғоялари, тарихий ўтмиши, ҳагто маиший ҳаёти, кундалик турмушига хос маълумотларни ҳам ўзининг анъанавий меросига айланган миллий эпоси, оғзаки-поэтик ижодиётида жо қилиб, шу тариха асраб келган” [1.14]. Халқнинг бетакрор маънавияти, диний, ахлоқий ва эстетик қарашлари, ҳаёлот дунёси, орзу-умидлари миллий эпик меросда ўз аксини топади. Шу боис театр санъатида асрлар давомида шаклланган халқ бадиий маданиятига мурожаат қилинганда, ижодкор улкан қомус билан тўқнашиб, макон ва замон чегараларини ошиб ўтади, азалий қадриятларга дуч келади. Эпик дostonлар асосида турли йилларда амалга оширилган сахна асарлари бу борадаги фикримизни тўла асослайди.

Академик М.Раҳмонов қадим ҳудудимизда халқ эпослари театрлашган томошалар тарзида ўйналганлигини ва мазкур театр ўз даврида Хитой театрининг шаклланишига ҳам таъсир кўрсатганини ёзган эди [2.81]. Минтақага европача усулдаги театр кириб келганида асрлар давомида шаклланган, миллий тағзаминдаги анъанавий театр ислоҳ қилинди.

Одатда эпос тушунчаси эртак, ривоят, миф, афсоналарни ўз ичига камраб олади. Марказий Осиё эпик ижодиёти эса мазкур тушунчани дoston, қисса каби жанрлар ҳисобига янада кенгайтирган. Мазкур жанрлар ўзининг архитектуроникаси, турли санъатларни синтез қилиши хусусиятига кўра драма ва театр санъатига яқин туради. Дostonларнинг томошабин олдида қуйланиши, айтувчининг ижро давомида драматург, режиссёр, ижрочи-актёр вазифасини бажариши ва шу тариха муайян сюжет ҳикоя қилиниши ўзига хос санъат намунасини ифода этади.

Эпос ва драманинг мустаҳкам алоқаларини қайд этган Аристотель эпос турларининг оддий, мураккаб тўқимали, характерлар, эҳтирослар эпопеяси шаклида кўринишини қайд этган [3.49]. Бу маънода халқ эпик дostonлари мураккаб тўқимали, характерлар, эҳтирослар эпопеяларидан иборат эканлиги билан ҳам театр санъати қонуниятларига яқинлашади

Ўтган асрнинг 20-йилларида Марказий Осиё халқ эпик дostonлари профессионал театрда намоён бўлар экан, уларни социалистик реализм қолипларига тушириш тажрибалари, кечинма санъатининг эпик образга муносабати масаласи қатор муаммоларни ҳам юзага келтирди. *Биринчидан*, эпослар социалистик реализм, яъни “типик шароитдаги типик образлар” нуқтаи назаридан талқин этилди. *Иккинчидан*, романтик руҳдаги эпик қаҳрамонлар образи реалистик ижро услубида яратилди. Ўз навбатида мазкур жараён

янги жанрлар ва услубий йўналишларни пайдо қилиб, минтақа актёрлик санъатида реалистик образлилик ва романтикага интилишни, қаҳрамонна-романтик ижро услубини намоён этди. Драматургияга кенг камровлилик хусусиятини сингдириб, режиссёрлик фантазиясини бойитишга, кўп асрлик миллий ва маданий кадриятларни театрга олиб кириб, сахнани халқ мусиқий мероси билан мустаҳкам алоқасини йўлга қўйишга хизмат қилди.

XX аср театр оқимлари орасидан Б.Брехтнинг “Эпик театр” йўналиши минтақа миллий театрлари хусусиятига яқин туради. Немис драматурги ва назариётчиси эпик характер ва конфликтга асосланган ўз театр тизимини номланишиданок асл мазмунини ифода этади. “Брехтнинг “Эпик театри” ақл билан хиссиёт ўртасида чегара бўлиши, тасвир эмас, тасаввур санъати, ечим эмас, воқеликнинг бориши муҳимлигига асосланади” [4.12]. Минтақа миллий эпосларининг сахнавий талқинида ҳам мана шу услубга яқинлиқни кузатиш мумкин. Эпик меросга асосланган спектаклларда “тўртинчи девор”нинг мутлоқ йўқлиги, шунингдек, томошабиннинг тафаккури ва ақл - идрокига таъсир кўрсатиш, сахна билан зал ўртасида ҳис-туйғулар мунозараси ўрнатиш хусусияти кузатилади. Уларда тайёр жавоблардан фарқли ўларок, ўйлашга ундовчи, мушоҳадага тортувчи вазиятларга кўпроқ эътибор қаратилади. Эпик спектакллар томошабиннинг тафаккури ва ақл-идрокига таъсир кўрсатишга, сахна билан зал ўртасида ҳис-туйғулар мунозарасини ўрнатишга асосланади. Марказий Осиё театрларидаги эпик асарлар талқинлари рус театр реформатори К.С.Станиславский таъкидлаган “томошабин театрдa эканлигини унутиши керак” [5.7], деган фикрга эмас, балки унинг шоғирди Е.Б.Вахтангов айтган “томошабин, бир дам бўлмасин, театрдa эканлигини унутмаслиги керак” [6.10], деган қарашга мос келади. Одатда халқ оғзаки ижодида эпик қаҳрамон комил одам, идеал инсон тариқасида талқин этилади. Унинг инсоний туйғулари, тафаккур даражаси оддий ҳаётий қарашлардан устун бўлиб, ғайритабиий қувватга эга, шу боис бахшилар қаҳрамоннинг улкан жасорати ҳақида қуйлайди. Бунингдек ёндошув минтақанинг ёш театрларида ҳам ўзига хос янги тенденцияларга йўл очмоқда.

Марказий Осиёнинг Туркистон ҳудуди мусиқа, театр, тасвирий ва амалий безак санъати ўзининг умумий минтақавий хусусиятига ва айни пайтда алоҳида жиҳатларига кўра ажралиб турувчи миллий характердаги улкан палитрасига эга. Мазкур сержилолик бу ерда яшовчи халқларнинг ўтроқ, кўчманчи, ярим кўчманчилик тарихида шаклланган маданиятига асосланган. Ўз навбатида шаҳар маданияти ҳамда мумтоз поэзия оғзаки ижод сайқалланишига ёрдам берган бўлса, кўчманчилик ҳаёт тарзи эпос намуналарининг турли ҳудудларга тарқалишига, шунингдек, халқаро ва сайёр сюжетлар, янги қаҳрамонлар пайдо бўлишига йўл очган.

Эпосларда муайян халқнинг маданияти, урф-одати, кечмиши, алоҳида сифатлари намоён бўлади. Энг муҳими, турли йўналиш асарларигина эмас, балки бир ном, бир сюжетга бўйсунган намуналарда ҳам услуб ва усуллар, бадиий ифода воситалари,

тасвирий бўёқлар, образлар талқини турлича кечади, бир миллатга мансуб киёфа, иккинчисини мутлақо такрорламайди. Шу тариқа муайян миллатнинг ўзига хос маданияти, маънавий киёфаси, кадриятлари ифода этилади. Зотан, бунингдек хусусият миллий санъат тараққиётининг етакчи белгисидир.

Марказий Осиё минтақаси миллий эпосларидаги ўзакдошлик, муайян схемаларни қўлланиши, қахрамонларнинг туғилишидан тортиб, кечмишигача бири иккинчисига ўхшаш тарзда кечишида кўринади. Мазкур схемага кўра Бомси ва Бонучечак (“Китоби Деде Коркут”), Алпомиш ва Ойбарчин (“Алпомиш”), Ғариб ва Шоҳсанам (“Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам”), Манас ва Кеникей, Семетей ва Айчурек (“Манас”), Тохир ва Зухра (“Тохир ва Зухра”), Қўзи ва Баян (“Қўзи Кўрпеш-Баян сулув”) болалигиданоқ бир-бирларига унаштирилиб, ўзбекларда “бешиккерт”, қирғизларда “бел куда”, козокларда “эжекабил”, туркманларда “адаглаб” қўйилади. Ушбу қадим маросим Марказий Осиёнинг кўплаб миллатлари орасида кенг тарқалган ва ўз навбатида қатор эпик сюжетларда акс этган. Таниқли англиз этнологии Джеймс Фрээр шундай ёзган эди: “Аксарият ҳолатларда сюжетлардаги ўхшашлик бир-бирдан ўзлаштириш, бирмунча аҳамиятли ёки аҳамиятсиз ўзгартириш киритган ҳолда янгилаш, баъзида эса эътикод ёхуд урф-одатни эпик сюжетга мустақил тарзда мослаштириш тажрибаларида намоён бўлади. Бу жиҳат бир хил шарт-шароитда яшаётган инсонларга хос умумий фикрлаш тарзи билан боғлиқдир. Агар шундай бўлса, қузатилган ўхшашликлар турли халқларга хос удум ва таомилларга асосланганидан келиб чиқиб, уларни умумлаштириш ёки ягона қолипларга мослаштириш жоиз эмас. Ҳар бир алоҳида олинган ҳолатларда муайян ўзига хосликни инобатга олиш, у ёки бу сабабларни ўрганишга асосланган фактларни холис таҳлилга бўйсундириш лозим” [7.64].

Шу ўринда таъкидлаш керакки, аждодларимиз бешиккерт удумини илоҳийлик билан боғлаганлар. Бешиккерт қилинганларни бир-бирларидан ажратиб бўлмайди, тақдир уларни қай тариқа бўлмасин учраштиради, деб ишонганлар. Халқ эпосларида бешиккерт қилинган Тохир ва Зухра, Шоҳсанам ва Ғариб, Бомси ва Бонучечак, Қўзи ва Баян муҳаббати ҳам илоҳийликка йўғрилган. Бешиккерт қилинган болалар улғайгач, бирга турмуш қуришлари Яратганнинг тилаги. Улар учун ҳижрон азобини чекишлари савоб, фожеали ўлими эса Оллоҳнинг иродасидир. Бу ҳақда профессор В.Жирмунский шундай ёзган эди, “Агар яқин вақтларга қадар реал ҳаётда мазкур удумнинг бажарилиши ёшларнинг шахсий ҳис-туйғулари ва оилада ота-онанинг урф-одатларга муккасидан кетиши, уруғ-аймоқчилик, ўзаро манфаатлар ўртасидаги кескин зиддиятлар теварагида кечса, эпосларда муайян худудга хос маросим ифодаси, илоҳийликка йўғрилган муносабатлар ва бешиқдан бошланадиган чин севгига йўл очувчи узилмас ришта рамзи тарзида қўлланади. Оилавий муносабатлар ёки мулкӣ масалалардаги ўзгаришлар ордидан ота-оналар аҳдидан қайтганида ҳам севишганлар ўз бахти учун курашиши ва туйғуларини ҳимоя қилишига ушбу муқаддас удум асос бўлиб хизмат қилади” [8.21].

Бу типдаги ишкий сюжетлар жаҳон халқлари эпосларида ҳам кенг тарқалган. Ғарбий Европа рицарлик романларида қаҳрамон ўз севгилисини душманлар қўлидан қутқаради. Ҳақиқий рицар улкан қаҳрамонлик кўрсатганидан сўнг севгилисига эришади. Бунингдек саргузаштлар Марказий Осиё эпосларида жанг лавҳалари, маиший сахналар, миллий урф-одаг ва маросимлар талқини билан фарқланиб туради. “Алпомиш” достонида Бойсари ва Бойбўри, “Тоҳир ва Зухра”да подшоҳ Бобоҳон ва вазир Боҳир, “Қўзи Қўрпеш-Баян сулув”да Сарибой ва Қорабой узоқ вақт фарзандсизликдан изтироб чекиб, Худога нола қиладилар. “Алпомиш” достони сюжетида кўра, одамлар қатта тўйда ака-ука Бойсари ва Бойбўрининг фарзандсизлигини юзига солади. Бундан қаттиқ таъсирланган ака-ука Худога ёлвориб, фарзанд сўрайдилар. Шоҳимардон пирим уларга қирқ кун чилла ўтиришини ва вақти келиб, Яратган уларга фарзанд ато этишини билдиради. Кунлар ўтиб, Бойбўрининг оиласида ўғил фарзанд дунёга келади. Унга Ҳақимбек деб исм қўядилар. Бу исмининг маъноси дардга дармон деганидир. Ҳақимбек юртнинг бошига кун яъни қуёш бўлиб келади, шу боис бахшилар унинг онасини Кунтуғмишбека (Кун туғмиш) деб атайдилар. Барчинойнинг исми эса барқамол аёл тимсоли деган маънони беради. Унинг онасининг исми эса Олтин Ойдир. Туғилганиданок Ҳақимбек ва Барчиной, яъни Ой билан Қуёш бешиккerti қилинади. Бирок, осойишта кунларга бойларнинг сариси (Бойсари) билан бойларнинг бўриси (Бойбўри)нинг ички зиддиятлари раҳна солади. “Манас” эпосида эса бош қаҳрамон кексайган пайтида узоқ қутилган фарзанд - Семетей туғилади. Манас ўғли Семетейни Айчурек билан бешиккerti қилади. Аммо Семетей улғайгач, бундан беҳабар равишда Чачикей билан турмуш қуради. Оқила Айчурек эса ўзини ва халқини босқинчилардан қутқариш мақсадида қайлиғи Семетейни излайди. Оққушга айланиб, дунёларни кезади. Бешиккerti қилинганлар бир-биридан қай тариқа жудо қилинмасинлар, тақдир уларни қайта-қайта учраштиради.

Марказий Осиё халқ эпосларидаги бешиккerti удуми – театр спектакли фабуласи ва кульминацион нуқтасини яратишда муҳим восита сифатида бўлиб хизмат қилади. Бешиккerti воситаси киритилган сюжетларга кўра томонларнинг бири аҳдидан қайтади, зиддият ана шундан бошланади. Ошиқ-маъшуклар ўртасига тушган айрилиқ асосий воқеаларни ҳаракатга келтиради, образлар моҳиятини очади. Бомси ўн олти йил, Ғариб етти йил дарбадарликда кезади. Қаҳрамон узоқ айрилиқдан сўнг, ўз хотинининг тўйи устига куйчи, ўзан ёки бошқа персонаж либосида келади. Романик дostonларда айтишувда, қаҳрамонлик эпосларида эса баҳодирлик синовларида ўзини танитади ва ёрига эга бўлади.

Ошиқ-маъшуклик ҳақида яратилган дostonлар орасида “Тоҳир ва Зухра” алоҳида ўрин тутади. Шарқ халқлари орасида бу дoston 6-7 хил вариантда айтиб келинган. XVII асрда яшаб ўтган шоир Сайёдий, XVIII-XIX асрларда яшаган туркман классиги Муллонафас халқ варианты асосида ёзма дoston яратганлар. Халқ орасида кенг тарқалган мазкур дoston театр санъатининг илк шаклланиш йилларидаёқ ижодкорлар эътиборини торган. 1923 йил Хивада ҳаваскорлик труппаларини бирлаштирган “Халқ уйи” театрида

илк маротаба Фотиҳий Бурношнинг “Тоҳир ва Зухра” асари сахнага қўйилгани ҳақида маълумот бор. Мазкур ҳаваскорлик спектаклида Зухра ролини Ханская, Тоҳирни Ёқуб Девонов, хонни Машариф Полвонов ижро этган. Ўтган асрнинг 20-йилларида Ўзбекистон ва Туркменистонда театр томошаси ва умуман актёрлик ўйини шариатга хилоф, миллий урф-одатларга зид саналиб, осийлик дея қаралган. Диний-хурофий оқимлар таъсирида Туркменистонда томоша кўрсатган кишилар ва уни томоша қилганлар даҳрийликда айбланган. Шу боис ҳам туркман театр санъатининг шаклланишида халқ ижодиётига мурожаат этиш катта аҳамият касб этган. 1926 йил Ашхабадда “Зухра ва Тоҳир” спектаклининг сахналаштирилиши янги театр шаклининг кириб келишига бўлган қаршиликларни бирмунча енгиллаштирган. Асосан татар актёрлари ўйнаган, таржимада татарча сўзлар кўплаб қўлланилган бўлса-да, спектаклнинг халқ ижоди материалида эканлиги, аниқроғи, илк бор туркман достонининг номи афишада кўриниши томошабинни тўплаган. Туркман театршунослари асар кўрсатилган икки кун томоша зали лик тўлганлигини эътироф этадилар. “Туркменская искра” газетаси “Зухра ва Тоҳир” театр ишининг муваффақиятли тажрибасини кўрсатиб, туркман миллий маданияти тараққиётининг муҳим ҳодисаси” бўлганлигини таъкидлайди [9]. 1937-1938 йилларда драматург Собир Абдулла “Тоҳир ва Зухра” ўзбек халқ достони асосида пьеса яратади.

Таъкидлаш жоизки, аждодларимиз бешиккертги удуми бажарилишига чуқур эътиқод билан қараганлар. Халқ эпик сюжетида туғилганиданок бир-бирига бешиккертги қилинган шохнинг қизи Зухра ва вазирнинг ўғли Тоҳир ўртасидаги муносабатлар илоҳий ишққа айланиб кетган. Асосий зиддият вазир ўлганидан сўнг шох ўз аҳдидан қайтишидан бошланади. Севишганлар ҳар қандай тўсқинликни енгиб ўтадилар, уларни ўлим ҳам ажрата олмайди. Тоҳир ва Зухра қабридан чиққан гуллар бир-бирига чирмашади. Драматург Собир Абдулла пьесасида образлар ечимига ижодий ёндошилган. Ушбу асарда Тоҳир ва Зухра ўртасидаги покиза, лекин фожеали севги мавзуси феодализм жамиятидаги зулм ва адолат ўртасидаги кураш воқеалари билан қўшилиб кетади. Бастакор Тўхтасин Жалилов томонидан танланган ва асарга мослаштирилган халқ миллий мусикаси дурдоналари спектаклга жозоба бағишлаган. С.Абдулла ва бастакор Т.Жалиловнинг “Тоҳир ва Зухра” мусикали драмаси илк бор 1940 йилда Андижон театрида режиссёрлар А.Азимов ва А.Бакировлар томонидан сахналаштирилди. Спектакль доврўғи кенг ёйилди, қадим халқ эртагини жонли образларга кўчиб, сахнада намоён бўлиши катта қизиқиш билан қарши олинди. Спектаклда муҳаббат мавзуси етакчилик қилди. Тоҳир ва Зухра образларини Машраб Юнусов билан Фотима Хўжаевалар гавдалантирдилар. Ҳар иккала қахрамон соф муҳаббат эгаси ва юксак инсоний фазилатлар соҳиби қиёфасини акс эттирдилар. Андижон театридаги муваффақиятдан сўнг бу асар пойтахтда, республиканинг етакчи мусиқий драма жамоаси бўлган Муқимий театрида сахналаштирилди. Театрнинг таниқли солистлари бош қахрамонлар образини ижро этдилар, томошабин асарни ниҳоятда илиқ қарши олди. Спектаклда зулм ва жаҳолат ҳукм сурган даврда чин инсоний

муносабатларнинг поймол этилиши, аммо муҳаббат дунёнинг жамики қудратидан кучли эканлиги ва ҳар қандай разолатдан ғолиблиги ҳақидаги мотивлар олдинга сурилган эди. Бироқ кўп ўтмай спектаклда халқнинг куч-қудрати, ғанимларга қарши улуғвор кураши олдинги планга олиб чиқилмаганлиги танқид қилиниб, асар сахнадан туширилади. Драматург С.Абдулла пьеса устида қайта ишлашга мажбур бўлади. Бу хукмрон мафкура ғояларининг таъсири эди. Шу тарика “Тоҳир ва Зухра” пьесасининг еттита варианты майдонга келган. Янги вариант Муқимий номидаги мусиқали драма театрида 1946 йил режиссёр Музаффар Муҳаммедов томонидан сахналаштирилди. Айнан шу вариант Самарқанд, Фарғона, Қўқон, Бухоро, Ўш каби вилоят театрларида ҳам сахнага қўйилган. 1949 йилда эса Алишер Навоий номидаги опера ва балет академик катта театрида С.Абдулла либреттоси асосида композитор Т.Жалилов ва Б.Бровициннинг “Тоҳир ва Зухра” операси яратилди. Уни режиссёр Э.Н.Юнгвальд-Хилькевич сахналаштирди. Операда мазлум халқ ва золим шох ўртасидаги зиддият мотиви олдинга олиб чиқилди. Асар мусиқасида рус опера маданияти билан миллий профессионал мусиқа анъаналарини уйғунлаштириш, ўзаро синтез қилиш ҳаракатлари кузатилди. Бироқ мусиқали драмада қўлланилган ва аллақачон халқнинг севимли қўшиқларига айланиб кетган ария ва дуэтлар опера қонуниятларига бўйсунмади.

“Тоҳир ва Зухра”, “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” романик дostonлари сюжети қозoқларнинг “Қўзи Қўрпеш-Баян сулув” ҳамда бошқирларнинг “Қузи-Қурпес - Маянхилу” дostonлари билан ўзакдош бўлиб, бу туркий халқлар меросидаги ўхшашликдан келиб чиққан. “Қўзи Қўрпеш-Баян сулув” эпосининг тўлиқ матни 1936 йилда Мухтор Ауэзов томонидан эълон қилинган ва унинг қатор тадқиқотларида атрофлича илмий ўрганилган. Эпос турли йилларда Ч.Валихонов, А.Диваев, П.Семенов-Тяньшанскийлар томонидан тадқиқ этилиб, “янги шедевр” деб баҳоланган. Тадқиқотчилар асардаги халқ маданияти билан боғлиқ кўплаб элементларни араб босқинчилиги давригача бўлган асрларга бориб тақалашини эътироф этадилар. Мазкур эпос асосидаги спектакллар 1939-йилдан буён ўнлаб вариантларда театр сахналарида яшаб келмоқда. Қозoқ драматурги Ғабит Мусрепов мана шу афсона асосида пьеса яратар экан, уни асл ҳолича сахнага кўчириш йўлидан бормайди. Манбага ижодий ёндошиб, айрим лавҳаларни аниқлаштиради, баъзи характерларни кучайтиради, янги образлар киритади. 1939-йилда ёзилган бу драма турли мамлакатлар театрларида сахналаштирилган, унинг асосида “Муҳаббат дostonи” номли қозoқ бадий фильми ҳам яратилган.

ЮНЕСКО хомийлигида 1995 йил Қирғизистонда “Манас”, 1998 йил Ўзбекистонда “Алпомиш” эпосининг 1000 йиллиги, 2001 йил Озарбойжонда “Китаби Деде Коргут”нинг 1300 йиллиги, 2002 йил Қозoғистонда “Қозы-Қорпеш - Баян-Сулу” эпоси яратилганининг 1500 йиллиги тантана қилиниши миллий меросни ўрганишда янги саҳифа очди. Ўз навбатида мазкур юбилейлар миллий театрларнинг янги ижодий ишларига туртки бўлди.

Бугун Марказий Осиё мустақил мамлакатлари миллий театрлари ўз истикболларини белгиламокда. Ҳозирги глобаллашув даврида минтақа театр санъатининг миллий ўзлигини англаши бош вазифалардандир. Бугунги кун замонавий театр режиссурасида пайдо бўлган Ғарб ва Шарқ мулоқотларини ўрнатиш тенденциялари сахна метафоралари яратишда миллий урф-одатлар, таомиллар, ритуаллар сингари паратеатр шаклларини синтез қилиш йўлига асосланган. Миллий театрларнинг ўзлигини англаши ва жаҳон сахнасида ифода этиши имкониятлар даражасини кенгайтиради, бу борада халқ эпослари муҳим таянч, манба бўлиб хизмат қилади. Мазкур тенденция ўзбек режиссёри Баҳодир Йўлдошев, тожик режиссёрлари Фаррух Қосимов, Борзу Абдураззоков, туркман режиссёри Қақажон Аширов, қирғиз режиссёри Бекбўлат Фармоновлар ижодида ўз аксини топиб, ҳозирги кунда минтақа театр режиссурасида етакчилик қилмокда. Бу тенденция эпос сахнавий талқинлари учун эндиликда биргина Станиславский методи торлик қилаётганлиги, минтақа актёрлик санъати шомонлик унсурлари, медитатив ҳолатга киришлар билан кучайтирилаётганини кўрсатади.

Профессор Холик Кўрўғли, халқ оғзаки ижоди гарчи ўзининг статуси, умумлаштириш даражаси, баёндаги поэтик ва услубий шаклининг алоҳида чархланганлик қиррасига кўра профессионал ижод бўлмаса-да, реал ҳаётни акс эттиришда ўз афзалликларига эга бўлиб, информациянинг специфик тури эканлигини таъкидлаган эди [10.42]. Дарҳақиқат, информациянинг ушбу тури шартлилик ва символикага таяниб, муайян халқнинг руҳиятига чуқур кириб бориш ва баҳолашга имкон беради. Шу билан бирга унда халқнинг этник ва тарихий тафаккури, миллий кадриятлари, изтироб-у кечинмаларини акс эттириш шаклини кузатиш мумкин.

Эпос трансформациялари мудом изланишни, янги йўллар ва шакллар кидиришни талаб этади. Бунга унинг ижодий имкониятлари кенглиги, бадиий бисотининг бойлиги асос бўлади. Шу маънода миллий эпослар муайян ижтимоий давр, адабий йўналиш доирасида қолиб кетмаслиги керак.

Театр воситалари ва унсурларининг асосий қисми Марказий Осиё миллий эпосларида намоён бўлишини назарда тутиб, миллий театрларнинг эпик йўналишига алоҳида эътибор берилиши зарур. Халқ эпосини писанд қилмаслик сахна ижодкорларини миллий театр санъати илдизларини англашдан бебаҳра қилиши мумкин. Эндиликда миллий театр санъати ривожини учун барча услуб ва шакллар қўлланилиши керак. Халқ маънавий меросига ёндошаркан, замонавий миллий театр биргина К.Станиславский методи билан чекланмаслиги, балки Е.Вахтангов, В.Мейерхольд, Б.Брехт, П.Брук, Е.Гроговский сингари жаҳон сахна санъатининг йирик намоёндалари услубий йўналишларидан ҳам бобаҳра бўлиши лозим.

Янги давр театри томошабинга тайёр хулосалар ва аниқ ечимларга эга бўлган асарлардан кўра ўйлашга, фикрлашга, ўз хулосасини чиқаришга ундовчи спектакллар тақдим этмоғи лозим. Мушоҳадага интилиш, фикрлашга ҳаракат қилиш, тафаккур дунёсини

кенгайишига қаратилган спектакллар аҳамияти кечаги театрдан кўра самаралироқ бўлади. Томошабин оммадан индивидуал фикрловчига айланар экан, у ўз навбатида гуруҳ доирасидан чиқиб, алоҳида шахс сифатида шаклланади. Социалистик реализм гуруҳлар, жамоаларни етиштирган бўлса, эпик театр йўналиши фикрлаши, дунёқараши билан бир-биридан тубдан фарқ қилувчи алоҳида шахсларнинг пайдо бўлишига хизмат қилади. Бу эса театрнинг ижтимоий функциясига кўпроқ мувофиқдир. Шу маънода ҳам эндиликда миллий мероснинг улкан аҳамияти тўғри баҳоланмоғи, сахна ижодкорлари томонидан кадр топмоғи муҳим.

Минтақа театрлари эпик йўналишини ривожлантириш қуйидаги муаммоларнинг ҳад этилишига боғлиқ:

Биринчи муаммо. Ўзбек мумтоз адабиётига кўчган халқ эпик дostonлари XX аср давомида социалистик реализм нуқтаи назаридан ўрганилган, талқин этилган, сюжет ва образлар мантиғи ўзгартирилган эди. Эндиликда уларни турли чекловларсиз, ўз ҳолида ўқиш имконияти пайдо бўлди. Шундай экан, ҳозирда мазкур имкониятдан фойдаланиб, асл манбалар асосида янги пьесалар, инсценировкалар яратиш ва сахналаштириш даркор.

Иккинчи муаммо. Сўнгги йилларда афсонавий ва романтик сюжетларни сахнага олиб чиқишда хореографик-пластик услуб ва воситалардан унумли фойдаланиб, янгича талқин эффектига эришиш кўзга ташланмоқда. Бу услубнинг ижобий фазилатини инкор этмаган ҳолда ўткир драматик тўқнашувлар, қаҳрамонлар образлари талқинида актёрларнинг сўз устида ишлашига кам эътибор қаратилаётгани кўзга ташланмоқда. Эпик дostonлар сахнавий талқинларида тўлақонли натижага эришиш кўп жиҳатдан актёр ижрочилигига боғлиқ. Бунинг учун минтақа театр актёрлик санъатида қаҳрамонона-романтик ижро услубини бутун таровати билан тиклаш мақсадга мувофиқ. Аброр Ҳидоятлов (Ўзбекистон), Муродбек Рисқулов (Қирғизистон), Асанали Ашимов (Қозоғистон), Амон Қулмамедов (Туркманистон), Ато Муҳаммаджонов (Тожикистон) каби санъаткорлар ижро услубига хос бўлган қайноқ романтик эҳтирос, хиссиётларнинг очиқ ифодаси, сўз қудратига алоҳида эътибор қайта тикланса миллий театр санъатининг табиий ривожланиши учун зарур пойдевор яратилган бўлур эди. Қаҳрамонона-романтик услубни театрға қайтариш қанчалик муаммовий бўлмасин, шунчалик долзарбдир.

Учинчи муаммо. Узоқ йиллар давомида Марказий Осиё ҳудудида актёр, режиссёр, драматурглар тайёрлаш Тошкент давлат театр ва рассомлик санъати (ҳозирги Ўзбекистон давлат санъат ва маданият) институти зиммасига юклатилган эди. Мазкур институт Марказий Осиё минтақасида ягона бўлиб, мазкур ҳудуддаги барча республикалар учун театр мутахассисларини тайёрлаб берар эди. Ҳозирда бу вазифани минтақанинг барча республикаларида иш олиб бораётган театр институтлари бажармоқда. Этник илдизларимиз, миллий эпосларимиз, тарихий тақдиримиз умумий бўлгани ҳолда, биз бир-биримизнинг тажрибаларимизни ўрганишга эҳтиёжимиз бор. Ҳамонки гап миллий театрларнинг эртанги тақдири ҳақида борар экан, кадрлар тайёрлашда илмий-амалий

алокаларни мустаҳкамлаш, мутахассислар ва қўлланмалар айрибошлаш, ўзаро тажриба алмашиш тизимини йўлга қўйиш зарур.

Тўртинчи муаммо. Шўролар ҳокимияти парчаланиб, унинг тасарруфидаги мамлакатлар ўзининг эртанги тақдири ҳақида ўйлай бошлаганларида, минтақа халқларининг ўзаро бирлашиши зарурлиги ҳис қилиниб, “Наврўз” минтақавий фестивали ташкил этилган эди. Бироқ фестивал бир давра айлангач, ўз ишини тўхтатди ва унинг ўрнида бошқа йирик анжуман йўлга қўйилмади. Уфадаги “Туганлик”, Бишкекдаги “Арт-Ордо”, Алмати, Тошкент халқаро театр фестиваллари мунтазам ишлаш концепцияга эга бўлмаганлиги боис ҳозирги кунда Марказий Осиё театрлари ўртасида боғловчилик қиладиган барқарор восита мавжуд эмас.

Бешинчи муаммо. Бугунги глобаллашув даврида Марказий Осиё халқ эпосларини театр санъатида чуқур ўрганиш бир томондан ўзликни англашга хизмат қилса, иккинчи томондан толерантлик ва бағрикенглик асосида ўзига хос ва мос йўлини топиб, жаҳон сахнасида намоён бўлиш имконини беради. Бу ижодий жараёнда минтақа театрлари Шарқ-Ғарб театр мулоқотлари яратиш ишида воситачилик мавқеига эришишлари даркор. Минтақа театрлари ўз мазмун-моҳиятида комил инсон ҳақидаги юксак туйғулар ва орзу-умидларни жамлаган халқ миллий эпосларини жаҳон миқёсида кенг оммалаштиришдек улғувор вазифани бажармоқлари лозим.

Марказий Осиё туркийзабон халқларининг европача шаклдаги миллий театрлари босиб ўтилган даврда ўзининг улкан тарихини яратди. Бадий анъаналари, тамойилларига эга бўлди, кўплаб ижодий тажрибалар ва ибратли намуналар қўлга киритилди. Аммо шу билан бир қаторда муайян тўсқинликлар ва хатолар натижасида минтақа театрлари миллий салоҳият, қадим юксак маданият ва маънавий қадриятларни етарли даражада ўзлаштира олдилар дейиш қийин. Бугунги глобаллашув даврида ҳам миллий театрларнинг эртанги тақдири борасида саволлар пайдо бўлмоқда. Минтақа миллий театр санъати ўзига хос, бетақрор услуби, йўли, бадий мезонларини белгилаб олишида муҳим омил ва таянч манба бўлиб хизмат қилувчи етакчи восита - сахнавий эпик йўналишдир. Эндиликда миллий театрлар мазкур йўналишда тўплаган тажрибаларини қайтадан кўриб чиқиб, истиқболли намуналарини миллий ва жаҳон сахна санъатининг илғор мезонлари асосида тараққий эттирмоқлари муҳим бўлади.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Каунакча/References/Фойдаланилган адабиётлар

- Айтматов Ч. Сияющая вершина древнекыргызского духа. В книге «Энциклопедический феномен эпоса «Манас». – Бишкек: «Мурас», 1995. – 472с.
- Рахманов М.Р. Узбекский театр с древнейших времен до 1917 года. – Ташкент: Наука, 1981. - 430 с.
- Аристотель. Поэтика. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б.152.
- Клюев В. Г. Театрально-эстетические взгляды Брехта. – М.: Наука, 1966. – 183 с.
- Станиславский К.С. Санъат – менинг ҳаётимда. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1965. – Б.246.
- Вахтангов Е. Б. На пути к Турандот. – М.: Зебра-Е, 2010. – 368 с.
- Фрейзер Дж. Фольклор в Ветхом завете. – М.: Политиздат, 1985. 511 с.
- Жирмунский В.М. Введение и изучение эпоса «Манас». В сборнике «Киргизский героический эпос «Манас» – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 378 с.
- «Зухра-Тахир». Газета «Туркменская искра». 1 ноября 1926 года.
- Корогли Х. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. - М.: Наука, 1983. - 240 с.
- Кайдалова О.Н. Традиции и современность. Театральное искусство Средней Азии и Казахстана. - М.: Искусство, 1977. - 296 с.
- Кабдиева С. Развитие фольклорных традиций в современном казахском театре. - Alma-Ata: Oner, 1986 .- 112 p.
- Мирзаев Т. Эпос и сказитель. -Ташкент: Фан,2008.-410 с.
- Қодиров М. Ўзбек театри анъаналари. - Тошкент: Фан, 1976. - Б. 422.
- Қодиров М. Ўзбек халқ томоша санъати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1981. - Б. 224.
- Қодиров М. Томоша санъати ўтмишидан лавҳалар. - Тошкент: Фан, 1993. - Б. 205.
- Қодиров М. Ўзбек анъанавий театри. - Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. - Б.468.
- Қодиров М. Томоша санъатлари ўтмишда ва бугун. 1-том. - Тошкент: Mumtoz so`z, 2011. - Б. 528.
- Manas destani ve etkileri uluslararası bilgi soleni. – Ankara: Atatürk kültür merkezi, 1995. – 330 s.
- Ауэзов М. Мысли разных лет. -Алма Ата: Жалин,1961.–542 с.

APPENDIXES

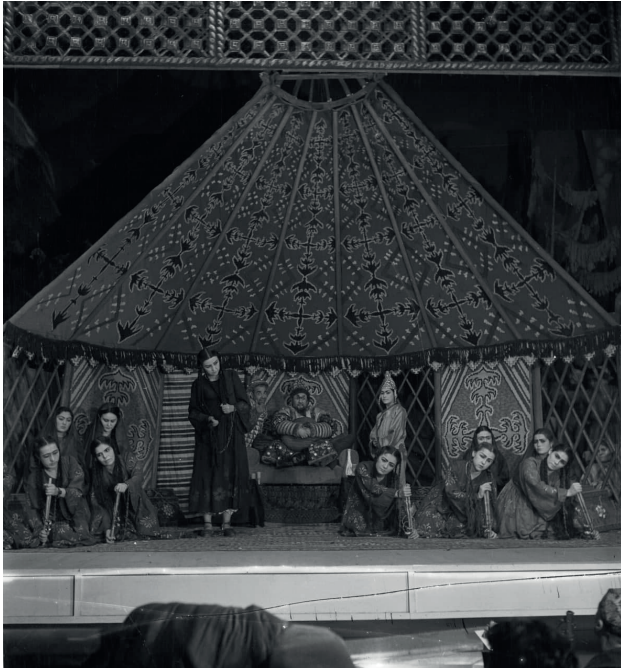

ПАЛЦОВЩИЦЫ ВО ДВОРЦЕ ХАНА

Ap. 1. Tahir and Zuhra (1946)

Ap. 2. Tahir and Zuhra (1946)

Ap. 3. Alpamish (1951)

Ap. 4. Alpamish (1951)

Sabırın Milli İntibah İdeali “İCTİMAİ YUXARILAR”A MÜNASİBƏT KONTEKSTİNDƏ

Sabir's National Renaissance Ideal (IN THE CONTEXT OF ATTITUDES TOWARDS “SOCIAL ELITES”)

Təyyar Salamoğlu¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Təyyar Salamoğlu (Prof. Dr.),
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Filologiya Fakültəsi, Bakı, Azərbaycan
E-pošta: tayyarsalamoglu@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8364-1580

Başvuru/Submitted: 13.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

06.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

07.04.2021

Kabul/Accepted: 11.04.2021

Atıf/Citation: Salamoğlu, Təyyar. "Sabir's National Renaissance Ideal (In The Context of Attitudes Towards "Social Elites"): Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries 10, 2 (2021): 279-296.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.016>

ÖZ

Meqalədə Sabirin estetik ideali milli intibahla bağlı olması yönündən araşdırılır. Eserlerinden verilen nümunələrə əsaslanaraq şairin sosial həyat problemlərinə, sosial sinif mövqeyindən baxmadığı aşkarlanmışdır. Mizahlarında millətin bütün sosial təbəqələri cəhəli üzündən tənqid olunur. Amma bu yumor heç vaxt işəədici və öldürücü gülüş olmamışdır. Sabir satirasında tənqid istehzadan, ironiyadan başlar. Şair, yaratdığı qəhrəmanlar-tipler vasitəsi ilə cəmiyyətdəki fərqli sosial təbəqələrin dünyagörüşünü tənqid obyektinə çevirmiş və eyni zamanda onlara bəzi ironik cəhətlərdən yanaşaraq əsərlərinin ana mevzusunu müəyyənləşdirmişdir. Sabir satirasının əsas xüsusiyyəti dialoq və monoloqları ilə cəmiyyətin bütün zümrələrini yeniliyə, tərəqqi və istiqbalıya, parlaq istiqbala doğru yönəltməsi idi. Satirik monoloq janrı ilə şair təkcə öz dünyagörüşünü deyil, həm də başqalarının fikirlərini əks etdirən zəngin xarakterlər yaratmışdır.

Sabir yumorunun əsas qayesi millətin bütün sosial təbəqələrində vətəndaşlıq şüurunu inkişaf etdirmək, cəhələtə qarşı mübarizə aparmaqdır. Böyük yumor ustasının əsərlərinin analitik izahlarına baxaraq başa düşmək olar ki, onun əsas qayesi vətəndaşlıq şüurunun, milli intibahın yaradılması və vətəndaşlıq ideyası uğrunda mübarizədir. Əsərlərinin Mövzularını bu baxımdan araşdırsaq "Hophopnamə" nin əslinə "Millətnamə" adlandırılması üçün çox əsaslı səbəblər və elmi prinsiplər vardır.

Açar sözlər: tənqidi realizm, intibah, tərbiyə, millət

ÖZ

Makalede Sabir'in estetik idealinin milli rənənsalla bağlı olması yönündən anlatılıyor. Sanatından verilen örneklere dayanarak, şairin sosyal yaşam sorunlarına sosyal sınıfsal konumdan bakmadığı kanıtlanmıştır. Onun mizahlarında milletin tüm sosyal tabakaları toplumsal bilinçsizliğinden dolayı eleştiriliyor. Ama bu mizah hiç bir zaman işəədici ve öldürücü gülüş niteliği taşımamıştır. Sabir hicivinde, eleştirinin doğası ironiden ima etmeye gider. Şairin toplumsal tipteki dünya görüşünün bazı yönlerini eleştiri hedefi haline getirmesi ve aynı zamanda ona bazı yönler ima etmesi bu eserlerin ana özünü

belirlenmektedir. Bu özellik Sabir'in hicvinin diyalojik (çok sesli) içeriğini oluşturur. Hicivli monolog türü, yalnızca şairin kendi dünya görüşünün bir ifadesi değil, aynı zamanda başkalarının görüşlerini yansıtan zengin bir metin malzemesine de dayanmaktadır.

Sabir mizahında en son amaç milletin tüm sosyal tabakalarında vatandaşlık bilinçini terbiye etmektir.. Büyük mizahçının sanatına yönelik analitik nüfuza dayanarak onun asıl gayesinin vatandaşlık bilinçinde yoksunluk, amacıysa vatandaşlık düşüncesi uğrunda mücadele olduğu anlaşılabilir. Konuya bu açıdan bakılması Hophopname'nin bir Milletname gibi anlamak için birçok bilimsel esaslar verir.

Anahtar kelimeler: Eleştirel gerçekçilik, Rönesans, Terbiye, Millet

ABSTRACT

The article analyzes the concept of relating Sabir's aesthetic ideal to the national renaissance. The examples provided from the author's creative activities prove that he did not view the social problems with a class-oriented standing. In Sabir's satire, the nature of criticism moves from irony to suggestion. The main essence of this work is the fact that the poet criticizes some aspects in the worldview of the social type but at the same time suggests a certain aspect to it. This feature creates the dialogical (polyphonic) content of Sabir's satire. Based on the rich reading materials, it is proved that the monologue of Sabir's satiric type is not only an expression of his own worldview, but also reflects the views of others on the issue.

In Sabir's satires, all the social layers of the community are the targets of criticism due to their poverty of social consciousness. However, this satirical humor cannot be characterized as being accusing or fatal. It has been argued that the final objective of Sabir's satire is to develop civic consciousness in all the strata of the nation. Having thoroughly analyzed the creative activity of the outstanding satirist, it is possible to conclude that his main target has been the lack of civic consciousness while his aim has been the struggle for the latter. Such an approach to the issue provides sound scientific basis to perceive "Hophopname" as "Nation-Name."

Keywords: Critical realism, Renaissance, Enlightenment, Nation

EXTENDED ABSTRACT

The main theses of the article can be summarized as follows:

The greatest representative of 20th century Azerbaijani poetry is Mirza Alakbar Sabir (1862–1911). His works were published under the title "Hophopname." Hophop is one of the secret pen names used by the poet in his satirical works. More than a hundred years have passed since the first publication of "Hophopname" in 1912. During this period, numerous papers had been written about the creative path of M.A. Sabir, especially in the field of Azerbaijani Soviet literary criticism. Sabir was recognized and studied as one of the two great representatives (together with J. Mammadguluzade) of critical realism of Azerbaijan. His works highlighted the artistic expression of the revolutionary-democratic worldview and the revelatory essence of satire. In our opinion, the extreme sociological approach to the work of the great poet in all cases created a fundamental difference between the true ideological and aesthetic content of "Hophopname" and the "aesthetic concept" referred to by Sabir in literary criticism. The main reason for this was that in the criticism of the 1920s and 1930s and at the later stages of the development of Azerbaijani literary criticism, the critical attitude of the art of "Molla Nasraddin" followers (critical realists) toward the "social elites" (the upper crust), but the sympathetic attitude to the "lower social strata" (poor) was removed from its aesthetic meaning

and interpreted on the basis of class contradictions, and the content of Sabir's image of the "people" was subordinated to "lower social strata."

In fact, the poetry of M.A. Sabir grew out of the struggle for national revival. Sabir's poetry is the poetry of the period of evolvment and formation of the Azerbaijani people as a nation.

The idea that national critical realists, including Sabir with his satirical work, have a "content of absolute denial" (Y. Garayev) seems quite controversial to us. This satire argues that "social elites" are, as a rule, the target of exposure, i.e., the object of hatred. For Sabir, exposure was not the goal. His criticism is by no means intended to destroy or annihilate a type that represents a social class or strata.

The awakening of national consciousness and the achievement of civil unity and thinking was Sabir's artistic credo and an art concept.

The target of Sabir's criticism was the poverty of the nation's public consciousness, and in this sense, no social class was in a good condition.

In Sabir's aesthetic thought, the rich did not have the image of an enemy. In other words, Sabir did not approach the relationship between the lower and upper classes through the prism of antagonistic contradictions. For Sabir, every person who was close to the people and the nation in terms of actions, thoughts, and ideas, who endeavored or endeavors for its progress, was a child of the nation and a citizen. The poet was ready to welcome them and appreciate every action they took to promote the national evolution.

Sabir conducted an analytical artistic review of the national life of the period of bourgeois relations. In the emerging system of socio-political, economic, and cultural relations, he brilliantly and accurately defined the mission of each citizen and class.

In most of the satire of Sabir, the attitude toward the social type shifts from criticism (irony) to instillation. Sabir not only criticizes the social type's worldview but also instills some aspect in it. The target here is not the natural existence of the social type. The limitations of their social existence and the imperfection of their worldviews are the target. The goal is to influence and change their worldview.

National renaissance is the main focus of Sabir's satire. Sabir has a thorough knowledge of the fact that in order to create national harmony and balance, society needs not only workers and peasants with a developed social and national consciousness but also capitalists and landowners. It is impossible to achieve the ultimate goal of national unity if the most diverse strata of society do not rely on national thinking and do not realize their civic sense of responsibility.

Sabir's artistic speech is of dialogical nature. In the monologues of his satirical heroes, you can see the artistic expression of worldviews specific both for them and for others.

In conclusion, we do not accept the concept of Azerbaijani Soviet literary criticism that the "social elites" are taken as a target of exposure in M.A. Sabir's satire and become the object of deadly and destructive humor. We consider the inertial continuation of this concept in the literary criticism of the period of independence to be wrong. We seek to prove that the target of criticism in Sabir's work is not the class-specific attitude but the struggle for the national renaissance, not the individual strata but the poverty of public consciousness.

Giriş

XX əsr Azərbaycan şeirinin ən nəhəng nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Sabirdir (1862-1911). Onun əsərləri "Hophopnamə" adı ilə nəşr olunur. "Hophop" şairin satirik yaradıcılığında işlətdiyi gizli imzalardan biridir. "Hophopnamə"nin ilk dəfə çap olunduğu tarixdən (1912-ci ildən) yüz ildən artıq vaxt keçir. Bu müddət ərzində M.Ə.Sabirin yaradıcılıq yolu haqqında, xüsusən Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında çoxsaylı tədqiqatlar yazılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının Sabirşünaslıq qolu formalaşmışdır. Sabir irsinin toplanması, nəşri və öyrənilməsi ilə bağlı mühüm işlər görülmüşdür. Sabirşünaslığın ən böyük uğuru şairin irsinin elmi-tənqidi mətninin hazırlanması və külliyatının döndə-döndə çap edilməsidir. Sabir Azərbaycan tənqidi realizminin iki böyük nümayəndən (C.Məmmədquluzadə ilə birlikdə) biri kimi təqdim və tədqiq olunmuş, əsərlərində inqilabi demokratik dünyagörüşünün bədii ifadəsi qabardılmış, satiralarının ifşaedici mahiyyəti önə çəkilmişdir. Böyük sənətkarın yaradıcılığına bütün hallarda ifrat sosioloji yanaşma "Hophopnamə"nin həqiqi ideya-estetik məzmunu ilə ədəbiyyatşünaslıqda Sabirə istinad edilən "estetik konsepsiya" arasında əsaslı fərq yaratmışdır. Başqa sözlə, "Hophopnamə" ümumən götürəndə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının, xüsusən Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının onun haqqında dediklərini bir çox hallarda təsdiq etmir. Bu yazı "Hophopnamə"ni "oxu"yarkən həmin fərqi görən ədəbiyyatşünasın bu fərqi azaltmaq təşəbbüsündən yaranmışdır.

1.Sabir realizminin Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığındakı təfsirinə dair qısa ümumiləşdirmə. Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında milli tənqidi realizmin obrazlar aləmi tipoloji cəhətdən iki qrupda təsnif edilmişdir: "ictimai aşağılar" və "ictimai yuxarılar"¹. Obrazların tipologiyasına uyğun olaraq tənqidi gülüş də mahiyyətə iki növə ayrılmış, "ictimai aşağılar"a münasibətdə tənqidi gülüşün oyadıcı (başqa sözlə, tərbiyəedici), "ictimai yuxarılar"a münasibətdə isə onun ifşaedici (başqa sözlə, öldürücü, məhvedici) xarakteri və məzmunu önə çəkilmişdir. "İctimai aşağılar"a "xalq" adı verilmiş, onların yaşamaq, ictimai və milli şüurca tərbiyələnilib inkişaf etmək, son nəticədə özünü dərk edərək vətəndaş kimi yetişmək haqqı təsbit edilmişdir. Sovet ədəbiyyatşünaslığı xalqın ancaq "ictimai aşağılar"dan ibarət olması fikrinin ictimai, estetik və elmi şüura yeridilməsi üçün uzun və məqsədyönlü bir yol keçmişdir.

Xatırlamaq və ya xatırlatmaq yerinə düşər ki, sovet tənqid və ədəbiyyatşünaslığı proletar-sovet ədəbiyyatı uğrunda mübarizə apardığı ilk onilliklərdə ədəbi düşüncədə özünə yer alan "xalq" anlayışına sinfi məzmun verməyə çalışmış, xalqdan ümumi şəkildə danışmağı məqbul hesab etməmişdir. Misal üçün, 20-30-cu illər tənqidinin aparıcı nümayəndələrindən biri olan Ə.Nazim bir tərəfdən ədəbiyyatın ictimai həyatdakı roluna münasibətdə sənətkarın "xalqa xidmət" funksiyasını önə çəkir, digər tərəfdən isə sənətkarları "xalq məfhumunu ideallaşdırmaq"² günahlandıraraq "xalqın sinfi siması bəlli deyildir"³ - deyirdi. "Lakin

1 Yaşar Qarayev, Realizm: Sənət və həqiqət (Bakı: Elm, 1980), 165

2 Əli Nazim, Seçilmiş əsərləri (Bakı: Yazıçı, 1979), 78

3 Əli Nazim, Seçilmiş əsərləri, 79

biz xalqa müsavi hüquqlu bir gözlə baxmırıq"⁴ deyən Ə.Nazim ədəbiyyatı “proletar sinfinin rəhbərliyi ilə ortabab, muzdur və fəqir kəndlilərin sinfi ittifaqı”na xidmət⁵ səsləyirdi. Bu, əslində, sovet ədəbiyyatşünaslığının 20-30-cu illərdə dövriyyəyə buraxdığı ədəbiyyat siyasətinin ifadəsi idi. Siyasi rejimin bu siyasəti klassik irsə də birmənalı şəkildə tətbiq edilir, ədəbi-elmi qiymətləndirmədə sinfi məzmun önə çəkilirdi. 20-30-cu illər tənqidində və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sonrakı inkişaf mərhələlərində “Molla Nəsrəddin”çi sənətin “ictimai yuxarılar”a tənqidi, “ictimai aşağılar”a rəğbətli münasibəti öz estetik mənasından uzaqlaşdırılaraq sinfi ziddiyyətlərin inikası zəminində təfsir edilmiş, məhz bu mənada Mirzə Cəlil, Sabir sənətində proletar ədəbiyyatına “estetik dayaqlar” tapılmışdır. Realist sənət nümayəndələrinin milli oyanış, milli özünüdərk və vətəndaşlıq qayələrindən güc alan estetik konsepsiyalarına “sinfilik” donu geyindirilmişdir. Bütövlükdə Sabir və Mirzə Cəlil yaradıcılığını milli tənqidi realizmin zirvəsinə qaldıran estetik kamillik yox, aşağı təbəqələri müdafiə konteksti önə çəkilməmişdir. Ə.Nazim qəti bir qənaətlə yazırdı: “Əgər Sabir bu gün sağ olsa idi, inqilabçı bir Azərbaycan şairi olacaq və Azərbaycan proletar ədəbiyyatının başında duracaqdı”.⁶ Bu mülahizə yanlışdır. Sabir və Mirzə Cəlil XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında – tənqidi realizmində bir medalın iki üzünü kimi idilər. Sabir sağ olmasa da, Mirzə Cəlil sağ idi və o, Azərbaycan proletar ədəbiyyatının və ya nəsrinin nəinki başında durmadı, heç onun sıra nəfəri də olmadı. Çünki proletar ədəbiyyatı Sabir və Mirzə Cəlil yaradıcılığına təkan verən milli və demokratik zəmindən, həyatı əsasdan məhrum idi.

Bununla belə, Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının bütün sonrakı mərhələlərində Sabiri sosrealizmin astanasına qədər gətirib çıxarmaq tendensiyası davam etdi. Sabir irsinin ədəbi-elmi qiymətləndirilməsində onu proletar ədəbiyyatına “yaxınlaşdıran” cəhətlərin önə çəkilməsi əsas meyar oldu. Fikrimizcə, görkəmli nəzəriyyəçi alim Y.Qarayevin Azərbaycan realizmini tipoloji cəhətdən araşdıran və onun ilk mükəmməl təsnifini verən “Realizm: sənət və həqiqət” monoqrafiyasındakı aşağıdakı fikri ədəbiyyatşünaslığımızın sovet dövründə Sabirə verdiyi ən son və ümumiləşdirici qiymət kimi dəyərləndirmək olar: “XX əsr ədəbiyyatımızın böyük xadimləri Sabir və Mirzə Cəlil realizminin nailiyyətlərində artıq gələcək Qorki realizminin, bu günkü realizmin ən yaxın sələfini görürük”.⁷

Məsələ onda deyil ki, bu gün bu mülahizəni elmi həqiqət kimi qəbul etmək mümkün deyil, məsələ ondadır ki, XX əsr tənqidi realizminin, o cümlədən Sabir realizminin estetik prinsipləri və məzmunu müəyyənləşdiriləndə bütün hallarda bu tendensiya tədqiqatçılar üçün ilkin çıxış nöqtəsi olmuşdur.

Y.Qarayev yazırdı: “Bu mənada “Xalq” obrazının olmadığı, xalqın iştirak etmədiyi şeir Sabirdə yoxdur. O, bəyi verəndə bəyin, burjuvay verəndə burjuvayın, ruhanini verəndə ruhaninin dili ilə xalqdan söz açır. Yeninin mənəvi intibah tərcümeyi-halı burada həmişə köhnənin süqut

4 Əli Nazim, Seçilmiş əsərləri, 79

5 Əli Nazim, Seçilmiş əsərləri, 79

6 Əli Nazim, Seçilmiş əsərləri, 55

7 Yaşar Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 239.

və tənəzzül tarixçəsi ilə bir yerdədir".⁸

Burdakı "xalq" anlayışının, başqa sözlə Sabirin "xalq" obrazının məzmunu "ictimai aşağılar"a tabe tutulur. Sabir şeirinin "yeni məzmunlu xəlqiliyi və partiyalılığı"nın burda fəhlə və kəndli sinfinin bilavasitə özü"nün danışması ilə müəyyənləşdirilməsi də bunu sübut edir. Yuxarıdakı mülahizədə "xalq"a aid edilən "yeninin mənəvi intibahı" da ancaq "ictimai aşağılar"ı nəzərdə tutur. "Köhnənin süqut və tənəzzül tarixçəsi ilə" isə "ictimai yuxarılar" hədəf alınır.

Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığımızın ən mühüm uğurlarından biri sayılan "Realizm: sənət və həqiqət" (1980) monoqrafiyasında Y. Qarayev Sabir yaradıcılığının estetik dəyərini aşağıdakı kimi qiymətləndirir: "Fəhlənin burjuva, kəndlinin mülkədara meydan oxumağa başladığı bir dövrün hərtərəfli inikası bu poeziyanı ümumxalq intibahının inikası olan bir poeziya hesab etməyə bizə haqq verir".⁹ Bu sitatda "ümumxalq intibahı" anlayışı cazibədar görünsə də, ümumi kontekstdə onun ancaq "ictimai aşağılar"ı nəzərdə tutduğunu nəzərə alsaq, bu mənada Sabirin yaradıcılığını "ümumxalq intibahının inikası" kimi dəyərləndirmək onun ideya-estetik dəyərini azaldır və şairin həqiqi sənət idealının düzgün dərkinə mane olur.

2. Sabir şeirində "millət" anlayışı. M.Ə. Sabirin poeziyası milli intibah uğrunda mübarizədən doğulmuşdur. "Sabir millətdən ötrü çalışırdı"¹⁰ A. Səhhətin "xalq" yox, "millət" anlayışını öne çəkməsi təsadüf deyildi. Heç sovet ədəbiyyatşünaslığının "millət" yox, "xalq" anlayışını öne çəkməsi də təsadüf deyildi.

Sabirin poeziyası Azərbaycan xalqının millət kimi təşəkkülü və formalaşması dövrünün poeziyası idi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan burjuaziyası yenidən formalaşmaqda idi. Millətin formalaşması üçün kapitalizmin inkişafı və bunun nəticəsi olaraq burjuazianın meydana çıxması, müxtəlif sosial təbəqələrin yaranması əsas amillərdən sayılır. Məlumdur ki, "kapitalizmin inkişafı, cəmiyyətin sinfi tərkibində baş vermiş dəyişikliklər, Azərbaycanın ayrı-ayrı əraziləri arasında iqtisadi birləşmənin yaranması, iqtisadi və mədəni mərkəzlərin yüksəlməsi kimi amillər vahid dili, mədəniyyəti, ərazisi, iqtisadi və mənəvi həyatı olan Azərbaycan xalqının burjuva milləti kimi formalaşmasına səbəb oldu".¹¹ Millət kimi formalaşmaq üçün - bütün bu yuxarıda sadalananların həyata keçməsi üçün milli - mənəvi birlik, milli-ideoloji təfəkkür, başqa sözlə, milli şüurun formalaşması ən əsas şərt idi. Fəlsəfi ədəbiyyatda göstərilir ki, "milləti təşkil edən əlamətlərdən biri kimi milli özünü dərk etmə qeyd etmək lazımdır. Milli özünüdərk özünün bu və ya digər millətə mənsub olduğunu şüurlu olaraq anlamaqdır... Əslində millətin bütün obyektiv əlamətləri milli özünüdərk kimi subyektiv əlamətlə tamamlanırdıqda millətin mövcudluğundan, onun fəaliyyətindən danışmaq olar".¹²

Estetik düşüncə həmişə ictimai şüurun inkişafını qabaqlamışdır. XX əsrin ədəbi və mədəni fikir tarixində romantizm və tənqidi realizmin böyük yeri, ilk növbədə, milli şüurun

8 Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 221

9 Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 221

10 Məmməd Məmmədov, *Azərbaycan ədəbi tənqidi*. Müntəxabat (Bakı: "Tural-Ə" NPM., 2002), 240

11 *Azərbaycan tarixi* (Bakı: Azərnaşr, 1994), 612 - 613.

12 Məcid İmanov, *Fəlsəfənin əsasları* (Bakı: Turan evi, 2007), 381.

formalaşması, milli intibah uğrunda aparılan aramsız mübarizə ilə və deməli, mahiyyətə fəlsəfi ədəbiyyatda da göstəriləyi kimi, “millətin mövcudluğu”, özünü təsdiq etməsi uğrunda mübarizə ilə dəyərlənir.

Sovet rejimi ideoloqlarının antiburjuaziya siyasəti xalqı millət kimi formalaşdıracaq əsas dayaqlardan məhrum etməyə hesablanmışdı. Burjuaziya düşmən sinif elan edilirdi və bunun mənası təkəcə sinfi antoqonizmdə, aşağı təbəqələrin mənafeyinə müdafiəsində axtarılmamalıdır. Cəmiyyətin istismar olunanlar və istismar edənlər təbəqələrinə bölünməsinə öndə dayanan “ictimai aşağılar”ın mənafeyi deyildi. Burada ancaq siyasi rejimin mənafeyi əsas götürülürdü. Sovet rejimi yarandığı gündən antimilli xarakter daşıyırdı. Burjuaziyanın ölümə məhkum edilməsi, “ictimai aşağılar”la “ictimai yuxarılar”ın qarşı-qarşıya gətirilib düşmən siniflər elan edilməsi milli birliyə mane olmaq siyasəti idi. Bu siyasət xalqın millət kimi formalaşmasının və deməli, öz milli varlığını dərk etməsinin qarşısını almağa yönəlmişdi.

“Füyuzat”çılarının və ümumən romantiklərin sənət konsepsiyasındakı millət amili və burjuaziya təəssübkeşliyi isə mahiyyətə milli birlik, milli harmoniya yaratmağa istiqamətlənmişdi.

İmzasını qoymuş miləl övraqı – həyatə,
Yox millətimin xətti bu imzalar içində –

deyən romantik sənətin mübarizəsi milli varlıq uğrunda mübarizə idi. Sovet rejimi burjuaziyaya qarşı “müharibə”ni xalqı millət kimi formalaşdırmaq imkanından məhrum etmək üçün başlamışdı. Romantik estetik düşüncə bütün gücü ilə milli oyanışa, milli özünüdərkə köklənmişdi. Bu mənada romantik sənətlə:

Çeynəndi millətim, neylim, huquqi-əqdəsi?!
Ya ki, heç bir yerdə yoxdur hörməti, şəni, səsi –

deyən realist sənət arasında heç bir “Çin səddi” yox idi. Lakin siyasi rejimə görə, bu “Çin səddi”nin olması vacib idi. Romantiklərin “burjuaziyanın ideoloqu”, realistlərin inqilabi-demokratik fikir carçıları kimi təqdim və təbliğinin siyasi-ideoloji əsasında imperiyanın öz sələfindən alaraq davam etdirdiyi “parçala və hökm sür” siyasəti dayanırdı.

Sovet ədəbiyyatşünaslığı hesab edir ki, “...fəhlə - Sabir poeziyasında artıq epizod və ünsür deyildi, “vətən” sözü” ilə, “hürriyyət” sözü ilə yanaşı, “fəhlə” sözü də “Hophopnamə”də üç əsas mübtədadan biri idi”.¹³

Müasir elmi düşüncə bu fikri həqiqət kimi qəbul edə bilməz. Fikrimizə, “Hophopnamə”nin “əzəl mübtədasi” “millət” sözüdür. Y.Qarayevin müstəqillik dövründəki araşdırmalarında müəyyən mənada bu fikir təsdiq olunur. Tədqiqatçı “Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər” kitabında yazırdı: “Əlbəttə, Sabirdə “millət” obrazı həm də yuxarıda bir-bir xatırlatdığımız satirik-sosial nüsxələrin cəmindən yararır və əslində, bütövlükdə “Hophopnamə” də elə “Millətnamə”dir”.¹⁴ “Hophopnamə”, doğrudan da, “Millətnamə”dir. Lakin Y.Qarayevin

13 Yaşar Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 224.

14 Yaşar Qarayev, *Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər* (Bakı: Elm, 2002), 378.

təfsirlərində bu anlayış öz həqiqi sosial məzmununa adekvat şəkildə yox, "xalq" anlayışının (özü də ancaq "ictimai aşağılar"dan ibarət xalq anlayışının) müstəqillik dövrünün düşüncəsinə uyğun olaraq "millət" anlayışı ilə mexaniki əvəzlənməsi şəklində işlənir. Y.Qarayev Sabirin "millət" anlayışını "burjuaziya və proletariat, bəylər və kəndlilər, tacirlər və sənətkarlar"¹⁵ və başqa sosial təbəqələrin birliyindən ibarət bir toplum kimi təfsir etmir. 20-30-cu illər tənqidi "xalqa musavi hüquqlu bir gözlə" baxmadığı kimi, müasir ədəbiyyatşünaslıq da "millət" məfhumunu müxtəlif sosial təbəqələrin bərabər hüquqlu birliyi kimi təsəvvür edə bilmir. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX-XX yüzillər" kitabında da müxtəlif sosial zümrələri təmsil edən obrazlar müsbət və mənfi qəhrəmanlar bölgüsünə yerləşdirilərək, mahiyyətə "ictimai aşağılar" və "ictimai yuxarılar" kontekstini yenidən önə çıxarır. Düşünürük ki, alimin Sabir satirasının sosial məzmununda "fəhlənin, kəndlinin mənəvi-əxlaqi bir hərəkət səviyyəsində dövrün şüur intibahında kəsb etdiyi ilkin mütəşəkkillik"dən söz açılmasını, burjuaziyadan isə "eyni bir ictimai ölüm və matəm mahnisı oxuyanların "vahid xoru" kimi yer almasını önə çəkməsi¹⁶ böyük şairin milli intibahı milli birlik şəklində təsəvvür etməsi həqiqətini yetərinə kölgədə qoyur.

2. Sabir satirasında tənqidin xarakteri. Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığının bütün mərhələlərində Sabir satirasının ifşaedici mahiyyəti önə çəkilmiş, "Hophopnamə" müəllifinin estetik idealına bu istiqamətdə elmi açılışlar verilmişdir.

"Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər" kitabında Y.Qarayev yazır: "Sabirin cəmiyyətdəki "övlər"dən ayrılıqda hər birinə həsr etdiyi şeirlər də hamısı bir yerdə bu cəmiyyəti hərtərəfli səciyələndirir. Lakin onun elə şeirləri də var ki, şair bunlarda cəmiyyətin bütünlükdə "sütunları"nı seçib bir yerə yığır (Mirzə Cəlildə, Üzeyir bəydə olduğu kimi) və onların hamısına birdən gülür. "Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti" səhnəciyində belə "sütunlardan" 12-si bir yerdədir və hərə özünü birçə cümlə ilə elə səciyələndirə bilir ki, bu 12 rəcəzdən, "monoloqdan", 12 "avtoxarakteristikadan" cəmiyyətin bir rəsmi, bir portreti yaranır. Sən demə, bu 12 kişi əslində, 12 lotu və 12 dələduz imiş".¹⁷

Bizə çox qəribə və təəccüblü gəlir ki, Sabirin tənqid hədəfinə çevirdiyi müxtəlif sosial təbəqələrin nümayəndələrinə (vəkil, həkim, rövşəyan, molla, şair, avam, qəzetəçi və s.) "lotu" və "dələduz" yarlığı yapışdırandan sonra görkəmli nəzəriyyəçi alim boyaları bir qədər də tündləşdirərək fikrini aşağıdakı kimi davam etdirir: "Lakin cəmiyyətdəki dələduzların Sabir satirasının aynasında görünən sərgisi yalnız yuxarıda cəm olan mafiyadan, böyük süfrə başına toplanan kiçik lotulardan ibarət deyildir". Alim "Hophopnamə"dəki "kübar", "mötəbər" sosial tipajın tam olmayan siyahısı"na kafir "möminlər" və cahil "üləmələr", mundirli nadanlar, alimi – biəməllər, lakey ərbablar və nökar millət vəkilləri, manqurt - ziyalılar, məlun məmurlar, дума şubədələri (?), "qlasnılar", "dərzi" çar nazirləri və alverçi şah və sultanları da əlavə etdikdən sonra yazır: "O da maraqlıdır ki, Sabir nəinki cəmiyyətin "sütunları"nı ifşa edirdi,

15 *Azərbaycan tarixi* (Bakı: Azərneşr, 1994), 613.

16 Yaşar Qarayev, *Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər* (Bakı: Elm, 2002), 367 – 368.

17 Qarayev, *Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər*, 378 - 379.

üstəlik həmin saxta “sütunlar”a inananlara – sadələvh və xəyalpərəst “məddahlar”a da satiralar həsr edirdi”.¹⁸

Əlbəttə, adı çəkilən sosial tiplərin Sabir satirasında tənqid hədəfinə çevrilməsi mübahisə predmeti deyil. Fikrimizcə, cəmiyyətin ən müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinə Sabirin “lotu”, “dələduz” və “mafiya” qüvvələri səviyyəsində yanaşması və bütün bu təbəqələrin nümayəndələrinin cəmiyyətin “ölülər”i və ölü qüvvələri elan edərək, onları ifşa hədəfinə çevirməsi fikri (məhz ifşa hədəfinə) o qədər də məntiqi səslənmişdir. Vüqar sosioloji tənqidin qoxusu gələn bu mülahizələr tənqid hədəfinə münasibətdə Sabirin estetik idealının mahiyyətini izah etmək gücündə deyil. Tənqidi realizmin “qəti inkar məzmunu” daşması fikri bizə kifayət qədər mübahisəli görünür. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, tənqidi realizmdə tənqid hədəfinə münasibət daha çox ona böyük sevgidən doğurdu. Bu mənada razılaşmaq lazım gəlir ki, tənqidi realizmdə “... millətin naminə millətə söylənən “ölülər” xitabı əslində, ona dəhşətli bir “əlani – eşq” idi!.. bu yalnız “gülə - gülə ağlamaq” yox, həm də “gülə - gülə sevmək” üsulu idi!..”¹⁹Bu mülahizələr əslində, tənqidi realizmin tənqid hədəfinə münasibətini dəqiq ifadə edir. Ancaq sovet ədəbiyyatşünaslığı, çox vaxt müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığı da tənqidi realizmdə, o cümlədən Sabir yaradıcılığında tənqidin hədəfini düzgün müəyyənləmişdir də, sənətkarın tənqid hədəflərinə münasibətini sinfi mövqedən şərh edir. Tənqidi realizmdə “gülə - gülə sevmək” üsulu ancaq “ictimai aşağılar”a aid edilir. “İctimai yuxarılar” isə bir qayda olaraq burda ifşa hədəfi – nifrət obyektini kimi götürülür. Ona görə də, tənqidi realistin milli intibah uğrunda mübarizə ideali ancaq fəhlə və kəndliyə, başqa sözlə, “ictimai aşağılar”a aid edilir. Fəal vətəndaş, milli və ictimai şüuru oyanmış vətəndaş uğrunda mübarizə fəal fəhlə, fəal kəndli, vətəndaş fəhlə, vətəndaş kəndli uğrunda mübarizə ilə əvəz edilir. Hətta ən çağdaş ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsində belə bir qənaət özünə yer alır ki, “ağadan muşikə” (L.Tolstoy), “inqilabçı kəndlidən inqilabçı fəhləyə” (Q.V.Plexanov) sxemi Azərbaycanda tənqidi realist ədəbiyyatın təcrübəsində avam kəndlidən və fəhlədən fəal vətəndaşa şəklini alır”²⁰

Bizim fikrimizcə, ifşa Sabir üçün məqsəd deyildir. Əslində, Sabir ifşa yox, tənqid edir və bu tənqid heç bir halda hansısa bir sosial təbəqəni, zümrəni təmsil edən tipi sıradan çıxarmaq, məhv etmək məqsədi daşmır. Ümumiyyətlə, Sabirin estetik düşüncəsində ölümə məhkum olan milli-sosial təbəqə yoxdur.

3. Milli şüurun tərbiyəsi uğrunda mübarizə. Sabir yenidən yaranmaqda olan burjuva münasibətləri zəminində meydana çıxan sosial təbəqə və zümrələri milli birlik uğrunda mübarizəyə səsləyir. Sabir bu mübarizədə məqsədə yetməyin çətinliklərini bütün təfərrüatına qədər təsvir edir. O, milli birlik uğrunda mübarizənin taktika və strategiyasını dəqiq müəyyənləşdirir. Milli birliyə milli şüuru oyatmaqla nail olmağın mümkünlüyünə Sabirdə heç bir şübhə yoxdur. O, çox yaxşı bilir ki, milli şüuru tərbiyə etmək lazımdır:

18 Yaşar Qarayev, *Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər*, 379.

19 Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 162

20 Qarayev, *Realizm: Sənət və həqiqət*, 161

Ümmətin rəhnüması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir.

Tərbiyətlə keçir umuri-cəhan
Hər işin ibtidası tərbiyədir.

Milli şüuru oyatmaq, vətəndaş birliyinə və düşüncəsinə nail olmaq Sabirin sənət kredosu, sənət konsepsiyası idi. Şair öz sənət kredosu uğrunda mübarizə və mücadiləyə "işin ibtidası"ndan – tərbiyədən başlamışdı. Sabirin tərbiyə məktəbində sinif və yaxud təbəqə, zümrə ayrı-seçkiliyi yox idi. Onun əsas tərbiyə üsulu tənqid idi. Böyük sələfi Axundzadə kimi o da "istehza, gülgü və məsxərə yolu ilə" yazılan əsərin tərbiyəvi – idraki gücünə inanırdı. Milli birliyə, oyanışa, tərəqqiyə mane olan hər cür qüsurları, özünü dərk edərək vətəndaş kimi formalaşmağa, vətən və millətin taleyi ilə bağlı düşünməyə mane olan hər cür əxlaqi və mənəvi, sosial naqisliyə qarşı kəskin tənqidi münasibət Sabir satirasının həqiqi milli məzmununu yaradır. Sabirin yaradıcılığında millət bütün sosial təbəqələri ilə birlikdə hədəf seçilmişdi və burda tənqid obyektinə münasibətdə "ictimai aşağılar"la "ictimai yuxarılar" arasında heç bir prinsiplə fərq müşahidə olunmur. Sabirin tənqid hədəfi millətin ictimai şüur yoxsulluğu idi və bu mənada heç bir sosial təbəqənin vəziyyəti ürəkəçən deyildi. Heç bir sosial təbəqə vətəndaş yetkinliyi səviyyəsinə yüksəlməmişdi. Lakin bu yüksəliş zamanın qarşıya qoyduğu ən əsas tələb idi və bunsuz millətin özünü təsdiq etməsi, "seyrə balonlarla çıxan" başqa millətlərlə ayaqlaşması qeyri-mümkün idi.

4. Sabir satirasında "ictimai yuxarılar"ın obrazı. Sabir ictimai şüur yoxsulluğuna qarşı mübarizəni təkcə "ictimai aşağılar" arasında yox, həm də "ictimai yuxarılar" arasında aparmağı vacib sayırdı. İctimai şüurun təkcə fəhlə və kəndlidə yox, eyni zamanda, kapitalist və mülkədar, o cümlədən hər cür yuxarı təbəqə nümayəndələrində çatışmadığını görür, onları hər cür mənəvi şikəstliyə aparan virusların sindromlarına qarşı profilaktik tədbirlərin görülməsini vətəndaş düşüncəli sənətkarın üzərinə düşən əsas vəzifə hesab edirdi.

Sabirin "Zaman nə istəyir? Amma biz..." adlı 1908-ci ildə "Tazə həyat" qəzetində çap olunan bir məqaləsi vardır. Şairin dünyagörüşünün və estetik idealının mahiyyətini başa düşmək üçün həmin məqalə çox böyük dəyər kəsb edir. Bütövlükdə bu məqaləni onun böyük sənət yoluna çıxışının manifesti, proqram məramnaməsi hesab etmək olar.

Həmin məqalədə Sabir millətimizin geridə qaldığından, "millətdən, milliyyətdən bixəbər olanlar"ın çoxluğundan, başqa sözlə, milli şüurun inkişaf etməməsindən, bununla bağlı millət övladlarının, xüsusən, gənclərin üzərinə düşən çətin vəzifələrdən danışır. Elm, savad, təhsil, mədəniyyət uğrunda mübarizənin zəruriliyindən söz açır və bunu "ümidi – istiqbalımız" üçün əsas çıxış yolu hesab edir. Sabir başlanması zəruri olan milli-mədəni hərəkətdə bütün ictimai zümrələrin, o cümlədən "pullular"ın da iştirakını zəruri sayır. Bununla belə, Sabir çox yaxşı başa düşür ki, başlanması zəruri olan milli - mədəni hərəkətin böyük əhəmiyyətini "pullular" birdən birə başa düşə bilməzlər. Sabir "avam əğniyanı məarif yoluna təşviq, tərğib edib də məktəb açdırmağı" milli tərəqqi, inkişaf naminə vətəndaş ziyalılarının üzərinə düşən ən vacib

vəzifələrdən hesab edir və yazırdı: “Zira, pullularımız əksəriyyətlə avam olduqları üçün məktəbin fəidəsini, mənəfətini, xeyrini kəmalınca düşünməzlər. Düşünmədikləri üçündür ki, bu yolda sərfi-hümmət edib pul da xərcləməzlər. Amma oxumuş, qeyrətli cəvanlar o avam əğniyanı məarif yoluna təşviq, tərgib edib də məktəb açdıra bilərlər”.²¹

Sabir milləti üçün taleyüklü bir zamanın gəldiyini, ancaq hərəkət və yenə də hərəkət müqabilində tərqqiyə, sosial və mədəni inkişafa nail olmağın mümkünliyinə inanırdı. “Likulli gəmin fərəcün və liküllü dain-dəvaün” (Hər bir qəmin sonu və hər bir dərdin dərmanı vardır) hikmətinə söykənən, başqa sözlə, gələcəyə nikbin baxan şair milli qüvvələri bir araya gətirməklə irəliyə doğru hərəkətin mümkün olacağına inam bəsləyirdi. “Öz biləcəyimi, anlayacağımı millətimə xidmət bilib də yazmaqdan geri durmuyorum” deyən şair “hər kəsi də bu yola çağırır”dı.

Sabirin estetik düşüncəsində “əğniya”nın – dövlətinin düşmən obrazı yox idi. Başqa sözlə, Sabir aşağı-yuxarı təbəqə münasibətlərinə antoqonist ziddiyyətlər prizmasından yanaşmırdı. Şairin “Ey müsibətzadə dindaşlarım, etdikcə nəzər” adlı bir matəm qəsidəsi – növhəsi var. Bu növhə Şamaxı quberniya qazisi Hacı Məcid əfəndinin ölümü münasibətilə yazılmışdır. Elmi ədəbiyyatşünaslıqda əksər hallarda Sabirin “din xadimi”ni “alimi-həqiqi”, “pədərimənəviyi-əhli-vətən” adlandırması şairin “dünyagörüşü və din xadimlərinə münasibətindəki məhdudiyət”lə izah edilmiş, “inqilabçı satirikin din xadimlərinə münasibət məsələsində axıradək ardıcıl, prinsipial mövqə tutmaması, bəzən dini təsirə qapılıaraq ruhanilərə güzəştə getməsi” kimi mənalandırılmışdır.²²

Sabir 1896-1906-cı illərdə İran şahı olmuş “Müzəffərəddin şahın vəfatına” da matəm şeiri həsr etmişdir Şairin “Dekabrın 31-ci günü...” adlı eyni münasibətlə yazılan və ilk dəfə “İrşad” qəzetində (11 yanvar 1907, №8) çap olunan müxbir yazısından öyrənirik ki, matəm şeiri geniş kütləni “bəğayət mütəssir” etmiş, təziyə mərasimində şair əlavə olaraq “şah həzrətlərinin vəfatı münasibətcə hürriyyətə aid bir nitq” də oxumuşdur. Müzəffərəddin şahın vəfatı münasibətilə yazdığı matəm şeirində Sabir onun əməllərinə çox yüksək dəyər verir:

Müqəddəs fikri, pak əqli, zəkası,
Vətən övladının oldu bəqası,
Verib İrana qanuni-əsası.

Şairin “ictimai yuxarılar”a və yaxud özünün ifadəsincə desək, “əğniyalar”a bu rəğbətli münasibəti onun dünyagörüşündəki – dini və siyasi baxışlarındakı ziddiyyət və ya məhdudiyət kimi izah oluna bilərmi? Fikrimizcə, yox. Sabirin “gündəlik həyat və məişətində dindar olduğu kimi, dünyagörüşündə, şeir yaradıcılığında da dini təsirlərdən uzaq” olmadığı²³ və ümumiyyətlə, onun dindar olduğu bir həqiqətdir və zənn edirik ki, bu gün bu məsələ sabirşünaslıqda mübahisə obyektinə ola bilməz. Ancaq məsələ bunda deyil. Məsələ ondadır ki, Sabir millətə xidmət edirdi.

21 Mirzə Ələkbər Sabir, *Hophopnamə. İki cildə. İkinci cild.* (Bakı: Şərq-Qərb, 2004), 204.

22 Mirzə Ələkbər Sabir, *Hophopnamə* (Bakı: Yazıçı, 1992), 9.

23 Bu barədə geniş bax: Alxan Bayramoğlu, *Mirzə Ələkbər Sabir (Həyatı və əsərləri)*, (Bakı: Qismət, 2003), 82-90.

Əməli, fikri və düşüncəsi etibarlı ilə xalqa, millətə yaxın olan, onun tərəqqisi naminə çalışmış, çalışan hər bir fərd, şəxs Sabir üçün millət övladı, vətəndaş idi və şair onun milli təkamülə təkan verən hər bir hərəkətini alqışlamağa, təqdir etməyə hazır idi. Madam ki, mənbələrdə "özünün həyat tərzini, görüşlərini, təbiəti etibarlı ilə uzaqgörən bir şəxs"²⁴ olan Hacı Məcid əfəndinin xeyirxah əməlləri barədə təfəssilatlı məlumatlar verilir və biz bu məlumatlardan öyrənirik ki, o, şiə və sünni arasında iradə və məhəbbət artırmağa nəhayət dərəcədə guşışlər etmiş, uçub dağılmış Şamaxı şəhər məscidini və onun yanındakı məktəbi təmir etdirmək üçün var gücü ilə çalışmış, məhz onun xidmətləri sayəsində 1906-cı ilin yayında Qarabağ zərərdidələrinə Şamaxı şəhərindən bütün ətraf şəhərlərdən daha artıq ianə toplanmış, hətta böyük şairin qaragüruhçuların ittihamlarından qurtarmasında da əlindən gələni əsirgəməmişdir²⁵, onda Sabirin Hacı Məcid əfəndinin ölümü ilə bağlı dərin təəssüf hissi keçirməsi və onun ölümünə mərsiyələr həsr etməsi tamamilə təbii və məntiqi cəhətdən izah olunandır. Bu məqamda, heç şübhəsiz, Hacı Məcid Əfəndi şairi Şamaxı qazısı – din xadimi kimi yox, millətin istiqbalı yolunda çalışan vətəndaş – insan kimi maraqlandırır.

Tənqidi realizm fikrin poetik ifadəsində gizli tendensiyalılığa, fikrin üstüörtülü, dolaylı ifadəsinə üstünlük verir. Bu, Sabir poeziyasında da belədir. Lakin satirik üslubunun artıq formalaşmaqda olduğu illərdə belə şair bəzən onu narahat edən fikir və düşüncələrini açıq, birbaşa ifadədən çəkinməmişdir. Sabir üçün əsas olan millətə çatdıracağı fikir idi, bu fikrin poetik ifadə forması şairi o qədər də narahat etməzdi. "Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün!" şairi millətin imkanlı şəxslərinə - əğniyalara, əslində şairin nöqtəyi-nəzərincə millət üçün, vətən üçün konkret işlər görmək imkanına malik olan vətən övladlarına müraciətə yazılmışdır. Şair onları millət və vətən, onun gələcək taleyi üçün (istiqbalı üçün) iş görməyə, əməli hərəkətə keçməyə çağırır:

Getdi əldən millətin, fikrin nədir əmsal üçün?
Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün!

Yoxmu bir zihimmət olsun bəisi-irşadımız?
Əlmədaris, əğniya, sizdəndi istimdadımız!

Sabirin "Sizdəndi istimdadımız" deyərək milli tərəqqi naminə hərəkət gözlədiyi "əğniyalar"ı – ictimai yuxarıları satirik şeirlərində tənqid hədəfinə çevirməsi onun sənət idealının ziddiyyətli tərəfləri kimi izah oluna bilərmi? Fikrimizcə, yox.

Sabir iqtisadi münasibətlərin tam formalaşmadığı bir cəmiyyətdə ictimai şüurda özünü göstərən naqislikləri tamamilə təbii sayırdı. Məqsəd bu naqislikləri aradan qaldırmaq idi. Sabir satirası, ilk növbədə, əğniyanın diqqətini millətin dərdlərinə tərəf yönəldirdi. Bu dərdlərə, problemlərə güzgü tuturdu.

24 Bayramoğlu, Mirzə Ələkbər Sabir (Həyatı və əsərləri), 82

25 Bayramoğlu, Mirzə Ələkbər Sabir (Həyatı və əsərləri), 83

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?!

sözləri millətin dərdlərinə biganə, laqeyd yanaşan vətəndaşın dilindən səslənsə də, buna görə də o, estetik düşüncənin tənqid obyektinə çevrilsə də, Sabirin əsas məramı bu deyildi. Sabirin əsas məqsədi millətin dərdlərini (əslində, problemlərini) obyektivə gətirmək, böyük görüntü ilə ondan söz açmaq idi. Burda vətən övladının yaşamaq imkanlarını itirməsindən, dilənçiliyə qurşanmasından, aqibətsizliyindən, sosial durumunun acınacaqlı olmasından və bu barədə düşünməyin vacibliyindən, başqa millətlərin tərəqqi yoluna qədəm qoymasından, bizim də bu yolla getmək vaxtımızın çatmasından söz açılır. Əlbəttə, Sabir tərəqqi, ictimai inkişaf yoluna düşməyə mane olan ən əsas bəlaləri da bədii təhlil obyektinə çevirməyi unutmur. Bir millət olaraq düşüncəmizdəki naqisliyi, bütün məsələlərə şəxsi mənafe baxımından yanaşmaq tendensiyasından əl çəkə bilməməyimizi, milli tale ilə bağlı düşünmək imkanlarından məhrumluğumuzu bədii təhlilin predmetinə çevirir.

5. İctimai həyat analitik təhlil predmeti kimi. Biz çox vaxt deyirik ki, Sabir eybəcərliyi tənqid edirdi. Onun satirasının ictimai dəyərini də burada axtarıyıq. Bu, əlbəttə, müəyyən mənada belədir. Lakin, fikrimizcə, Sabir satirasının gücü ancaq bunda deyil. Əslində şair burjuva münasibətləri dövrünün milli həyatını analitik bədii təhlildən keçirirdi. Formalaşmaqda olan ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni münasibətlər sistemində hər bir vətəndaşın, zümrənin üzrəinə düşən missiyanı dahiyənə şəkildə düzgün və dəqiq təyin edirdi. Bütün hallarda mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələr burulğanında hər bir məsələyə, hərəkətə həssas yanaşır, ona birtərəfli qiymət verməkdən çəkinir, milli həyat problemlərini və vətəndaşların bu problemlərə münasibətini obyektivlik və mahiyyət müstəvisində dəyərləndirirdi. M.Arif yazırdı ki, “Axundovun tənqidi pozitiv bir səciyyə daşıyır, yəni bu tənqidin arxasında böyük və müsbət fikir, gözəl bir məqsəd, müqəddəs bir ideal durur”.²⁶ Axundov realizmin fərqli cərəyanına mənsub olsa da, bu fikir Sabir tənqidinin də mahiyyətini ifadə edir. Sabirin tənqidi inkarçı tənqid deyildi. Bu tənqid tənqid hədəfinə nifrətdən yox, sevgidən doğurdu və Sabir ancaq milli düşüncədəki naqisliyi tənqid hədəfinə çevirməklə kifayətlənmirdi. Sabir satirası milli düşüncəni formalaşdırmaq, istiqamətləndirmək meyli ilə “milli həyatımızın ensiklopediyası”na çevrilmək qüdrəti qazanırdı. Böyük satirik ancaq əxlaqi-mənəvi eybəcərlik mənasında “nə etməməli?”, “nədən çəkinməli?” sualına cavab vermir, o həm də insanın vətəndaşlıq ləyaqətini alçaldan əməlləri tənqid hədəfinə çevirməklə bərabər, “nə etməli?” sualına da cavab verirdi. Konkret situasiyalarda milli mənafe baxımından münasib olan və olmayan keyfiyyətləri tənqid hədəfinin düşüncə predmetinə çevirməklə oxucunun düşüncəsinə və həqiqəti tapmasına yardımçı olurdu:

Hələlik tullamış q xaneyi-viranələri,
Dolanıb kişvəri-Tiflisdə kaşanələri,
Tapdıq axır Lizalartək neçə cananələri,
Çılçıraqlarla işıqlandırırıq xanələri.

26 Məmməd Arif, *Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, Üçüncü cild*, (Bakı, 1967)288.

Bu, "neft və milyonlar səltənətində" (İ.Musabəyov) yaşayan sosial tipin dünyagörüşü, yaşam və əxlaq tərzinin riyazi dəqiqliklə əks etdirilmiş lövhəsidir. Sabir "əğniya"nın düşüncəsindəki bu naqisliyi görür, onun dünyagörüşünün darlığı, məhdudluğu böyük şairin ürəyini yaralayır. Lakin o, "istiqbala" olan inamını itirmirdi. İstiqbal naminə Sabir əğniyanın dünyagörüşündə, yaşam və əxlaq tərzində dəyişikliyə, irəliyə doğru hərəkətə nail olmağın mümkünliyinə inanır və bunun üçün qarşısında duran vəzifələri ona xatırladır, onun da vətəndaşlıq məsuliyyətindən, milli taleyə cavabdehlik borcundan söz açır, bu məqsədlə də yuxarıdakı lövhəni aşağıdakı beytlə tamamlayır:

Zalxalar daxmasına çökdü qaranlıq, bizə nə?!
Tapmayı ac-yalavaclar qüzəranlıq, bizə nə?!

Sosial gerçəklikdə milyonlarını Annalar, Lizalar, Sonyalar yolunda fəda etməyə hazır olan milli düşüncədən məhrum qəhrəmana estetik düşüncə Zalxalar, Fatma – Tükəzbanlarla bağlı problemləri də xatırlatmaqda onun həyata baxış tərzini dəyişməyə çalışırdı.

Əlbəttə, Sabir yaxşı bilirdi ki, hər şeydə şəxsi mənfəət güdən və ümumiyyətlə, geniş düşünməyi bacarmayan "əvam əğniya"nı milli mənafe ilə bağlı hərəkətlərə sövq etmək o qədər də asan deyil. İlk növbədə, Sabir, milli düşüncədən məhrum əğniyanın mühafizəkarlığını tənqid hədəfinə çevirirdi:

Mən fəqət öz əmrimi samanlaram,
Xeyrim üçün aləmi viranlaram,
Mən nə cəməat, nə vətən anlaram, -
Yansa vətən, batsa cəməat belə!

Sabir "yansa vətən, batsa cəməat belə" "nə cəməat, nə vətən" haqqında anlamaq, eşitmək istəməyən əğniyanın ictimai şüuruna təsir etməyin çətinliyini bilir, onda vətəndaş şüuru tərbiyə etməyin asan olmayacağını çox yaxşı başa düşürdü. Müəyyən mənada o da H.Zərdabinin yolunu intixab etmişdi. Çağıranda gəlməyən, deyəndə eşitməyən vətəndaşlarına dönə-dönə müraciət etməyi, onun şüurunu hərəkətə gətirənə qədər deməyi özünün vətəndaşlıq borcu sayan Sabir məsləkdaşı H.Zərdabi kimi inanırdı ki, "olmaz ki, mənim sözümlü eşidənlərdən heç biri qanan olmasın. Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoyasan bir neçə ildən sonra o su tökülməkdən o bərk daş murur ilə əriyib deşilir, habelə söz də, ələlxusus doğru söz, murur ilə qanmazın başını deşib onun beyninə əsər edər".²⁷

Bu düşüncə, əqidə və inamla milli həyatın bütün problemləri ilə əğniyanı üzbəüz qoyub onun vicdanını oyatmaq Sabirin vətəndaşlıq məramına çevrilir.

Əlbəttə, kapitalist və fəhlə, mülkədar və kəndli münasibətlərini siniflərarası antoqonist ziddiyyətlər müstəvisinə gətirib Sabiri "burjua-mülkədar ağaların amansız qənimti" kimi təqdim etmək olar, "qəmsiz-qayğısız, tufeyli həyat sürən, "millət qəmi"ndən uzaq olan hakim və istismarçı siniflərə qarşı şairin kəskin nifrətindən"²⁸ söz açaraq onu "inqilabçı şair" elan

27 Məmməd Məmmədov, *Azərbaycan ədəbi tənqidi. Müntəxəbat*, 83.

28 Mirzə Ələkbər Sabir, *Hophopnamə* (Bakı: Yazıçı, 1992), 8.

etmək olar. Lakin bu baxış heç bir halda Sabir satirasının müasirliyini şərtləndirən keyfiyyət kimi çıxış edə bilməz. Bu mənada sabirşünas alim A.Bayramoğlu Sabir satirasının inqilabi məzmununu “inqilabçıların ideyalarını nəzmə çəkmək”də yox, “təsvir, ifadə tərzilə” “əxlaqda, mənəviyyatda”, “sosial-psixoloji” sferada yaratdığı “köklü dəyişikliklər”də axtarmaqda haqlıdır.²⁹ A.Bayramoğlu Sabir yaradıcılığının sosial məramına müasir ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi ilə tam dəqiq qiymət verərək yazırdı: “Sabir poeziyası, satirası da xalqın (oxu: millətin – T.S.) özünüdərkinə, özünü təsdiqinə və milli istiqlalına mane olan, ona əngələ çevrilən cəhətləri, yəni ictimai düşüncə tərzini tənqid edirdi”.³⁰ Bu cür yanaşmanın ənənəvi sovet ədəbiyyatşünaslığındakı baxışdan tipoloji fərqi orasındadır ki, A.Bayramoğlu tənqid hədəfinə münasibətin, tənqiddə məqsədin psixoloji təriflərini də düzgün müəyyənləşdirir: “İki cür inikas var. Bir var, insanı bədbinləşdirər, daha da ruhdan salar. Bir də var nöqsanı elə göstərəsən ki, sən bu əzabdan daxilən sarsılıb, bu əzabdan hərəkətə gəlib silkinmək fikrinə düşəsən, bu da eybəcərliklərdən, nöqsanlardan xilas olmaq üçün səndə daxili potensialı hərəkətə gətirir”.³¹

6. Sabir satirasının tənqidi təbiəti: kinayədən təlqinə. Sabir əksər hallarda tənqid edirdi, bu tənqidin mahiyyətində kinayə dayanırdı, ifşa yox. İfşadan fərqli olaraq, kinayədə hədəf kimi seçilmiş tipin “daxili potensialı”nı hərəkətə gətirmək gücü var. Bu, Sabir tənqidinin təlqin gücüdür. Milli həyat problemlərinin inikasında ifşa psixoloji cəhətdən özünü doğrulda bilməz, o, ancaq “insanı bədbinləşdirər, daha da ruhdan salar”. İfşadan təlqinə yol yoxdur. İfşa məhv etmək, “kökündən qazımaq” məqsədi daşıyır. İfşa üzərinə tərbiyəedicilik funksiyası götürmür. Ancaq kinayə tənqid hədəfini “daxildən sarsıtmaq” və bu sarsıntının gücü ilə onun daxili potensialını işə salıb məqsədə doğru aparmağa imkan verir.

Sabirin əksər satiralarında sosial tipə münasibət tənqiddən – kinayədən təlqinə doğru gedir. Sabir həm sosial tipin dünyagörüşündəki hansısa cəhəti tənqid edir və eyni zamanda, hansısa cəhəti ona təlqin edir. Burda hədəf sosial tipin təbii varlığı deyil. Onun sosial varlığında özünə yer alan məhdudluq, dünyagörüşündəki naqislik hədəf seçilir. Məqsəd dünyagörüşünə təsir edib onu dəyişməkdir. “Əkinçi”, “Fələ” və bu tipli digər satiralarında bizim qarşılaşdığımız ictimai tip ilk növbədə dünyagörüşündəki darlıqla tənqid hədəfi seçilir. Onlarda millət duyğusu, vətəndaşlıq düşüncəsi hiss olunmur. Onların ən böyük qüsuru ictimai şüur yoxsulluğudur, vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrumluqdur. Sabirin hədəfi vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrumluq, məqsədi vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizədir. Sabir hədəf seçməkdə və məqsəd uğrunda mübarizədə kəndli ilə mülkədar, fəhlə ilə kapitalist arasında heç bir fərq qoymur. Geniş mənada Sabir üçün onlar arasında, doğrudan da, fərq yoxdur. Hər ikisi millət övlədidir və hər ikisi milli və ictimai şüurdan məhrumdur:

Fəqət bir iş də görmək istər isən, gör müsəlmantək!
Təhəmmül eylə cövrü-mülkədərə, işlə heyvantək!
Çalış, ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirmantək!
Ayılma, haqqını qanma, xəbərdar olma insantək!

29 Alxan Bayramoğlu, *Bənzərəm bir qocaman dağa ki...* (Bakı: Elm, 2010), 416.

30 Alxan Bayramoğlu, *Bənzərəm bir qocaman dağa ki...*, 413.

31 Alxan Bayramoğlu, *Bənzərəm bir qocaman dağa ki...*, 414.

Sabirin "Səbr eylə" adlı bu məşhur satirasında tənqid olunan sosial tip kəndlidir və şairin öz tənqid hədəfinə münasibəti kifayət qədər sərtidir. Ənənəvi ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi qeyd olunduğu kimi, burda tənqid – kinayə hətta sarkazm səviyyəsinə yüksəlir. Lakin qətiyyətlə şübhə doğurmayan bir həqiqət var ki, Sabir bu satirada ictimai tipi şüur yoxsulluğu, özünü bir insan, vətəndaş kimi dərk edə bilməməsinə görə tənqid edir. Sənətkar "ictimai aşağılar"ı təmsil edən satirik tipə qarşı tənqidini ona görə sarkazm səviyyəsinə yüksəldirdi ki, onun simasında milli və ictimai şüur qazanmış gələcək millət övladı, vətəndaş görünür.

7. Milli intibah Sabir satirasının məramı kimi. "Əkinçi"dəki kəndli, "Fələ"dəki fəhlə obrazlarında milli və ictimai şüur qazanmaqda olan millət övladının, vətəndaşın ilkin cizgiləri görüntüyə gətirilsə də, əsas və son məqsəd bu deyil. Həyatı bədii idrakının tipinə, inikas üsulunun xarakterinə uyğun olaraq Sabiri "Əkinçi"də də, "Fələ"də də, bu tipli digər satiralarında da daha çox hələ ictimai və milli şüuru inkişaf etməmiş, vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrum, başqa sözlə, "insan olmağa vaxtı çatmayan"³² sosial tiplər daha çox maraqlandırır. Sabir çox yaxşı başa düşür ki, milli harmoniya, tarazlıq yaratmaq üçün cəmiyyətə ictimai və milli şüuru inkişaf etmiş fəhlə və kəndli ilə bərabər, kapitalist və mülkədar da lazımdır. Cəmiyyətin ən müxtəlif təbəqələri milli düşüncəyə köklənmədikcə, vətəndaş kimi üzərinə düşən məsuliyyət hissini dərk etmədikcə son məqsədə - milli birliyə nail olmaq mümkün olmayacaqdır. "Əkinçi" də, "Fələ" də, "Nəhl olana..." da, "Pula təvəccöh" də, "Dilənçi", "Xəsisin heyfi, varisin keyfi" və digərləri də bu son məqsədi gerçəkləşdirmək naminə yazılmış əsərlərdir.

"Xəsisin heyfi, varisin keyfi" satirasından aşağıdakı misralara diqqət yetirək:

Bir para şəxs eləyir mayeyi-ehsan səni,
Qədrini bilməz edir millətə qurban səni.
Aşiqəm mən sənə ancaq olasan munisi – can,
Biəbi əntə və ümmi sənə canım qurban!

Məşhur rus nəzəriyyəçisi M.Baxtinin təbircə demiş olsaq, Sabirin bədii nitqi dialoji xarakterlidir. Onun satirik qəhrəmanlarının monoloqlarında həm özlərinə, həm də başqalarına məxsus dünyagörüşlərinin bədii ifadəsini görmək mümkündür. Yuxarıdakı misralar ancaq satira hədəfinin dünyagörüşünün ifadəsi deyil. Bu dörd misrada fərqli dünyagörüşlərinə malik iki əğniyanın obrazı yaradılmışdır. Şair bu satirada milli şüuru inkişaf etmiş, vətəndaş düşüncəli varlı obrazı ilə (varını, dövlətini, pulunu millətə qurban edən əğniya obrazı ilə) vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrum, milli şüuru oyanmamış varlı obrazını (bütün varlığı ilə pula aşiq olan əğniya obrazını) qarşılaşdırır, sənətkarın bədii niyyəti də bu təzadlı situasiyanın oxucu şüurunda yaratdığı, yarada biləcəyi intibahla gerçəkləşir.

Sonuç və dəyərləndirmə.

Sabir əkinçi və fəhləyə istiqbalımızı müəyyən edəcək vətəndaşlar kimi baxdığı kimi, "ictimai yuxarılar"a da eyni münasibət bəsləyir, istiqbal naminə onlara da ümid gözü ilə baxırdı. Sabirə

32 Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri (Bakı: Yazıçı, 1981), 249

burjua münasibətlərinin yenidən formalaşdığı dövrdə xeyriyyəçi əməlləri, aşağı təbəqəyə həssas münasibəti ilə seçilən H.Z.Tağıyev, Ş.Əsədullayev, M.Səlimxanov, M.C.Əliyev kimi milli burjuaziya nümayəndələrinin, İsmayıl xan Ziyadxanlı, Allahyar bəy Zülqədərov, Fərrux bəy Vəzirov kimi mülkədarların adları və əməlləri yaxşı məlum idi. Sabirin satirik qəhrəmanları - “Əkinçi”dəki mülkədar, “Fələ”dəki kapitalist, “Nuri-çəşmənimmişən, ey pul, canımmışən” deyən sərvətdar milli həyat problemlərinə, vətən və onun taleyinə münasibətdə H.Z.Tağıyev, yaxud İsmayıl xan Ziyadxanlı deyildilər. H.Z.Tağıyevdən, İsmayıl xan Ziyadxanlıdan fərqli olaraq onlar öz şəxsi mənafehlərindən kənar məsələlər haqqında düşünmə bilmirdilər. Onlar bu cür düşüncə tərzindən hələ ki, uzaq idilər. Ancaq məsələ burasındadır ki, ictimai şüuru milli mənafeyə kökləmək zamanın tələbi, zamanın istəyi idi. Burjua münasibətləri bu cür düşüncə tərzini formalaşdıracaq ideoloqlar yetirirdi. Bu mənada Mirzə Cəlil də, Sabir də, Ə.Hüseynzadə də, Ə.Ağaoğlu da, A.Səhhət və Hadi də “burjua münasibətləri”ndən doğulmuşlar idi.

“Füyuzat”çılıq da, “Molla Nəsrəddin”çilik də bu müstəvidə ərsəyə gəlmişdi. Professor N.Şəmsizadə dəqiq yazırdı ki, “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!” adı müraciət deyil, məslək harayı idi. Bu harayla “Molla Nəsrəddin” Zaqafqaziyada və bütün Yaxın Şərqdə milli mənlilik şüurunu oyatmağa nail oldu”.³³ Bu işdə, heç şübhəsiz ki, “Azərbaycançılığın qamus kitabı”nın (N.Şəmsizadə) - “Hophopnamə”nin müəllifinin müstəsna xidmətləri olmuşdu.

Beləliklə **yekun** olaraq söyləyə bilərik ki, Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının “ictimai yuxarılar”ın M.Ə.Sabir satirasında ifşa hədəfi kimi götürülməsi və öldürücü, məhvedici gülüşün obyektinə çevrilməsi konsepsiyasını qəbul etmirik. Bu konsepsiyanın müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığında da inersial davamını yanlış hesab edirik. Məsələnin bu cür elmi təfsirinin Sabirin estetik konsepsiyasını izah etmək gücündə olmadığı fikrini əsaslandırırıq. Sabirdə tənqid hədəfinə sinfi münasibətin yox, milli intibah uğrunda mübarizənin əsas götürüldüyünü, ayrı-ayrı təbəqələrin yox, ictimai şüur yoxsulluğunun hədəf alındığını sübut etməyə çalışırıq.

Sabirin satirasında ifşaedici (öldürücü, məhvedici) gülüşün deyil, tənqidi gülüşün – kinayənin, sarkazmın əsas olduğu və bu gülüşün bütün sosial təbəqələrə münasibətdə tərbiyəedici mahiyyətini önə çəkirik. Əsaslandırırıq ki, Sabir satirasında milli intibah uğrunda mübarizə ancaq ictimai aşağıları – fəhlə və kəndliləri nəzərdə tutmur. Sabirin milli şüuru oyanmış fəhlə və kəndli uğrunda yox, bütövlükdə milli intibah uğrunda mübarizə apardığını önə çəkirik.

Sovet ədəbiyyatşünaslığının “xalq” anlayışının ancaq “ictimai aşağıları” nəzərdə tutması, məhz bu kontekstdə Sabirin xalqın oyanışı uğrunda mübarizə aparması tezislərinə tənqidi yanaşır, nə fəhlə, nə də kəndlilin öz-özlüyündə və ayrılıqda Sabir satirasının mübtədasi kimi çıxış edə bilmədiyini önə çəkirik. Əsaslandırırıq ki, şairin satirasının “əzəl mübtədasi” millət sözüdür və onun milli intibah ideali bütün ictimai təbəqələri öz içinə alır.

33 Nizaməddin Şəmsizadə. *Azərbaycançılıq*. (Bakı: Nurlar, 2006), 58.

Hakim Qiymətləndirmə: Xarici Müstəqil.

Maraqların Çatışması: Müəlliflər tərəfindən heç bir maraq çatışmazlığı elan edilməmişdir.

Maliyyə Dəstəyi: Müəlliflər bu araşdırmanın maddi dəstək almadığını elan etdilər.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Qaynaqlar//Kaynakça/References

Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərənəşr, 1994.

Bayramoğlu, Alxan. *Bənzərəm bir qocaman dağa ki...* . Bakı: Elm, 2010.

Bayramoğlu, Alxan. *Mirzə Ələkbər Sabir (Həyatı və əsərləri).* Bakı: Qismət, 2003.

Elçin, *Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri* (Bakı: Yazıçı, 1981), 249.

Əli Nazim. *Seçilmiş əsərləri.* Bakı: Yazıçı, 1979.

İmanov, Məcid. *Fəlsəfənin əsasları.* Bakı: Turan evi, 2007.

Qarayev, Yaşar. *Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər.* Bakı: Elm, 2002.

Qarayev, Yaşar. *Realizm: Sənət və həqiqət.* Bakı: Elm, 1980.

Məmməd Arif. *Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, Üçüncü cild,* Bakı: Azərənəşr, 1967.

Məmmədov, Məmməd. *Azərbaycan ədəbi tənqidi. Müntəxəbat.* Bakı: "Tural-Ə" NPM, 2002.

Mirzə Ələkbər Sabir. *Hophopnamə.* Bakı: Yazıçı, 1992.

Mirzə Ələkbər Sabir. *Hophopnamə. İki cildə. II cild.* Bakı: Şərq-Qərb, 2004.

Şəmsizadə, Nizaməddin. *Azərbaycançılıq.* Bakı: Nurlar, 2006.

Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar, Fikirleri ve Türklüğe Katkıları

Russian Turkish Authours, Their Ideas and Their Contributions to Turkishness in Türk Yurdu Magazine

Sema Sezgin¹

öz

Bu çalışma Türk milliyetçiliği ülküsüne katkıları olan Rusya Türkü yazarların Türk Yurdu dergisindeki düşüncelerine odaklanmaktadır. Rusya Türkü aydınlar Türk tarihi gibi konularda yaptıkları araştırma ve incelemeleriyle Türkoloji hakkında ilmi veriler toplayarak halkın anlayacağı içerikler üretmişlerdir. Bu sayede kültürel zeminde bir Türklük bilinci ve Türk benliğine dair farkındalık yaratmışlardır.

Rusya Türkleri, Rusya'da milli mücadeleleri esnasında yaptıkları basın faaliyetlerini Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettikten sonra bile sürdürmüşlerdir. Bu faaliyetlerini ilk olarak öncüsü oldukları Türk Yurdu dergisinde devam ettirmişlerdir. Türkler-arası bir bağ kurarak Türk benliği ve milli bir aidiyetinin aşılması bakımından Türk Yurdu dergisi Osmanlı Aydınları ve Rusya Türkü aydınların ortak payda da bulunduğu zengin kadroya sahip, Pantürkist bir dergi olmuştur. Dergi, Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliği ülküsünün önemli bir kaynağını da teşkil etmektedir. Derginin kurucu ve yazar kadrosu, muharecet (göçmen) Rusya Türkü ağırlıklı olması dolayısıyla Türkcülük akımının ve Türklük bilincinin yükselişinde önemli rollerinin olduğu düşünülmektedir.

Türk Yurdu dergisi, 1911 ve 1931 arası toplamda 17 ciltten oluşmaktadır. Ancak çok geniş bir yelpazede incelenebilecek bu konu, 1911-1912 arası 1-2'nci ciltleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı 1911-1912 süresince Türklerin milli uyanışının yükselmeye başladığı bir zamanda Rusya Türkü yazarların Türklüğe ve milli bilinçlenmeye önemli katkılarının olduğu göstermektir. Bu amaca ulaşmak için o dönemde gelişen siyasal atmosfere de değinerek, Rusya Türkleri arasında Türkcülük fikirlerinin yükselişi, Türk Yurdu dergisi ve yayın politikası, Türk Yurdu Dergisinde (1911-1912) Rusya Türkü Yazarlar ve Türkcülük Fikirleri konularıyla Türklüğe olan katkıları araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Yurdu dergisi, Rusya Türkü Yazarlar, Türkcülük, Yusuf Akçura, İsmail Gasprıralı, Halim Sabit (şıbay), Ahmed Ağaoğlu (Agayev), Resülzâde Mehmed Emin

ABSTRACT

This study focuses on the thoughts of Russian Turkish writers who contributed to the ideal of Turkish nationalism in Türk Yurdu magazine. Russian Turk intellectuals have produced content that can be understood by the public by collecting

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sema Sezgin (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Genel Gazetecilik, İstanbul, Türkiye
E-posta: semasezgin86@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9190-8713

Başvuru/Submitted: 02.06.2021
Kabul/Accepted: 26.07.2021

Atıf/Citation: Sezgin, Sema. "Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar, Fikirleri ve Türklüğe Katkıları". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 297-321.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.017>

scientific data about Turcology with their research and studies on Turkish history. In this way, they created an awareness of the Turkish self on the cultural ground and an awareness of Turkishness.

These activities were first continued in Türk Yurdu magazine, which they pioneered. In terms of instilling a Turkish identity and a national identity by establishing a connection between Turks, Türk Yurdu magazine has become a Pan-Turkist magazine with a rich staff where Ottoman Intellectuals and Russian Turk intellectuals meet on a common ground. The magazine also constitutes an important source of Turkish nationalism ideal in the Ottoman period. The founder and writer staff of the magazine, being predominantly immigrant Russian Turks, are thought to have an important role in the Turkism movement and the awareness of Turkishness.

Türk Yurdu magazine consists of 17 volumes between 1911-1931. However, this subject, which should be examined in a wide range, is limited to 1-2 volumes between 1911-1912. The aim of the study is to show that during the period 1911-1912, when the national awakening of the Turks started to rise, Russian-Turk writers made important contributions to Turkish knowledge and national awareness. In order to achieve this goal, we also touched upon the political atmosphere that developed in that period and investigated the contributions to Turkishness; The rise of Turkism ideas among Russian Turks in Türk Yurdu Magazine, Türk Yurdu magazine and its publishing policy, Russian Turkish Writers and Turkism Ideas (1911-1912).

Keywords: Türk Yurdu Magazine, Russian Turkish Writers, Turkism, Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Halim Sabit (Şibay), Ahmed Ağaoğlu (Agayev), Resülzâde Mehmed Emin

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the thoughts of Russian Turkish writers who contributed to the ideal of Turkish nationalism in Türk Yurdu magazine. Russian Turk intellectuals have produced content that can be understood by the public by collecting scientific data about Turcology with their research and studies on Turkish history. In this way, they created an awareness of the Turkish self on the cultural ground and an awareness of Turkishness.

The Turkism ideas of the Russian Turks took advantage of the relative freedom environment provided by the 1905 revolution. Their ideas began to emerge after the Young Turk Revolution (2nd Constitutional Monarchy-1908) in the Ottoman Empire. Since this date, the Russian Turks, who could not maintain their Turkism ideas in Russia and could not get the right to equality and freedom, tried to gather under one roof and make their voices heard in the Ottoman lands. We see the first examples of this purpose in Türk Yurdu magazine, which is the first publication of the Turkism organization.

Türk Yurdu magazine has become a publishing platform where Turkism ideas of both Russian Turks and Ottoman Turks meet on a common ground. The most important feature of the magazine was that it coincided with the 19th century world where there was nationalist turmoil and that it announced intense Turkish ideas in Ottoman lands since its first publication. Türk Yurdu magazine was a magazine that tried to spread the ideas of Turkish nationalism in order to fill the ideology gap that emerged in the political and social environment during this period. The writer's staff consisted of the brightest-minded intellectuals of the period. Magazine; He was trying to enlighten the Ottoman Turks with subjects such as language, history, geography, ethnography and economics. Thus, they aimed to provide a nationalism program based on the Turkish race in order to preserve the unity of the empire. In this context, the Pan-Turkist

movement initiated by the Russian Turks against the Tsarist regime also paved the way for the attempt to establish a national state in the Ottoman Empire with Türk Yurdu magazine.

With the magazine Türk Yurdu, the Turks of Russia showed that they can provide information about the “idea of Turkishness” in general and the awakening of the Turks can be achieved with a national identity and a national spirit. They aimed to create a national public opinion among the Turks and took this path they drew mostly from the ideas of İsmail Gaspiralı. As can be seen, the thoughts of Russian Turkish writers are important in terms of being the first sources that provide national awareness and highlight Turkishness.

Türk Yurdu magazine acted in a Pan-Turkist line with a nationalist program designed by Yusuf Akçura. Türk Yurdu magazine suspended its publication in the first period due to the Turkish national struggle period between 1911-1918. The second publication period was between 1924-1931 with the establishment of the Republic of Turkey. Later, after 1954, it appeared within the body of Turkish Hearths and continued as a publication addressing the entire Turkish world. The last issue of Türk Yurdu magazine in its 110th year is the 405th issue in May 2021.

Giriş

Rusya Türklerinin Türkçülük fikirleri, 1905 inkılabının sağladığı nispi özgürlük ortamından istifade ederek yükselişe geçmiş ve mevcut fikirleri Osmanlı topraklarında, 1908 II. Meşrutiyetten itibaren hâsıl olmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Rusya’da Türkçülük fikirlerini sürdürmeyen, eşitlik ve hürriyet hakkını alamayan ve Osmanlı topraklarına göç eden Rusya Türkleri, tek bir çatı altında toplanmaya ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu amacın ilk emarelerini ve Türkçülük örgütünün ilk yayın organını *Türk Yurdu* dergisinde görmekteyiz.

Türk Yurdu dergisi gerek Rusya Türkleri gerekse Osmanlı Türklerinin Türkçülük fikirlerinin ortak paydada buluştukları bir yayın platformu olmuştur. Derginin en önemli özelliği tam da milliyetçi çalkantıların olduğu 19. yüzyıl dünyasına denk gelmesi ve ilk yayınından itibaren yoğun Türklük fikirlerini Osmanlı topraklarında duyurmasıydı. Türk Yurdu dergisi, bu dönemde siyasal ve sosyal ortamda oluşan düşünce boşluğuna alternatif olarak Türk milliyetçiliği fikirlerini yaymaya çalışan bir dergiydi. Yazar kadrosu dönemin en parlak fikirli entelektüellerinden oluşuyordu. Dergi; dil, tarih, coğrafya, etnografya ve iktisat gibi konularla Osmanlı Türklerini aydınlatmaya çalışıyordu. Böylece imparatorluğun bütünlüğünü korumak için Türk milletini önceleyen bir milliyetçilik programı ortaya çıkarmayı amaçlıyorlardı. Bu bağlamda da Rusya Türklerinin Çarlık rejimine karşı başlattıkları milli mücadele hareketi, Osmanlı’da Türk Yurdu dergisiyle milli bir ruh ve sonuçta ileride milli bir devlet kurma girişiminin yolunu da açıyordu.

Derginin, zengin yazar kadrosu Türk Derneği yazarları: Mehmet Emin, Bursalı Mehmet Tahir, Ahmet Hikmet, Ispartalı Hakkı, Necip Asım, Mustafa Zühtü, Rıza Tefvik Safvet, Raif Mehmet Rauf, Antoine Tungır, Genç Kalemler Yazarları: Kazım Nami, Ziya Gökalp, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, N. Nermi, Mehmet Ali Tefvik, Diğer yazarlar: Abdülhak Hamid, Köprülüzade Mehmet Fuat, İzzet Ulvi, Celal Sahir, Hamdullah Suphi, Feyzullah Sacit, Abdullah Cevdet, Akil Muhtar, Celal Nuri, Rusya Türklerinden başta kurucu Yusuf Akçura, Halim Sabit, Ahmed Agayev, Resulzade Mehmed Emin, Gaspıralı İsmail, Ahmed Zeki Velidi, Saint Sunçaley, Fatih Kerimi’ydi.¹ Dergi, Yusuf Akçura’nın tasarladığı bir programla, Pantürkist bir çizgide hareket etmiştir. Türk Yurdu dergisi ilk dönemde 1911-1918 yılları arasında çıkmış milli mücadele dönemi nedeniyle yayınına ara vermiştir. İkinci yayın dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla 1924-1931 yılları arasında olmuştur. Son döneminde 1954’den sonra günümüze kadar Türk Ocakları bünyesinde çıkmış ve Türk dünyasının tümüne hitap eden bir yayın olarak süre gelmiştir. 110. yılında Türk Yurdu dergisinin son sayısı Eylül 2021’deki 409. sayıdır.

1. Rusya Türkleri Arasında Türkçü Fikirlerin Yükselişi

Türkçü fikirlerin doğmasında Osmanlı’da ve Rusya’da meydana gelen bilimsel, kültürel, ekonomik, siyasi gelişme ve askeri olayların büyük etkisi vardır. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı-

1 Bkz. Türk Yurdu Dergisi, C.1-2, Tutibay Yayınları, 1911, s.41.

Rusya Türkü aydınları o güne kadar fark edemedikleri yeni bir dünyayı fark etmişlerdi.² Modernleşme gibi bağımsız bir değişken özellikle tarihe olan ilgi ve yazımı konusunda yeni bir girişimi başlatmış ve tarihi kökene dair yeni bilgiler milli bir farkındalığı ortaya çıkarmıştı. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Rus Çarlığında gelişme gösteren modernleşme programları yeni bilgi birikimlerinin dolayısıyla da mevcut siyasal ve kültürel sistemin yavaş yavaş sorgulanmasıyla sonuçlanıyordu. 1868’lerden itibaren Osmanlı’da kültürel anlamda başlayan Türkiyat araştırmaları edebi ve filolojik bir araştırma olarak kalırken, Rusya Türkleri, Çin ve İslam kaynakları üzerinden İslam’dan önceki Doğu Türklüğü hakkında yeni bilgiler ve görüşleri, Türk tarihinin unutulmuş ve Osmanlı Devleti’nin siyaseti gereğince reddedilmiş kısmına aydınlık getirmişler ve milli bir şuur hareketi başlatmışlardı. Tüm bu araştırma ve incelemelerin kökünde elbette ki hem modernleşme çabaları hem de bazı Türkologların (Vasili Radlof, Arminius Vamberi, Vilhem Thomsen, Léon Cahun) etkisi vardı.

Türkiyat’a dair araştırma ve incelemelerin tüm bu etkenlerine rağmen Türkçü bir fikir akımı Osmanlı aydınları arasında değil, Rusya Türklerinin Çar rejimine karşı başlattıkları basın faaliyetleriyle ortaya çıkıyordu. Osmanlı aydınlarına oranla Rusya Türkleri, Türkçülük uyanışının ilk emarelerini “milliyet” kavramı etrafında Rusya Türklerinin Kazan, İdil-Ural, Türkistan, Azerbaycan gibi Türklerin yoğun olduğu bölgelerde çıkardıkları, gazete ve dergilerde; Tercüman, Kaspi, Keşkül, Şark-i Rus, Ekinci, Hayat, İrşad, İkbal, Açık Söz, Ülfet, Vakit ve İl gazeteleriyle Fiyuzat, ve Şura dergileri gibi yayınlarda görmekteyiz.³ Türkçülük şuurunun yükselişinin, önemli etkilerinden biri Çarlık Rusya’sının yürüttüğü Panslavist hareketlerdi. Çar’ın yürüttüğü Slavist politikalar, özellikle İdil-Ural Türkleri arasında milli benliklerini koruma mücadelesini başlatmış, daha sonra Rusya Türkleri arasında Cedidcilik (yenileşme) hareketlerini doğuran bu mücadeleler, basın yoluyla bir kamuoyu oluşturmuştu.⁴

İdil-Ural Türkleri arasında milli uyanışı tetikleyen ilk kıpırdanmalar Otuz-imenli Abdürrahim, Abdünnasır Kursavi gibi mollaların geleneksel din anlayışına getirdikleri eleştiriler, uyanış hareketinin büyük siması Şehabettin Mercani’nin yenilikçi fikirleriyle taraftar bulmuş, Kayyum Nasiri’nin Tatar dili, tarihi, etnografyasına, arkeolojisine ve fen bilimlerine verdiği önem; İsmail Gaspıralı’nın eğitim sisteminde savunduğu “*usulü cedid*” akımıyla harmanlanarak özellikle Kazan şehrini bir ilim ve irfan yuvası yapmış, en çok da Kazan Türklerinin uyanmaları ve batılılaşmalarını sağlamıştı. Böylece Cedidcilik hareketleri 19. yüzyıldan sonra özellikle Kazanlı Baylar’ın (zengin aileler), aydınların, Rusya üniversitelerinde okumuş avukatların, öğrencilerin, zengin esnaf ve tüccarların arasında artan medeni refahı vesilesiyle; eğitim ve basın alanına büyük yatırımların yapılmasını dolayısıyla da Rusya Türkleri arasında yeni bir “İntellegentsia” (ziyalı) teşekkül ettirmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. 20. yüzyıl başında Abdurreşit İbrahim (Reşit Kadı) ve Rızaeddin Fahreddin gibi iki büyük münevverin Rusya’ya

2 Ebubekir Güngör, Türkistan’da Fikir Akımları, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2011, s.134.

3 Sema Sezgin, Balkan Savaşları Döneminde Basında Türk Milliyetçiliği Söylemleri (1912-1913), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s.70.

4 Sezgin, a.g.y., s.70.

karşı tenkit ve mücadeleye teşvik faaliyetleri milli bir bilinçlenme ve milli bir hareketi getirdiği gibi Rusya Türklerinin medeni gelişmelerine de büyük katkılar yapmıştı. Böylece “milli birlik şuurunun” uyanışı Kazan Türkleri arasında milliyetçilik ve milli mücadele fikrini epeyce geliştirmişti.⁵

Tüm bu değişkenlerden dolayı Türkçülük fikri, Osmanlı aydınlarına nazaran Rusya Türkü aydınları tarafından daha çok desteklenmişti. Milli bir şuurla dolup taşan Rusya Türkleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde III. Aleksandr’ın otokrasısından ve Ruslaştırma politikasından kaçarak giderek artan sayılarda Türkiye’ye yerleştiler. Bu göç akımını önce Azerbaycan Türkleri başlattı. Onları Kırım ve Kazan Tatarları izledi. Bunlardan bazıları (Hüseyinzâde Ali Bey, Resülzâde Mehmed Emin, Ahmet Ağaoğlu (Agayev), Yusuf Akçura, İsmail Gaspralı, Fatih Kerimi gibi) Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal ve kültürel yaşamın da önemli bir rol oynayacaklardı. Türkiye’ye gelenlerin büyük bir bölümünün eğitim düzeyleri yüksekti. Çoğu, Rus-Tatar orta öğretim kurumlarında, gimnazlarda ya da Rus üniversitelerinde öğrenim görmüştü. Otokrasiyi tanımış, Panslavizm’in Rusya’daki Türkler ve Müslümanlar için nasıl büyük bir tehlike oluşturduğu konusunda doğrudan deneyim sahibi olmuşlardı.⁶

Rusya’daki Türkler, dönemin şartları gereği Osmanlı ile birleşmeleri ve siyasi bir birlik (devlet) kurmaları için hiçbir zaman imkân bulamamışlardı.⁷ Ancak 1908 sonrası Osmanlı Türkiye’sinde “hürriyet, adalet ve müsavât” ümitleri pek gerçekleşmese de 1910’lar boyunca Rusya’daki Türk entelijansiyanın arasında Türkiye’nin prestiji gayet yüksek kaldığı gibi, bilhassa Türkçülük akımının yaygınlaşmasıyla daha da yükseldi.⁸ II. Meşrutiyet’le birlikte, Osmanlı Devleti’ne Rus Türklerinin göçleri yoğun şekilde artmıştı. Rusya Türklerinin Osmanlı Devleti’nin en buhranlı dönemine denk gelen fikirleri Osmanlılık ve İslamcılık akımlarının yanında Türkçülük ülküsünü de eklemişti. Türkçü fikirler etrafında toplanmaya başlayan aydınlar da toplumun sorunlarına çözümler getirecek ve en önemlisi de kültürel bağlamda toplumu bilgilendirecek çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Ulusal sorunlarla uğraşan Osmanlı için Rusya Türkleri Türklük bilinci uyandıracak ve Türk milletini öne çıkaracak bir Türk milliyetçiliği formülü sunuyorlardı. Özellikle Türkoloji konusunda Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu (Agayev), Abdürreşid İbrahim, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Resulzâde Mehmet Emin ve Halim Sabit gibi münevverlerin bu dönemdeki çalışmaları ve basın faaliyetleri hem Osmanlı Türkü aydınlarını etkiliyor hem de Türk milliyetçiliği fikrini kuvvetlendiriyordu.

2. Türk Yurdu (1911-1912) Dergisi ve Yayın Politikası

Türk Yurdu dergisi, Türk milliyetçiliği esasına dayanarak kurulan, on beş günde bir çıkan (şuan aylık) ve “Türklerin Fâidesine Çalışır” sloganıyla (şimdiki sloganı İsmail Gaspralı’nın

5 Akdes Nimet Kurat, Kazan Türklerinin “Medeni Uyanış Devri” (1917 Yılına Kadar), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XXIV, Sayı 3-4, 1966, s.96-194.

6 François Geogon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri “Yusuf Akçura” 1876-1935, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.11.

7 Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s.187.

8 Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s.186.

“dilde, fikirde, işte birlik” ilkesidir), Türk Derneği’ne bağlı bir mecmuaydı. Türk Yurdu dergisi, 1931 yılında derneğin kapatılmasına kadar 205 sayı neşretmiş, bundan sonra Türk Ocakları’na bağlı olarak yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Derginin basımı dönemin şartları gereği kesintilere uğramışa da bugün hala neşrine devam edilmektedir. Türk Derneği ise 1908’de, *Türk Derneği Nizamnamesi*yle İstanbul’da kurulmuştur. Cemiyetin amacına milliyetçi bir boyut kazandıran nizamnamenin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

“Cemiyetin maksadı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerin mazi ve haldeki âsâr (gelenek), ef’al (davranış), ahval (durum) ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atikasını (eski yapıtlarını), tarihini, lisanlarını, avâm (halk) ve havâs (köken) edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahvâl-ı içtimaiye ve medeniyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını, araştırıp tartışıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmektir”.⁹

1911’de Türk Derneği kendi adı altında bir dergi yayımına başladığında, yeni bir milliyetçi organizasyon daha ortaya çıkmıştır. 31 Ağustosta bu örgüte *Türk Yurdu Cemiyeti* adı verilmiştir. Kurucu üyeleri arasında Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu (Agayev) ve Hüseyinzâde Ali gibi Rusya Türklerinin önde gelen aydınları ağırlıklıydı. Başlangıçta cemiyetin iki hedefinden birisi Türk öğrenciler için bir yurt kurmaktı. Diğer hedefi ise, Türk entelijansiyasının standartlarını geliştirmelerine katkı sağlamak ve onları heyecanlı ve girişimci bir hale getirmek için bir dergi çıkarmaktı.¹⁰ Türk Yurdu dergisine ayrıca gayr-ı Türk Türkiyatçıları; Profesör Gorldlevski, Doktor Karaçun, Profesör Martin Hartman, Boyacıyan Agop ve Antuvan Tıngır efendiler de dâhil olabiliyordu. Bunların yanı sıra Prens Said Paşa, Köse Raif Paşa, Halid Ziya Bey gibi devlet adamları, Şair Mehmed Emin Bey, İsmail Gaspıralı, Hüseyin Cahid Bey, Azerbaycan Cumhuriyeti başvekillerinden Yusuf Beğzade Nesib Bey, Köprülüzade Fuad Bey ve merhum İspartalı Hakkı Bey ilk seneler yazan yazarlardır.¹¹ Böylece dergi karma uyuğu dayalı yazarlardan oluşan bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. 1911’de Yusuf Akçura tarafından derginin takip edeceği genel yayın politikasına dair bir program belirlemiştir. Akçura, dergi politikasını İsmail Gaspıralı’nın dilde sadeleşme ilkesinden feyz almıştır. Buna göre:¹²

1. “Risale, Türk ırkının mümkün olduğu kadar ekseriyetin (çoğunluğu) tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır.
2. Dil sade olacaktır.
3. Kavmin ekseriyetine (çoğunluğuna) faydalı mevzular seçilecektir.
4. Çetin mevzular bile kolay ifade olunmaya çalışılacaktır. Mamafih efkâr-ı Münevvere

9 Akçuraoğlu Yusuf, Türk Yılı 1928, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, s.458.

10 Masami Arai, “Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım”, Türk Yurdu, C. 1-2, Ankara, Tutibay Yayınları, 1998, s.30.

11 Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s.244-245.

12 Akçura, a.g.e., s.461-463.

- ashabının (aydın fikirli kişiler) zevki, nef'i (faydası) gözden kaçırılmayacaktır.
5. Risale, umûm (bütün) Türklerce makbul (kabul) olabilecek bir ideal ibdâdına çalışacaktır.
 6. Risalede Türklerin tanışmalarına, iktisat ve ahlakça yükselmelerine ve malûmat-ı fennîyece (fen bilgileri) zenginleşmelerine hizmet eden mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.
 7. Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup biten geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç veya kederi mûcib (gereği) olacak olan vâkıalar (olgu) ile Türk dünyasının ötesinde berisinde tekevün (var olan) eden fikir cereyanları kaydoluncak ve Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyat ırkını bütün efradına bildirmek için çalışılacaktır.
 8. Risale, Osmanlı siyasetinden bahsederken taraf olmayacak, ancak Türklüğün, Türk unsurunun menfaati için savunulacaktır.
 9. Risale, Osmanlı Türkleri arasında Türk milli ruhunu inkişaf (geliştirme) ve takviyesine, idealsizlikten münbais (doğan) tembellik ve bedbinliğin (karamsarlığının) izalesine çok çalışacak ve ekseriya (çoğu kez) hiçbir şeye müstenid (dayanmadan) olmaksızın ortaya çıkan mübalağalı Garp korkusundan da bu milleti tahlise elinden geldiği kadar uğraşacaktır.
 10. Risalenin siyaset-i beyne'd –düvelde (devletlerarası anlaşmalarda) Fikr-i esasisi, Türk âleminin menafiini (çıkarı) müdafaa etmektir.”

3. Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar ve Türkcülük Fikirleri

Türk Yurdu dergisinin 1911-1912 arası nüshalarda Rusya Türkü aydınlardan Yusuf Akçura (Kazan Türkü), İsmail Gaspiralı (Kırım Türkü), Halim sabit (Kazan Türkü), Ahmet Ağaoğlu (Azerbaycan Türkü) ve Resülzâde Mehmed Emin'e (Azerbaycan Türkü) ait makalelere rastlanmıştır. Rusya Türkü Yazarların Türk Yurdu dergisinde 24 sayı boyunca Türklükle ilgili makale sayılarının dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Türk Yurdu Dergisi 1911-1912 Yılları Arası 24 Sayı Boyunca, Rusya Türkleri Yazarlarının Yayımlanan Makale Sayıları

Yayımlanan makale sayısı	Yusuf Akçura	Halim Sabit	Ahmed Ağaoglu	Resulzade Mehmed Emin	İsmail Gaspiralı
1. Sayı	1	-	1	-	-
2. Sayı	1	-	1	-	-
3. Sayı	1	-	1	-	-
4. Sayı	1	-	-	1	-
5. Sayı	4	-	1	-	-
6. Sayı	1	-	-	-	-
7. Sayı	1	-	1	-	1
8. Sayı	1	-	-	-	1
9. Sayı	1	-	-	-	-
10. Sayı	1	-	1	-	-
11. Sayı	1	-	1	-	-
12. Sayı	2	1	-	-	-
13. Sayı	-	1	1	-	-
14. Sayı	-	1	1	1	-
15. Sayı	2	-	-	-	-
16. Sayı	1	1	-	-	-
17. Sayı	1	-	-	-	-
18. Sayı	2	-	1	1	-
19. Sayı	2	-	-	-	-
20. Sayı	1	-	-	-	-
21. Sayı	1	-	-	1	-
22. Sayı	1	-	-	1	-
23. Sayı	2	-	-	-	1
24. Sayı	2	-	-	1	-
Toplam	31	4	10	6	3

Tablo 2. Türk Yurdu Dergisinde (1911-1912) Rusya Türkü Yazarlarının İşledikleri Konuların Dağılımı

Rusya Türkü Yazarlar	Makale Konuları	Sayı
Yusuf Akçura	Türk Tarihi, Biyografi,	31
Halim Sabit	Seyahat Anıları	4
Ahmet Ağaoğlu	Türk Tarihi, Türk Dili	10
Resulzade Mehmed Emin	Coğrafya, Etnografya	6
İsmail Gaspıralı	Eğitim, İktisat, Türk Dili	3
Toplam		54

Makale oranı en yüksek olan yazarların (Akçura, Ağaoğlu) ilk iki ciltte Türk toplumuна “*Türkçülük*” ülküsünden önce Türk Tarihi konusunda bir bilinçlendirme başlattıklarını söyleyebiliriz. Rusya Türkü yazarlar; Türk tarihi, seyahat, coğrafya, eğitim, etnografya, ekonomi ve dil gibi konularda öne çıkarak ağırlıklı olarak Osmanlı’da kültürel sahada milli bir farkındalık girişimi başlatmışlardır.

3.1. Yusuf Akçura (1876-1935)

Türk Yurdu dergisinin kuruluşu, faaliyetleri ve yayın politikasında en büyük katkısı olan Türkçülüğün ideoloğu Yusuf Akçura’dır. Yazar, tarihçi ve gazeteci kimliğiyle bilinen Yusuf Akçura, 1879’da İdil(Volga) Nehri üzerindeki Simbir şehrinde dünyaya gelmiştir. Kırım göçmeni köklü burjuva Tatar ailesine mensup olan Akçura, Kazan’ın zengin ve tanınmış “Akçurinler” ailesinden gelir. Babasının ölümünden sonra ailesinin yaşadığı ekonomik sorunlara Osmanlı-Rus savaşı da eklenince 1883’de İstanbul’a göç etmişlerdir. İstanbul’a geldikten sonra Mahmutpaşa Camii yakınındaki bir mektebe başlamıştır. Yedi yaşındayken doktorluğa ve eczacılığa merak salmış daha sonra askerliğe ilgi duymaya başlamıştır. Ailesiyle Aksaray’a taşınınca Askeri Rüştüye’ye kadar Yusufpaşa Mektebi’nde okumuştur.¹³

Akçura, rüştiyede iken ilmihal, Kıraat-ı Türkiye (Türkçe okuma dersi), hüsnihat (güzel yazı sanatı), matematik, Farsça, Fransızca ve resim gibi dersler almıştır.¹⁴ Akçura’nın yaşam ve siyasal fikirleri Osmanlı- Rusya toprakları arasındaki seyahatleri sonucu şekillenmiştir. Gençlik yıllarındaki *Türkçülük* fikirleri eğitimini aldığı İstanbul’daki Harbiye Mektebi’nde gelişmeye başlamıştır.¹⁵ Harbiye mektebindeyken Necip Asım Bey, Veled Çelebi Efendi, Bursalı Tahir Bey gibi yazarların Türkçülüğe dair makaleleri Akçura’yı etkilemiştir. Bunun yanı sıra Akçura’nın en çok da İsmail Gaspıralı’nın *Tercüman* gazetesinden feyz aldığı düşünülür. Bu tesirler ve Akçura ailesinin kökü ve bağları, Yusuf’un daha on, on iki yaşında iken Orta Asya Türklüğünün bir köşesini, kendi ifadesiyle Başkırdistan bozkırlarını görüp, orada biraz çadır hayatı yaşaması, biraz kımız içmesiyle Türkçülük düşüncesini geliştirmiştir.¹⁶

13 Yusuf Akçura, Hatıralarım, Ankara, Hece Yayınları, 2012, s. 29.

14 Akçura, a.g.e, s.38-39.

15 Georjeon, a.g.e., s.20.

16 Akçura, a.g.e., s.101.

Dönemin Genç Türk hareketinden etkilenen Akçura, ikinci sınıftayken bu harekete katılmak suçundan 45 gün prangayla cezalandırılmıştır. 1897’de aynı suçtan Taşkılla Divan-ı Harbine gönderilmiştir. Erkan-ı Harbiye sınıfından ayrıldıktan soran II. Abdülhamid’e suikast gerekçesiyle Trablusgarp’a sürülen Akçura, arkadaşı Ahmet Ferit Bey’le Fransa’ya kaçmayı başarmış ve burada Siyasal Bilgiler okuluna kayıt olmuştur. O dönemde hem Genç Türk hem de Tatar aydınlanma hareketinin liderlerinin Fransa’da bulunması, Akçura’nın siyasal fikirlerinin gelişimine etki etmiştir.¹⁷

Yusuf Akçura, 1908 Meşrutiyetin ilan edilmesi sebebiyle İstanbul’a geri gelmiş, Darülfünun’da ve Mülkiye Mektebi’nde tarih dersleri vermeye başlamıştır. Meşrutiyet’le birlikte toprak kaybeden Osmanlı’da Türkçülük akımı ön plana çıkmaya başlamış, halkçı örgütler ve bunlara bağlı yayınlar dönemin ideolojik merkezleri durumuna gelmiştir. 1908’de Ahmet Mithat Efendi, Necip Asım, Fuat Raif, Rıza Teyfik, Ahmet Ferit ile *Türk Derneği*’ni kurmuştur. Akçura 1911’de dergi müdürü olarak, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey ile birlikte 17 yıl boyunca *Türk Yurdu* dergisini çıkarmıştır. Türk Yurdu dergisinde edebiyat, sosyoloji, tarih, ekonomi ve eğitim alanının yanı sıra Türk orta sınıfı yaratmak, halkçılık, dinde reform, modern eğitim, kadın hakları gibi kültürel birliği temel alan yazılar ve makaleler yayımlanmıştır. 1912’de ise Akçura, *Türk Ocağı*’nın kuruluşunda yer almıştır.

Akçura’nın temel düşüncesi; Osmanlı’nın bütünlüğünü korumak için garptan feyz alınarak oluşturulan üç siyasi akımın; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük’ü tahlil ettiği *Üç Tarz-ı Siyaset* (1904) makalesindeki Türkçülük fikirlerine dayanmaktadır. Akçura’ya göre Osmanlı Devletinde ilk olarak *Osmanlılık* siyasetine ait “Osmanlı milleti” fikri benimsenmişti. Avrupa’daki milliyet düşüncesini temel alan bu siyaset II. Mahmut döneminde doğal olarak ortaya çıkmıştı. Milliyet fikri Fransız İhtilali’yle ortaya çıkan soy ve ırktan çok, vicdani isteğe dayanan milliyet kaidesiydi. Padişah ve çevresinde iyi anlaşılmayan bu kaide, farklı tebaaya sahip kişilere serbestlik ve müsavat sağlayarak bir millet tahayyül etmişti. Ancak Akçura’ya göre Osmanlı milleti teşkili, Osmanlı’daki şimdiki sınırları koruyacak mıydı? Cevabı hayır olacaktır çünkü bu karışma ve uyuşmayı Müslümanlar ve Osmanlı Türkleri istemiyordu. Böyle bir şey altı yüz yıllık hakimiyetlerini bitirecekti. Müslümanlar istemiyordu çünkü İslam hem kuvvetli bir dindi hem de gayrimüslimler daima ikinci kademedeydiler. Gayrimüslim tebaada Osmanlı milleti fikrine karşıydı çünkü mazileri, istiklalleri, hükümetleri vardı. Bu siyasetin başarısızlığıyla yine Osmanlılık içinden çıkan *İslamcılık* politikasını meydana getirdi. Müslümanları tek bir millet kaidesi üzerine koymaya çalışan bu sistem de Müslümanları birleştirecekti. II. Abdülhamid bu fikirleri tatbika çalıştı. Ancak gayrimüslimlerin milliyet taassubu yavaş yavaş ortaya çıktığı için böyle bir siyaset mümkün olmadı ve bu halka ters düşüyordu. Son olarak ırk üzerine kurulmuş bir *Türk milli siyaseti* belirdi. Akçura’ya göre bu siyasetin faydaları Osmanlı ülkelerindeki Türkleri hem dini, hem ırki bağlar ile bağlayacak ve hatta diğer Türk unsurları

17 Kemal Şenoğlu, Yusuf Akçura “Kemalizm’in İdeoloğu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s.15.

da birleştirecekti. Ancak bunun hem kolaylığı hem zorluğu vardı. Çünkü ırk üzerine kurulmuş bir Türk siyasi milliyeti meydana getirmek pek yeniydi.¹⁸

İşte bu fikirlerini yaymak için Yusuf Akçura Türk Yurdu dergisinde (1911-1912) yoğun bir çalışma içine girmiştir. Özellikle Osmanlı, İran'ın kuzey ve kuzeybatı bölgeleri, Rusya ve Çin gibi bölgelerde yaşayan Türkler hakkında bilgi toplamaya ve sunmaya büyük önem vermiştir. Bu düşüncesiyle Akçura en azından kültürel bağlamda Türkçülük akımını canlı tutacak fikirlerini Türk Yurdu Dergisiyle hayata geçirmeye çalışır. 24 sayı boyunca 31 makale yayınlayan Akçura'nın dergi de önemle üzerinde durduğu konulardan biri *Türk Tarihi*'dir. İkincisi *Türklerin ve Tatarların yaptığı hizmetler* üçüncüsü ise *Türk dünyası* hakkındaki haberler ve değerlendirmelerdir.

İlk sayılarında itibaren “*Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bartold'a göre Cengiz Han*” adlı makalesinde Türklerin ataları hakkında bazı istinatları çürüğe çıkarmak iki tarihçiyi referans alır. Bu makalesini Türk Derneği'nde verdiği bir konferanstan aktarmaktadır. Makalede Türk liderlerinin (Timur, Cengizhan) Batılı ve Doğulu yazarlarca yanlış olarak anlatılmasını karşılaştırmalı tarih bilgisiyle tahlil etmektedir. Ona göre Osmanlı Türkleri, ataları hakkındaki bilgileri bizzat Fars ve Arap medeniyetlerinin tesirine kapılarak kendilerine düşman yabancıların telkini altında muhakeme ettikleri için Cengiz ve Timur gibi başbuğları karşı tahkir ve tel'in etmektedirler. Akçura Cengiz'e- fitne-engiz, Timur'a Pür-şür dedirten ve Tatarları hunharlık olarak vasıflandıran Türklerin kendi atalarına “başkalarının gözünden baktıkları” için kendilerine yabancılaşmalarının sebebinin bu olduğunu göstermektedir. Akçura için milli farkındalık yaratmak suretiyle uyanış sağlamak ve milli bir düşünce meydana getirmenin yolu; tarihi vesikalardan hareket etmektir. Kendi kavmine, ırkına yabancı gözle bakan Türkleri, özlerine döndürmek için kendi akıllarıyla hareket etmesi gerektiğini söyler. Bu yüzden Türkler, atalarının bıraktığı eserler ve belgelerden bizzat kendileri tetkik ve hüküm vermelidir. Akçura konferansta; *Timuçin'in (Cengiz) Zuhuru, Cengiz Han'ın Garba Taarruzu, Dünyanın En Büyük İmparatorluğu, Teşkilat-ı Mülkiyye, Yasak Ve Töre, Teşkilat-ı Askeriyye, Cebe ve İstibdatı, Cengiz İmparatorluğu'nun Taksim ve İnkıraz Esbabı* gibi konularla tarihi tezleri çürüğe çıkarmak için 24 sayı boyunca ayrıntılı izahat vermektedir. Milli bilinçlenmenin ve uyanışın tohumlarının atıldığı bu dönemde Akçura, Türklerin kökenlerinin kaynaklarına inerek bir hatırlatma yapmakta ve milli bir ruh kazandırmaya çalışmaktadır.¹⁹ Yusuf Akçura'nın bilimsel metodolojiyle çalıştığı Türk Tarihi tahliliyle Türk-Tatar-Moğol milletinin nüfusunun geçmişte olduğu gibi bugün de mevcut olduğunu göstererek bir fikr-i milliyet ve milli vahdet düşüncesinin gerekliliğini ortaya koyduğunu görmekteyiz.²⁰

Yusuf Akçura, Türklerin tarihi cereyanlarını tarihi verilerle kanıtlama çabası Türklük düşüncesini sağlam temellere dayandırdığını gösterir. Akçura'nın milli tarih araştırmaları,

18 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s.17-39.

19 Akçuraoğlu Yusuf, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bartold'a göre Cengiz Han”, *Türk Yurdu Dergisi*, 1. Cilt (1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s.18-20.

20 Akçuraoğlu Yusuf, “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bartold'a göre Cengiz Han”, *Türk Yurdu Dergisi*, 1. Cilt (1-2), sayı 11, 5 Nisan 1328/18 Nisan 1912, s.178-179.

Türkleri düşünmeye sevk ederek onları zihinsel bir benlik sorgusu içine sokmaktadır. Böylece kolektif zihinsel olarak birleştirme çabasını dergide değindiği “*Türk-Tatar Birdir*” makalesi içinde dile getirmektedir. Akçura’nın bir konferanstan aktardığı bu makalesi, kolektif milli bilinçlenmenin yanı sıra Türk ve Tatarların daima yek vücut olduklarını, Rus medeniyeti içinde öncü ve kadim bir millet olduklarını göstermektedir. Bu düşüncesini büyük oranda İsmail Gaspıralı’dan aldığı bellidir:

“Türk ve Tatarlar, daha doğrusu Türk-Tatarlar bugün bir millettir; bugün ayrı ayrı Türkler, Tatarlar yoktur, ancak büyük bir Türk-Tatar milleti vardır.Türk ve Tatarlar, ne Rusya’da ne de diğer memleketlerde terakki ve inkişafına asla mani olmamışlardır. Bilakis kendileri kurûn-ı ulûda birkaç büyük medeniyet ihdas ettikleri gibi müesses medeniyetlere duhullerinde dahi, dahil oldukları medeniyetin terakkisine ve tealisine hizmet etmişlerdir. Evet efendiler, Türklerin pek kadim bir mazide müstakil bir medeniyetleri vardır. Türklerin bu medeniyeti yakın zamanlara kadar pek az malumdur. Necip Asım Bey’in “En eski Türk yazıtlarında (Kültekin) kitabe ve abideleri bulunmuştur. Bu abidelerin yazılarını Danimarkalı (Wilhem Thomsen) okumaya muvaffak olmuştu. Bu abidelerin zamanı zaman-ı rekzi hicretin asrı ortalarına tesadüf ediyor. Orhun yazıtlarının mükemmeliyeti; lisanın müterakki bir tarz-ı edibane oluşu, yazılarda mündemiç efkâr, Türk kavminin bu pek kadim mazide müstakil ve müterakki bir medeniyeti olduğunu izhar ve ispat ediyor.”²¹

Yusuf Akçura bu makaleyi, 1910’ların ilk yarısı boyunca İstanbul’daki Kırımlı talebeler arasında; öz kimliğin ifadesinde “Türk” mü, yoksa “Tatar” mı isimlerinin kullanılması konusunda beliren münakaşaları²² sonlandırmak üzere yazmış ve birlik, bütünlük çağrısı yapmıştır. Böylece Akçura düşüncesinde Türkler ve Tatarlar arasında kolektif Türkçü bir inanç ve tek bir “Türk” kimliği fikrinin benimsenmesini ortaya koymaktadır. Bu fikir Akçura’nın temel Türkçülüğüdür.

Akçura’nın dergide değindiği bir konu da “*Türk Âleminde*” makalesidir. Türk dünyasında meydana gelen en güncel haber ve durumlara dair bilgiler; özellikle Osmanlı Türkleri, İran’ın Kuzey ve Kuzeybatısındaki Türkler ile Rusya ve Çin’in nüfuz ve istilası altında yaşayan Türklerin yabancı unsurlara karşı verdikleri mücadelelerle Türklüğün durumu ve içinde oldukları tehlikeleri arz etmektedir.²³ Türkçülük fikriyatını güçlendirecek bu yazılar, bir zamanlar Türklere ait olan bölgelerin (İran’ın kuzeyi, Hindistan, Çin) Rusya, Çin ve İngiltere tarafından nasıl gasp edildiğinin bir bilinçlendirmesini yapar. Akçura, bunun sebebinin Türklerin kuvve-i hakimesizliklerine (teşkilatsızlık) bağlar. Türkler eğer hakimiyet gücüne sahip olurlarsa “milli geleneklerinin” de devam edeceği kanısındadır:

“Son senelerin, belki büyük asrın vakayii, itirafa mecburuz, Asya’nın efendisi olan Türk ırkının, insanları idare etmek, insanlara hükmetmek dehasına, biraz zaaf göstermiş olduğunu izhar eder:

21 Akçuraoğlu Yusuf, “Türk ve Tatar Birdir, Türkler medeniyete hizmet etmiştir”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 24, 4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912, s. 428.

22 Kırımlı, a.g.e., s.196.

23 Akçuraoğlu Yusuf, “Türk Âleminde”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s.20-21.

bugün Çin’de raiyye arasında parlayan ihtilal yangınına bastıramamak, İran’da sahip olduğu memleketin istiklalini hakkıyla müdafaa edememek.....bilinmelidir ki kuvve-i hakimesiz devlet olmaz. Başsızlık devletin, hatta fikr-i devletin nefy ve inkarı demektir. Türklerin en büyük bir kıta-i arza birçok asırlarda hakim olmalarındaki sır, kuvvetli bir başa, itaat ve rabıtalı bir ordu ve memurin heyetine malik olarak, yasak ve töreli, yani kanun ve intizamlı bir cemiyeti teşkil edebilmelerindedir. ...Türklerde hükümdar, bir çok asırların teyidiyle takarrür etmiş bir anane icabı tebea ve memleketi temsil, adeta tescim eder. Turanilerin pek kadim hukuk-i esasiyye nazariyelerinin tamam-ı tatbiki, bugün, meşrutî bir devlet olan Japonya’da meşhuttur. Fikrimizde sabitiz: Osmanlı Türklerinde hakimlik ve idarecilik istidadı henüz kamilen zail olmamış ise, milli ananelerinden elbette ayrılmayacaklardır...”²⁴

Akçura için milli ananelerin devamının diğer yolu milli bir eğitimden geçmektir. Bu düşüncelerini İsmail Gaspıralı’nın “usul-ü cedid” yönteminden alan Akçura, dergide “*Emel ve İdeal*” adlı makalesinde bunu dile getirmektedir. Yenileşme hareketiyle eğitim alanında getirilen yenilikleri ve gençlere öğrettikleri milli bilinçlendirme yollarını Türk Yurdu dergisinde de iletmeye çalışmaktadır. Akçura, Türkçü çizgiyi ileriye taşıyacak yolu gençlerde görmektedir. Tıpkı Gaspıralı’nın yaptığı gibi Akçura bu yolun eğitim kurumlarından geçtiğine inanır. Makalede Osmanlı mekteplerinde hocaların ve mürebbiyelerin (tıpkı Rusya’daki medresedeki mollalar gibi) bir gaye-i emelden yoksun oluşlarını milli ideal önündeki en önemli engel olarak görmektedir. Bu yüzden Akçura’nın mekteplerde bir vatan ve millet ideali için bir heyet-i içtimaiyenin oluşturularak bu yoksunluğunun giderilmesi, sağlam ve müspet ideal sahibi kişilerce gençlere bu ideal dairesinde sağlam bir terbiye ve ideali hayata geçirme tavsiyesinde bulunmaktadır. İdeal sahibi bir gençliğin yetişmesini istemesi milli hedefleri içindedir.²⁵ Görüldüğü gibi Akçura, Rusya’da başlayan yenileşme ve uyanışın devamını Osmanlı Türkleri için de istemektedir. Türkçülüğe giden yol bilgiden geçmektedir ve bu milli bir eğitimle mümkündür.

3.2. İsmail Gaspıralı (1851-1914)

Rusya Türkleri arasında en ileri gelen Türkçülerden birisi Kırım’lı İsmail Gaspıralı’dır. Bir mütercimim oğlu olan Gaspıralı’nın annesi Mirza(soylu) ailesine mensuptu. Kırım’daki Müslüman okullarında, Voronej’deki askeri akademi ve Moskova’da Milyutin gimnazyumunda tahsil görmüştü. 1883’te Bahçesaray’da çıkarmaya başladığı *Tercüman*²⁶ adlı gazetesi ile Türklük bilgilerini yayınlamış ve bu gazete ile “usul-ü cedid” fikirlerini yaymaya çalışmıştı. Gazetesinde “dilde, fikirde, işte birlik” şiarını (ilkesini) kullanıyordu.²⁷ Gaspıralı, Türk dili

24 Akçuraoğlu Yusuf, “Türk Aleminde”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 4, 29 Kanunievvel 1327/ 11 Ocak 1912, s.72.

25 Akçuraoğlu Yusuf, “Emel ve İdeal”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 16, 14 Haziran 1328/ 27 Haziran 1912, s.265-269.

26 Tercüman, bir kısmı Türkçe, bir kısmı Rusça yayımlanan Rusya’daki ilk Türkçe gazeteydi.

27 Devlet, a.g.e, s. 193.

fikrine önem veren, Türk dilini milli bir hareket olarak gören ve bunun propagandasını yapan ilk Türkçülerdendir. İsmail Bey, birçok Rus ailesi arasında Panslavistlerin en koyusu olan Prof. Mihail Katkov'un ailesinin çevresinde yer edinmiş ve temaslar kurmuştu. Bu çevreden duydukları onun üzerinde büyük bir etki bırakmış ve Türkçülük fikirlerinin uyanmasına sebep olmuştu. İsmail Bey işte bu yüzden halkı uyandırmak için eğitime yönelmiş ve sırf Türk milletine eğitim sahasında hizmet için kendi başına bir okul açmış ve kendine ait usul-ü cedit yöntemini devreye sokmuştur.²⁸ Rusya'daki Türklerin uyanması için olabildiğince çok çalışmış ve Türklerin kültürel gelişimine eşsiz katkısı olmuştur. Gaspıralı'nın Türkçü fikirleri birleştirici ve arınmış öz Türkçülükten ibarettir. Çeşitli makalelerinden anlaşılacağı üzere:²⁹

1. Mümkün olduğunca Türkçeden yabancı kelimeleri çıkarmak;
2. Yazana da, okuyana da anlaşılması zor gelen Arapça, Farsça tabirleri kullanmaktan vazgeçmek;
3. Mahalli tabirler yerine Osmanlı Türkçesi'ne uymak;

Gaspıralı'nın bu fikirleri, Türk Yurdu dergisinin kuruluş programında kabul edilen risalesinde yayın ilkeleri olarak benimsenmiştir. Türk Yurdu dergisi, İsmail Bey için Rusya dışındaki Türklerin uyanışı için önemliydi. Türk dünyasında eğitime önem veren ve eğitim üzerine faaliyetler yürüten Gaspıralı İsmail Bey, öz bir Türkçülük programının bilgiden geçtiğini kavrayan bir münevver olarak Türk Yurdu dergisinde de en önemli ihtiyacın yine mektep ve marifet olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden dergide eğitimin önemini şöyle dile getirmiştir:

“Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir. İşte bu mâlumları ilâmdan muradım- zaman bizi beklemiyor, hiç durmadan gidiyor, acele davranalım demektir. Bundan on beş, yirmi sene sonra Türk yurdunda okuyup yazmak bilmeyen bir Türk oğlu, bir Türk kızı kalmamak lazımdır”³⁰

Gaspıralı'ya göre eskinden Türkler birlikteliklerini kan içip, ata binme kardeşliğiyle sağlarken, şimdi birleşmelerini ve kardeşliklerini sözleşip okumak ve okumaya bel bağlamayla yapmalıdırlar. Böylece oluşturacakları bu “maarif ordusu” ve bu ordunun neferleri olan “milli muallimler”le yükselmeli ve ilerlemelidir.³¹ Bu yüzden Gaspıralı için Türkçü bir cereyanın yolu “milli bir eğitim ve eğitim kurumlarıyla” terbiye edilmiş gençlikten (kız ve erkek ayırt etmeden) geçmektedir. Milli eğitimle yetiştirilmiş gençler için de iki yol gereklidir;

“Birincisi çocuk çoluğa okuma yazmakla beraber, dinen mükellef olduğu basit şeyleri bildirmek; gündelik hayatına kifayet edecek derecede hesap öğretmek ve azıcık fenni ve edebi malumat verip çocukta dikkat ve mütalaaya heves uyandırmaktır. Eğer ibtidaiyye mektebi buna muvaffak olursa pek büyük hizmet etmiş olur. İkincisi, mükemmel ibtidai tahsilidir

28 Kurat, a.g.m, s.112.

29 Devlet, a.g.e, s. 27.

30 İsmail Gaspıralı, Talim ve Terbiye “Türk Yurducularına”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1 (1-2), 9 Şubat 1327/22 Şubat 1912, sayı 7, s. 109.

31 Gaspıralı, a.g.m., s.109.

ki bundan maksat şakirtlerin fikrini hayali tenvir etmek, onları fûnûnun mukaddematıyla aşinalaştırmak, bazı iş ve sanatlara da alıştırmaktır.”³²

Türk diline önem veren ve milli maarifin ilerlemesini bir vazife gibi gören Gaspıralı’ya Yusuf Akçura Türklerin büyük muallimi, milliyetperveri ve müverrihi olarak bakmaktadır. Türk Yurdu dergisinin “*küçük kardeşi*” olmakla iftihar edinilen ve bu asırdaki milli uyanışın lideri olarak görülen Gaspıralı, Türk dünyasının milli sefaletini görmüş ve bu cihetle Rusya’da, Osmanlıda, Asya’da her yerde sade, açık ve herkesin anlayabileceği bir dille Türklerin dimağlarında Türklük bilgisini anlayacak bir kalem kullanmış ve eğitim yuvalarının ıslahı için çalışmıştır. Gaspıralı’nın bu yeni fikirleri Türklüğün kaynağını temsil eden Türk Yurdu dergisine de yansımış ve “dil, fikirde, işte birlik” ilkesiyle eğitimde eski usule açtığı savaşı kazanarak Türk dünyasına ve milli duyguların kazandırılmasına yaptığı katkılar onu milli uyanışın sembolü haline getirmiştir. Gaspıralı Rusya’da başlayan milli mücadele faaliyetleri ve Türk dünyasının münevverleri hakkında örnekler vererek milli uyanış yolunda başlattıkları yenileşme hareketinin Osmanlı Türkleri içinde başarıya ulaşacağına inanmıştır. Dergideki Rusya Türkü münevverleri ve Osmanlı Türkü aydınlarının fikirlerinde milli lider İsmail Gaspıralı’nın büyük etkisi vardır.

3.3. Halim Sabit (Şibay) (1883- 1946)

Kazan’ın Simbir vilayetinde doğan Halim Sabit (Şibay), Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçen nesilden; “Sebilurreşat”, “İslam” ve Hikmet gibi dergilerde makale yazan, ateşli yazarlar ve ileri Türkçüler arasında aynı zümreye giren bir aydıdı.³³

Halim Sabit, dinin sosyal hayattaki önemini çok iyi kavrayan, Türk milletinin yükselmesi için toplum yapısının temelini oluşturan ahlak prensiplerinin açıkça teşvik edilmesinin gereğine inanmış bir münevverdi. Yetiştigi çevrede Türklerin hayat mücadelesinde en büyük dayanak noktası teşkilatta esasen dinle milliyet meselelerini birbirinden ayrılmayacak şekilde birleştirmiş bulunuyordu; zira İslam dini adeta Türk milletinin “hikmet-i vücudu” idi. Bundan dolayı Halim Sabit, dinle milliyet arasında ayırım yapmayı Türk milletinin tarihi ve kültürel gerçekleri bakımından yanlış bulmuş ve bunun tartışılmasını dahi gereksiz bulmuştur. Halim sabit, uzun dini tahsili sayesinde İslamiyet ve özellikle İslam tarihi ve fıkıhı üzerine derin bir ilme sahip olmuştur. Temel kaynaklara dayanarak kaleme aldığı makaleleri ve ansiklopedi maddeleri onun bu alandaki gücünü ortaya koyacak niteliktedir. İslam âleminin içinde bulunduğu kötü durum sebebiyle dine yeni manalar, yeni vazifeler yüklemiştir.³⁴

Halim Sabit’in Türk dünyasına katkısı onun Türk yurtlarına yaptığı uzun seyahatleri sonucu olmuştur. Türk topluluklarını incelediği gezisini Türk Yurdu dergisine gönderdiği “*Altaylara Doğru*” yazı başlığı altında vermektedir. Halim Sabit gezi amacını şöyle açıklar:

32 Gaspıralı, a.g.m., s.110.

33 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, Ülken Yayınları, 1992, s.394.

34 Ali Birinci ve Tüba Çavdar, “Halim Sabit”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, C. 15, s. 337. URL: www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=150337, Erişim: 05.02.2021.

“Yedi sene evvelsi bulunduğum yerin darlığından bıkararak, usanarak geniş bir muhitte serbestçe bulunmak, ruhumda vücudunu hissettiğim bazı istidatların inkişafı çarelerini aramak, hülâsa o vakitler kendimde göremediğim büyüklüğü kazanmak... için şu deniz üzerinden şimdi müteveccih bulunduğumuz istikametini aksi tarafına doğru ilerliyordum. Gönülümde büyük bir ümit yaşıyordu. O vakitler, denizin öte taraflarında emelimini beni beklemekte olduğuna itikat ediyordum. Nail-i Feyz ü fazilet olacaktım: Manevi küçüklükten kurtularak milletime hizmet etmek için, istihkak, ehliyet kesbedecektim...”³⁵

Halim Sabit’in seyahatinde en çok iki şey dikkatini çekmiştir; Türklerin medreseler, mektepler (usul-u cedide göre), kütüphaneler tesis etmesi ve mecmualarının sade, açık Türkçe yazılan risaleleriyle milletin en gerekli ihtiyaçlarını ifa etmeleri,³⁶ İkincisi bir köyde iken medreseleri, gazeteleri ve risale okuyanları olmamasına rağmen Türkiye’yi, İstanbul ahvalini ve konuştukları Türk dilini ona sormalarıdır. Bu hislerin onlara nereden ulaştığına şaşırın Sabit, bunun bir kan kardeşliği mi, yoksa bir gönül kardeşliğini olduğunu sorgular. Gezi sırasında Osmanlı Türklerinin varlığına dair bilgileri olan Türklerin kendi soydaşlarına duydukları muhabbet aslında umut vericidir.

Bu yüzden Sabit, Çin ve Rusya’nın belirsiz bir sınırla ayırmak istediği Türklerin yurtlarını gezerek burada yaşayan Türklerden bihaber yaşayan soydaşlarına (Osmanlı Türklerine); Altındağ’ı eteklerinde yaşayan Türklerin neler görüp geçirdikleri, Osmanlı Türkleri hakkında neler düşündükleri, yaşamları ve okullarına dair bilgileri aktarmaya çalışmaktadır. Halim Sabit, Türkler-arası bir bağ kurmak için, Karadeniz’deki Odesa, Simbir, Samara, Omski, Çelaninski gibi şehirlerden başlayıp Türklerin ana vatanına Asya’ya geçerek Sibiryalı Türk ve Kazak kardeşlerinden, Altındağ’ının saf ve parlak muhitinde kımız içerek, eski Türk kahraman destanlarını dinleyerek, karşılıklı kardeşlik duygularını, sevgilerini ihsas ederek, onların sade ve güzel hayatları ve tarihi hakkında bilgi vererek bir yolculuk yaptırır.³⁷ Amacı Türkler-arası kolektif bir zihin hareketi yaratmaktır.

3.4. Ahmed Ağaoğlu (Agayev) – (1869-1939)

Ahmed Bey Ağaoğlu (Agayev), Türk milliyetçiliği fikrine Şeyh Cemâleddin Afganî gibi bütün Müslümanların hatta bütün Şarklıların hayat, saadeti istiklali ve istikbali kaygısıyla birkaç merhaleden (aşamadan) geçerek vasıl olmuş bir münevverdir.³⁸ Azerbaycan Türkü Ahmed Ağaoğlu, Fransa’da hukuk eğitimini tamamladıktan sonra Azerbaycan’da Rus hükümetine karşı mücadele ederken, bir yandan Türk birliği fikrini aşılama çabası biriydi. Stolıpi irticası Ahmed Ağaoğlu’nu Türkiye’ye kaçmaya mecbur etmişti.³⁹ Ağaoğlu Ahmed Bey birçok Türkçü gibi ilk önce İslam’ın ıslahı meselesiyle meşgul olmuştur. Bir taraftan *İrşad* gazetesini çıkarırken,

35 Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 12, 19 Nisan 1328/2 Mayıs 1912, s.199.

36 Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 13, 3 Mayıs 1328/16 Mayıs 1912, s.225.

37 Sabit, a.g.m, s.197.

38 Akçuraoğlu, a.g.e., s.440.

39 Devlet, a.g.e., s. 195.

diğer taraftan da Gaspıralı'nın neşrettiği esaslı fikirleri hayata geçirmek için çalışmıştı.⁴⁰ İrşad gazetesi Azerbaycan Türklerinin uyanışında milli düşünceyi zayıflatan Sünni-Şii ihtilafına ve Türkleri hakimiyeti altına çalışan bu mezhebin zararlarını anlatmaya çalışan bir gazeteydi. Ağaoğlu bu gazeteyle Kafkas Türklüğünde vahdeti (birliği) ortaya çıkarmaya en çok çalışan gazetecilerden biriydi. Ağaoğlu, Kafkas, Hayat ve Kaspi gazetelerinde de muharrirlik ettiği gibi Azerbaycan Türklerinin hukukunu müdafaa ve menfaatine hizmet etmek için çabalıyordu.⁴¹

Ahmed Ağaoğlu'nun yazı ve yayın kadrosunda bulunduğu gazeteler, zaman içinde Türk dilinin sadeleşmesi ve Azerbaycan Türklerinin modernleşme biçimi üzerine yapılan tartışmaların da zemini olmuştur; Ağaoğlu'nun basın alanındaki öncü girişimleriyle yazı dilinde sadeleşme ve Osmanlı Türkçesinin benimsenmesi doğrultusunda ilk örnekler görülmeye başlamıştı. Hüseyinzade Ali, edebiyat dili olarak, seçkin niteliğiyle göze çarpan Osmanlı Servet-i Fünun dilini tercih ederken üslup arayışından uzak pratik kaygıları ve halkçı eğilimleri Ağaoğlu'nu daha yalın ve anlaşılabilir bir Osmanlı Türkçesi kullanmaya yöneltmiştir.⁴²

Hayatında başlıca üç devir ve üç hâkim fikir görülen Ağaoğlu, daha çok etkisi altında kaldığı fikirleri, taşıyıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan Rusya devresinde Rusya Müslümanlarının birleşmesini ve ilerlemesini savunmuş, oradaki çalışmaları zorlaşıp İstanbul'a geldiğinde, devrin İslâmcı yayın organı Sebîlürreşad kadrosu içinde yer alarak bu istikamette yazılar yazmıştır. İslâmcı yanının ağır bastığı bu devreden sonra İttihatçılarla tanışması ve onların yayın organlarında yazılar yazmasıyla onun Türkçülük tarafı ortaya çıkmıştır.⁴³

Ağaoğlu'nun bu tutumu Türk Yurdu dergisinde de devam eder. "*Türk Alemi*" adlı makaleleri, Türk dünyasının mezhep farklılığı dolayısıyla Türklerin parçalanmasından duyduğu endişe ve çözüm yollarını içeren tespitlerinden oluşur. Türk dünyasına dair tespitleri özellikle Türklük fikirleri açısından önemli bir aşamadır. Türk-İslam anlayışı yerine daha çok Türklerin kimliğini ve tarihini öne çıkaran Pantürkist bir milliyetçiliğe sahiptir. Ağaoğlu'nun düşüncesi, İslamiyet ve Türklük akımı tabirlerini ayırır ve birbiri içine karışmış tüm Türk ve Müslümanları kapsayan siyasi bir mana kullanmayı reddeder. Böylece Ağaoğlu, İslamiyet ve Türkçülük fikirlerini iki ayrı düşünce olarak ele almış ve arınmış bir milliyetçi düşünceye sarılmıştır. Bu düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

"Biz "İslamiyet cereyanı" dediğimizde, İslamiyet'e mahsus medeniyetin ihya, tecdit ve tesisini, "Türklük cereyanı" dediğimizde Türklere mahsus yani Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış, Türk boyuna Türk tarz-ı maişetine göre biçilmiş tesis edilmiş bir medeniyeti nazara alıyoruz."⁴⁴

40 Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, s. 235.

41 Akçuraoğlu, a.g.e., s.450-451.

42 Ufuk Özcan, Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.55.

43 Nuri Yüce, "Ahmet Ağaoğlu", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s.464.

44 Ahmed Agayev, "Türk Aleminde-5", Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 7, 9 Şubat 1327/22 Şubat 1912, s.111.

Bu ayrıma rağmen Ağaoğlu milliyetçiliğinin İslam'a zıt bir şekil olmadığını ispat için Ernest Renan'ın kavmiyetçi milliyetçiliğini referans alarak göstermek ister. Böylece kavmiyetin amillerini; lisan, din, adet ve akideler, müşterek tarih, müşterek vatan ve müşterek mukadderattan (kader) teşekkül ettiğini şöyle izah eder:

“Kavmiyet insanın ilk defa anne kucağında işitmiş olduğu ninnilerden, ilk defa dili açılarak söylemiş olduğu hecelerden, o uzun uzun aylarca heceleyerek telaffuzuna muvaffak olamadığı kelimelerden, dadılarından, dedelerinden, ihtiyar baba ve annelerinden bir telaş-ı müteheyyiç ile dilemiş, öğrenmiş olduğu dualardan, efsanelerden, ilk kere diz çökerek etmiş olduğu dualardan, ateşin bir intizar ile bekleyerek geçirmiş olduğu bayramlardan, merbut olduğu muhite mahsus adet ve itiyadattan, içinde büyümüş olduğu sokaklardan, oynanmış olduğu oyunlardan, sıraları üzerinde sürünmüş bulunduğu mekteplerden, muhitinin irae etmiş olduğu izlerden, ecdadının geçirmiş olduğu tarihten, kendisini muhitinde bulunan başka insanlara rabteden maddi ve manevi alakalardan tahsül eder.”⁴⁵

Ancak Ağaoğlu, dinin kavmiyetin bir parçası olmasına rağmen tezat bir şekilde, İslam dinindeki mezhepçi çatışmaları Türkler arasındaki ayrılığın birinci sebebi olarak görmektedir. Mezhepçilik, Türkler arasında hem siyasi bir ayrılığın hem de kavmiyetin bilinmesini engelleyen bir yoksunluğun sebebidir. Böylece mezhepçilik yüzünden kendi bölgesinin esiri haline gelmiş Türklere Ağaoğlu, mezheplerden sıyrılmış bir Türklük fikri aşlamak ister. Derginin ilk sayısında Türk dünyasının geniş sınırlarını belirleyerek birbirlerinden bihaber yaşayan Türkler arasında gelişmeyen milli fikirlerin sebeplerini şöyle açıklar:

“Türk âleminin hududunu yalnız Türk unsurunu havi (kapsayan), medeniyeti, Türk hayatı, Türk tarzı manşei (kaynak, köken) ile geçinen memalik (ülkeler) dairesinde arayacağız. Bunun için kısa yol olarak Balkan Dağları'nın en yüksek bir zirvesine çıkıp oradan karşımızdaki şarka doğru bir nazar atfedeceğiz. Hayalen durduğumuz noktadan Karadeniz'e doğru bir hat çizeceğiz. Sonra bu hattı Kırım Yarımadası'nın cihet-i şimalisinden (kuzey yönü) Kafkasya Dağlarının cihet-i cenubisine (güney yönü) doğru götürüp Bakü, Derbend tariki (yolu) ile Hazar Denizi'nin cihet-i şimalisinde vaki Hacı Tarhan (Ejderhan)'a ulaştıracacağız. Oradan Azerbaycan'ı geçeceğiz oradan Anadolu'ya geçerek Bağdat ve Musul yolu ile Suriye ve oradan Adalar Denizi'ne geçerek yine Rumeli'ye ve bulunduğum noktaya geleceğiz. İşte size Türk dünyası. Osmanlı Türkleri Kafkas Türklerinden, Kazan Türkleri, Azerbaycan Türklerinden, Azerbaycan Türkleri ise Semerkand Türklerinden ve Semerkand Türkleri de Kolça Türklerinden ayırdırlar (habersiz). Bunların nedeni ise mezhep ihtilafı (ayrılığı, anlaşmazlığı), siyasi ayrılma (İnfrak) ve milli bilincin yoksunluğudur. Mezhep ihtilafı ve fikir ihtilafı karşı tarafın buğz (nefret) etmesine neden olmuştur. Tüm bu sebeple Türk lisanının unutulmasına sebep olmuştur.”⁴⁶

Böylece milli bilincin yoksunluğuna sebebiyet veren mezhepçilik, Türklerin kendilerini birleşmiş bir kavim olarak görülmesini engelleyen en önemli aşamadır. Bir kavmiyet cereyanı

45 Ahmet Agayev, “Türk Âlemi- 6”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 10, 22 Mart 1328/4 Nisan 1912 s. 161.

46 Ahmet Agayev, “Türk Âlemi”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s. 5.

teşkilî için kendi dil, edebiyat ve millî geleneklerini unutan Türkleri Ağaoğlu, millî bir bilincin varlığıyla bu yeni asır içinde yeninden tahayyül etmek için çalışır. Yazılarında İran ve Batı devletlerinden kıyaslamalar yaparak Türklerin her türlü teşebbüste daima ileri gitmeye müsait olduğunu vurgulamış, Türk ilim, bilim ve sanatıyla ticaretiyle daha pek çok asırlar yaşayacağına, Türklüğün parlak istikbalinin çok yakın olduğuna inanmıştır.⁴⁷

Türkçü fikirlerin, Türk dünyasındaki gelişimi farklı zamanlarda ve farklı alanlarda cereyan etmiştir. Bu dönemde Rusya Türkleri Türkçü fikirlerin ilk ortaya çıkışına dair bilgi üretmek için çalışmışlardır. Türkçü literatür Osmanlı için Avrupa siyasetinin yükselişi ve milliyetçilik fikirleri etkisiyle sadece edebiyat, filoloji ve felsefe alanında gelişmiş ancak Osmanlı Türkleri bunların varlığını tam olarak anlayamamışlar ve ruhlarına sindirememişlerdir. Ancak Rusya Türklerinde “münevver bir sınıfın varlığı” ve “basın faaliyetleri” dolayısıyla Osmanlı’ya nazaran daha erken bir Türkçülük akımı belirmiş, daha iyi anlaşılmiş ve uygulanmıştır. Ağaoğlu, Rusya Türklerinin Türklüğe katkılarını şöyle izah etmektedir:

“Türklük cereyanını vücuda getiren amel (etken) ve sebeplerin kâffesi (tamamı) her yerden ziyade, Rus Türkleri’nin içinde tesir etmiştir. Bugün Kafkasya’da, Kırım’da, Kazan’da, Orenburg’da yeni nesil, genç ve münevver sınıf, darülfünun vesair mekatib-i âliye (yüksekokul) talebesi, gazete muharrirleri Türklüğün ileri gitmesine bütün kuvvetleri ile çalışıyorlar. Gayet tabii olan kavmiyet efkâr ve hissiyatı her yerde göstermiş olduğu füyuzâtı az bir zaman içinde Rusya’nın Türkler ile meskûn olan kıtalarında da gösterdi... Mekteplerde tedrisat sırf Türk lisanında icra ediliyor. Aynı zamanda bu kıtada mükemmel bir Türk matbuatı vücuda getirildi. Şu saiklerin neticesi olarak bir Türk edebiyatı tenemmüv (büyüyüp gelişme) etmektedir. Türkçülük cereyanı Kafkasya’da olduğu gibi Kırım, Kazan, Orenburg ve Hacı Tarhan (Ejderhan)’da da kendini gösterdi. Diğer taraftan Türkistan ve Sibiryayı da istila etti.”⁴⁸

Ağaoğlu genel olarak Türklere Türk kültürünü, tarihini, Türk dilini ve Türk medeniyetini hatırlatarak vahdetçi bir Türkçü anlayış geliştirmek istemektedir. İleri sürdüğü görüşler sebebiyle Osmanlıcı ve İslamcı fikir münakaşasına giren Ağaoğlu millî tarih anlayışıyla Türk milletine hizmet etmek ve Türklüğü ön plana çıkarmak arzusundaır.

3.5. Rezulâde Mehmed Emin (1884-1955)

Dünyada millî uyanış cereyanlarının klasik görünümlü Kafkasya Türklerinde de ilk olarak dinde bir uyanış neticesinde gerçekleşmişti. Mücadelelerde matbuatın ve edebiyatın dine muhalif değil ancak ona mutabık olduğunu vaaz eden daha yenilikçi, mücadelecî din alimleri vardı. 20. yüzyılın sonlarına kadar İran’da Şii dünyasını kuvvetlendiren Babiliğin Şarki Kafkasya’daki Panislamist etkisi bütün Rusya Türklerinin düşünce sistemine sirayet ediyordu. Ancak 1905’ten sonra kendilerine ait edebiyat, tiyatro, şiir, musiki gibi bahisler azda olsa millî uyanışın ilk

47 Ağayev, a.g.m., sayı 1, s. 31.

48 Ahmed Ağayev, “Türk Âlemi-4”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 5, 12 Kanunisanı 1327/ 25 Ocak 1912, s. 82.

emarelerini veriyordu. Balkan Slavlarının iltizamı, Rusya ve Kafkas Türklerinde derin bir hiss-i milli uyandırıyor. Hilal-i Ahmer (Kızılay) faydasına iane (yardım) toplamak, milli bir nümayiş (gösteri) halini alıyor, Türk gençleri gönüllü olarak Türkiye'ye firar ediyorlardı. Türkiye ve Rusya'da olduğu gibi Kafkasya'da basın faaliyetleri gelişirken milli dil, ırk, kültür hadiseleri cereyan ediyordu. Böyle bir dönemde Türk Yurdu dergisi Rusya Türkleri arasında olduğu gibi Kafkasya'da da büyük rağbet görüyordu. Milliyet prensibi, Türk birliği ve Türklük davası ile neşredilen Açık Söz gazetesinin Müsavat Halk Fırkası'yla hareketi, Türklüğe siyasi bir nitelik kazandırıyor.⁴⁹

Daha sonra Müsavat Halk Fırkası başkanı olan Azerbaycan milli hareketinin lideri Resülzade Mehmet Emin Bey de henüz genç yaştaiken gazeteciliğe başlamış, Şark-i Rus, Terakki, Hayat, Füyuzat, Yeni İran gibi gazetelerde Azerbaycan'ın milli menfaatleri için çalışmış bir aydındı. 1905'te Çarlık rejimine karşı başlattığı mücadelelerinden dolayı Türkiye'ye kaçarak 1913'e kadar burada kalmıştı. Kaldığı süre boyunca Azerbaycan milli hareketini burada idame ettirmeye çalışan Resülzade, Türk Yurdu dergisi ve buradaki Rusya Türkleriyle ilişki içinde olmuştu. Dergideki makaleleri coğrafya ve etnografya başlığı altında İran milletine mensup Azerbaycan Türklerinin toplumsal ve ekonomik yaşamı üzerine verdiği bilgilerden oluşmaktaydı.

Resülzâde Emin Bey, İran'ın İngiliz ve Rus himayesine girme tehlikesi bulunan Azerbaycan Türklerinin coğrafyası, siyaset hayatı, nüfus oranı, mesleki yaşamları ve tarihi hakkında da bilgiler vererek Türk dünyasında bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamıştır. Resülzade makalesinde Azerbaycan milli şuurundan önce Azerbaycan Türklerinin siyasi mevkilere gelmelerine rağmen İran etkisinden bir türlü kurtulamadıklarını ve Türklüklerini icra edemedikleri bilgisine dikkat çekmektedir. Azerbaycan Türkleri İran'da büyük hizmetler ifa etmelerine rağmen bu toprakların hakimi olamamışlardır. Özellikle İran'ın uyanışına ve modernleşmesine hizmet eden Azerbaycan Türklerinin tüm bu hizmetlere rağmen Osmanlı veya Rusya Türkü münevverleri gibi Türklük namına hareket etmemişlerdir. İran gölgesinde yaşayan, kendini feda eden Türkler Türklüklerini düşünmek yerine bütün fedakarlıklarını İranlılık ve vatan-ı müşterek namına icra etmişlerdir.⁵⁰ Resülzâde bu durumdan şöyle hayıflanmaktadır:

“Bütün İran'da tedrisat hep Farsî'dir; yazıp okumak hep Farsî öğrenmekten ibaret; okuyup yazabilen bir İranlı Türk, Farsice okur ve Farsice yazar. Bir Türk her ne kadar alim olsa da, Türkçe yazmaz ve Türkçe'yi müşkülâtle okur. Hususi ve ticaret mektupları da hep Farsicedir. Hatta şehirde çalışan garip bir köylü kendi ahvalinden haber vermek istediği zaman köşe başında oturan mirzalara müracaat eder, para verir, mektup yazdırır. Okuyup yazmak bilmemesinden dolayı kendi ailesiyle haberleşmek için yabancı birisinin vesatına muhtaç olan avam köylü mirzaya tabii Türkçe söyler. Fakat sokak mirzası onun dediklerini tercüme ederek Farsice yazar. Sonra mektup köye gider ve köy imamı tarafından yine okuyup yazmak bilmeyen mürselün-ileyhine okunur ve tercüme edilir. Hulasa, Arapça nasıl bir lisan-ı dini

49 Akçuraoğlu, a.g.e., s.533.

50 Resülzâde Mehmed Emin, “İran Türkleri-4”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 21, 23 Ağustos 1328/5 Eylül 1912, s.350.

ise Farisice de o derece salahiyet ve nüfuzu haiz lisan-ı tarihidir. Türkçe konuşulur, Türkçe nutkedilir, Türkçe vaazlar söylenir...Fakat yazıya gelince hep Farisi kesilir.”⁵¹

Böylece uzun süre İran etkisinde kalan Türkler, matbuat alanında bile kendi diline, yazısına yabancı kalmıştır. Türkçe yazıp okumanın önemine dikkat çeken Resülzâde'nin Türk Yurdu'ndaki Azerbaycan Türklerinin hayat-i içtimayilerine dair bilgileri 6 makalesi boyunca devam etmektedir.

Sonuç

Türklük fikirlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve temsil edilebilirliğinde Rusya Türklerinin büyük bir payı vardır. Rusya'da başlayan milli hareketin bir uzantısı olarak Türklük fikirlerinin 1911'den sonra Türkiye'de teşkilatçı bir yapı içinde vücuda gelmesiyle milli bir uyanış ve Türk kimliği inşa etme girişimi de bu dönemde şekillenmeye başlamıştı. Türkçülüğün entelektüel bir sınıf tarafından siyas-i milli fikir hareketi husule getirmeleri ve Türk toplumuna yönelik reformist düşünceleri gelecekte Türk halkları için milliyetçi sahanın doğuşuna temel olmuştur. Bir Türk benliği oluşturmayı amaçlayan Rusya Türkü aydınlarının Osmanlı Türkü entelijansiyasıyla münasebetleri Türkçü fikirlerin daha geniş sahalarda taraftar bulmasını kolaylaştırıyordu. Rusya Türkleri II. Meşrutiyetin verdiği özgürlük ortamıyla birlikte Türkler arasında milli bir ruhun varlığı hissiyle, kamuoyunu bilgilendirme girişimini başlatmışlardı. Türk Yurdu dergisi de bu ortaklığı tescil eden bir yayın platformuydu.

Türk Yurdu dergisinin misyonu, Türk dünyasından haberler ve Türkiyat çalışmalarıyla Türk halkını Pantürkizm çizgisinde aydınlatmak idi. Bu bağlamda derginin ilk iki cildi incelendiğinde Rusya Türkü yazarların Türk tarihi, seyahat, coğrafya, eğitim, etnografya, ekonomi ve dil gibi konularda öne çıkarak ağırlıklı olarak Osmanlı'da kültürel sahada milli bir uyanışı başlattıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı'da milliyetçi hareketlenmelerin (Balkan Savaşları) olduğu bir döneme denk gelen bu yazıların, milli şuurun yükselmesi suretiyle milli bir kültürlenmeyi amaçlandıklarını görüyoruz. Milliyet duygusunun gelişmesi için çalışan Rusya Türkleri, Türkler-arası bilişsel bir mili birlik ve benlik fikrini destekleyecek bir Türklük duygusu tahayyül ediyorlardı.

Bu bağlamda çalışma kapsamımız boyunca Türk Yurdu dergisinin 1911-1912 yılları arasındaki 24 sayı incelenmiş ve bu sayılar boyunca Rusya Türklerinden; Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Halim Sabit, Ahmed Ağaoğlu (Agayev) ve Resulzade Mehmed Emin gibi yazarların makalelerinin mevcut olduğu görülmüştür.

Dergideki yazıların konuları bağlamında Rusya Türkü yazarları, Türk milli bilincinin ve uyanışının bir hareket olarak algılanmasını sağlayan ilk öncüleri olarak görebiliriz. Yazarlar dergide genel olarak Türk tarihi ve Türk dilinin ortak yönlerine dikkat çekerek “tek bir millet efradı” bilincini yaymışlardır. Dergide ele alınan konular, ilk olarak Türk tarihiyle ilgili

51 Resülzâde Mehmed Emin, “İran Türkleri 5”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 22, 6 Eylül 1328/ 19 Eylül 1912, s.359.

yazılardan oluşmakta bu da Türk halkına Türkçülüğün mefkure (ülkü) olarak aktarılmasından önce, Türk dünyasının durumu hakkında bilgiler verilmesi suretiyle Türklüğün ontolojik verisini gösterme amacındadır. Milli kimlik politikalarının kaynağı tarihi epistemeye dayanmaktadır. Bu yüzden tarihle ilintili dinine bakılmaksızın milli bir kimlik bilincini destekleyen dergideki yazılar Türk milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemlidir.

Yusuf Akçura'nın dergideki yazılarının çokluğu diğer Rusya Türkü yazarlarına göre daha fazla olduğu görülmüştür. Genel Türk tarihi bilgisi içeren Yusuf Akçura'nın yazıları , İsmail Gaspralı'nın öz Türklük fikirlerinden izler taşımaktadır. Akçura'nın amacı tarihi bir şuur yoluyla Türklerin Arap, Fars ve diğer yabancı tesirlerden kurtulup milli bir farkındalık yaratmaktır. Akçura'nın yazılarının önemli bir özelliği Türkleri kolektif zihinsel olarak birleştirmek için Türkçü düşüncenin temelini gerçek verilere dayandırması ve bilimsel bilgiye önem vermesidir.

İsmail Gaspralı, milli bir cereyanın bilgidен geçtiğini kavramış ve dergide vurguladığı milli şuurun yolunu ancak eğitim ve eğitim kurumlarıyla terbiye edilmiş gençlikte görmüştür. Ahmet Ağaoğlu da tıpkı Akçura gibi Türk dünyasıyla ilgili yazılarını daha politik bir dille yazmış, Türk dünyasında yaşanan parçalanmaların ve geriliğin sebebinin mezhepçilik olduğunu göstermiş ve kolektif Türklük inancını yaymaya çalışmıştır. Resülzâde Mehmet Emin ise milli bir uyanış örneği göstermesi açısından Azerbaycan Türklerinin İran tesiriyle yaşadıkları benlik kaybını ortaya koyarak milli bir uyanış aşılama istemiştir. Halim Sabit'te yaptığı seyahatlerle Türk coğrafyası hakkında tafsilatlı bir gözlemlerle Osmanlı Türklerine diğer bölgelerde yaşayan Türkler hakkında bilgi almalarını sağlamıştır. Osmanlı Türklerine zihinsel bir aktivite yaptırarak kendi ırkdaşlarının neler görüp geçirdikleri, Osmanlı Türkleri hakkında neler düşündükleri, yaşamları ve okullarına dair bilgilerle karşılıklı kardeşlik duygularını pekiştirmek için hizmet etmiştir.

Rusya Türkleri Osmanlı topraklarındaki bu dergiyle genel anlamda hem diğer topraklardaki Türklerin hem de Osmanlı topraklarındaki Türklerin uyanışlarını kolektif bir zeminde milli bir kimlik ve ruhla sağlanabileceğini görmüşler ve Türk tarihinden örneklerle milli bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamışlardır. Görüldüğü üzere dünyada milliyetçi çalkantıların yükseldiği bir dönemde Rusya Türkü yazarlarının fikirleri, milli bilinçlenmeyi sağlayan ve Türklüğü öne çıkaran ilk kaynaklar olması bakımında önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Akçuraoğlu, Yusuf: Türk Yılı 1928, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.

Akçura, Yusuf: Hatıralarım, Ankara, Hece Yayınları, 2012.

Akçura, Yusuf: Türkçülüğün Tarihi, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.

- Akçura, Yusuf: Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara, Ötüken Yayınları, 2019.
- Devlet, Nadir: Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Georgeon, François: Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri “Yusuf Akçura” 1876-1935, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Güngör, Ebubekir: Türkistan’da Fikir Akımları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Kırımlı, Hakan: Kırım Tatarlarında Milli kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Nadir Devlet: Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Özcan, Ufuk: Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2010.
- Şenoğlu, Kemal: Yusuf Akçura “Kemalizm’in İdeoloğu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.
- Ülken, Hilmi Ziya: Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, Ülken Yayınları, 1992.
- Yüce, Nuri: “Ahmet Ağaoğlu”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Dergiler/ Magazines

- Agayev, Ahmed: “Türk Âlemi”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s. 5.
- Agayev, Ahmed: “ Türk Âlemi-4”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 5, 12 Kanunisani 1327/ 25 Ocak 1912, s. 82.
- Agayev, Ahmed: “Türk Aleminde-5”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 7, 9 Şubat 1327/22 Şubat 1912, s.111.
- Agayev, Ahmed: “Türk Âlemi- 6”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 10, 22 Mart 1328/4 Nisan 1912 s. 161.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bartold’a göre Cengiz Han”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s.18-20.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “Türk Aleminde”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 1, 17 Teşrinisani 1327/30 Kasım 1911, s.20-21.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “ Türk ve Tatar Birdir, Türkler medeniyete hizmet etmiştir”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 24, 4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912, s. 428.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “Türk Aleminde”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 4, 29 Kanunievvel 1327/ 11 Ocak 1912, s.72.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “Müverrih Léon Cahun ve Muallim Bartold’a göre Cengiz Han”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 11, 5 Nisan 1328/18 Nisan 1912, s.178-179.
- Akçuraoğlu, Yusuf: “Emel ve İdeal”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 16, 14 Haziran 1328/ 27 Haziran 1912, s.265-269.
- Arai, Masami: “Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım”, Türk Yurdu, (Cilt 1-2), Tutibay Yayınları, Ankara, 1998, s.30.
- Gaspıralı, İsmail: Talim ve Terbiye “Türk Yurducularına”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1 (1-2), 9 Şubat 1327/22 Şubat 1912, sayı 7, s. 109.
- Kurat, Akdes Nimet: Kazan Türklerinin “Medeni Uyanış Devri” (1917 Yılına Kadar), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIV, Sayı 3-4, 1966, s.96-194.
- Resülzâde Mehmed Emin: “İran Türkleri-4”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 21, 23 Ağustos 1328/5 Eylül 1912, s.350.

Resûlzâde Mehmed Emin: “İran Türkleri 5”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 1(1-2), sayı 22, 6 Eylül 1328/ 19 Eylül 1912, s.359.

Sabit, Halim: “Altaylara Doğru”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 12, 19 Nisan 1328/2 Mayıs 1912, s.197.

Sabit, Halim: “Altaylara Doğru”, Türk Yurdu Dergisi, 1. Cilt (1-2), sayı 13, 3 Mayıs 1328/16 Mayıs 1912, s.225.

Tezler/Theses

Sezgin, Sema: Balkan Savaşları Döneminde Basında Türk Milliyetçiliği Söylemleri (1912-1913), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

İnternet Kaynakları/ İnternet Resources

Birinci, Ali ve Çavdar, Tûba: “Halim Sabit”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi cilt. 15, s. 337. URL: www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=150337, Erişim: 05.02.2021.

ABD'den Rusya'ya ve Rusya'dan Dünyaya Bakış Bir Jeopolitik Satranç İncelemesi*

From USA to Russia and From Russia to the World: A Geopolitical Chess Review

Uğur Tarçın¹

*Makale; Uğur Tarçın, Yeni Güvenlik Ortamında NATO'nun Rolü ve Türkiye'ye Etkileri (1991-2019)/ Jeopolitik ve Strateji/ Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2021'den üretilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Uğur Tarçın (Dr.),
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mutarcin@gmail.com
ORCID: U.T. 0000-0003-1497-698X

Başvuru/Submitted: 10.08.2021
Kabul/Accepted: 17.09.2021

Atıf/Citation: Tarçın, Uğur. "ABD'den Rusya'ya ve Rusya'dan Dünyaya Bakış Bir Jeopolitik Satranç İncelemesi". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 323-344.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.018>

öz

Bu makalede birbirlerinin hasımı olan ABD ve Rusya'nın birbirlerine karşı alacakları-aldıkları önlemler ile faaliyetleri stratejik olarak incelenmiştir. Söz konusu ülkelerin ilişkileri bir düzlemde değil değişken bir şekilde seyretmekte ve icraatları-güç sınamaları dünya jeopolitiğini etkilemektedir. Bu güç sınamalarının etki ve ilgi alanında olan Türkiye'nin bu etkiyi asgaride tutması ve değişen güvenlik ortamında manevra yapabilmesi önem kazanmaktadır. Nitel araştırma ve çözümleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada ABD merkezli RAND'ın Rusya raporu incelenmiş, Rusya'nın son zamanlarda anlam ifade eden uygulamaları ve yeni doktrinleri esas alınmıştır.

19. ve 20. Yüzyıllarda ifade edilen "Rusya hiçbir zaman o kadar güçlü ya da görüldüğü kadar zayıf değildir" ile "Dünya çok güçlü bir Amerika'dan daha kötü bir şeyin çok zayıf bir Amerika olduğunu öğrenecektir" sözlerinin yaşadığımız 21.yüzyılda da geçerliliğini hala koruduğu belirtilmektedir.

Sadece bu iki ülkenin değil değişen global güvenlikteki tüm aktörlere karşı tedbirli olmanın gerekli olduğu günümüzde Türkiye; jeopolitik konumu ile bölgesindeki çeşitli güç sınamaları sebebiyle, milli çıkarlarını ön planda tutarak, sabırla, rasyonel bir şekilde sürekli olarak çevresini, koşulları ve uluslararası ilişkiler satrançını değerlendirmek durumundadır. Türkiye bu satrançta başarılı olmak için milli güç unsurlarını kuvvetli tutmalıdır.

Anahtar kelimeler: ABD ve Rusya, Güvenlik Değişimi, Türkiye, Jeopolitik Satranç, Milli Güç

ABSTRACT

In this article, the volatile relationship between the USA and Russia is strategically examined. The relations between these two superpowers are tumultuous, and their power struggles affect world geopolitics. Therefore, it is important for Turkey, which is in the area of influence and interest of these two superpowers, to minimize this impact and maneuver the changing security environment. In this study, the qualitative research and analysis method were used to examine the USA-based RAND's Russia report and Russia's recent practices. Recent doctrines were considered in this study. It is imperative to be cautious of these two superpowers as well as other countries in the changing global security

scenario. Because of Turkey's geopolitical position (and various power tests within its region), it must maintain its national interests and constantly evaluate its surroundings, conditions, and international relations. Turkey can achieve this by strengthening its national power elements.

Keywords: USA, Russia, security change, Turkey, NATO, geopolitical chess, national power

EXTENDED ABSTRACT

In this article, the volatile relationship between the USA and Russia is strategically examined. The power struggles between these two superpowers affect world geopolitics. In this study, the qualitative research and analysis method was used, to examine the US-based RAND's Russia report, Russia's recent practices, and recent doctrines.

In this study, famous statements—expressed in the 19th and 20th centuries—such as “Russia is never so strong nor so weak as it appears” and “one thing worse than an America that is too strong, the world will learn, is an America that is too weak” are assessed for their validity.

The various economic, geopolitical, ideological, informational, and military options discussed in this paper are promising. However, this report does not suggest an action because all issues related to Russia should be evaluated in terms of the USA's general strategy. Despite sensitive points and concerns, Russia remains a powerful country that rivals the USA in several important areas.

The majority of options proposed in this study will likely result in the escalation of Russian countermeasures. Therefore, in addition to the specific risks associated with each issue, the existence of risks in the nuclear weapons arena must be considered, and detailed planning and careful execution of each option must be undertaken to achieve the desired outcome.

Despite Biden's statement that “America is back and ready to rule and lead the world,” it is a realistic possibility that the USA and Russia will accord with their national interests. The assessment suggests a controlled tension between both superpowers, and a direct military conflict between the two powers is avoidable.

Although Russia will be able to provide less increasing competition costs (compared to the USA), both parties will have to divert their national resources from other purposes, such as social, health, and environmental protection to engage in competition.

The Kremlin has focused on the Far East, the Balkans, the Middle East, Africa, and South America—which are areas where it was once strong—to become a superpower again in this century. Simultaneously, NATO and the USA are expanding toward the east, the former USSR, the new EU, and NATO countries. Russia's interest in South America is considered a “reprisal” against the USA, in accordance with its expansion in Europe.

Thus, it is imperative to be cautious of these two superpowers along with the other actors in the changing global security scenario. Because of Turkey's geopolitical position (and various power struggles within its region), it must maintain its national interests and constantly

evaluate its surroundings, conditions, and international relations. Turkey can achieve this by strengthening its national power elements to maneuver the changing security environment and keep this impact to a minimum.

It is advised that Turkey emphasize cooperation rather than competition in its relations with Russia and the USA. This would benefit the interests of both sides.

Finally, effective preparation against all gambits in the geopolitical arena will ensure Turkey is ready for potential eventualities.

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya birbirlerinin hasımları olarak kontrollü bir şekilde ilişkilerini sürdürmekte ve bu çerçevede çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler aralarındaki gerilimin sinüzoidal artması ve azalması dahil diplomasi, askeri tatbikatlar, uzay, nükleer ve çeşitli örgütler aracılığıyla güç sınımalarını içermektedir. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra bu faaliyetleri günümüzde sıkça görmekte ve hissetmekte, yaşananları anlayabilmek için her iki ülke hakkında daha fazla bilgi edinmemiz gerekmektedir. Hem ABD'de hem de Rusya'da düşünce kuruluşları, üniversiteler, şirketler vb yaptığı çeşitli çalışma ve analizler bu bilgi için katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada ABD'den Rusya'ya maliyeti az çeşitli yöntemler içeren bir analiz ile Rusya'dan Dünyaya bakış incelenmiş ve yaşanan Jeopolitik Satranç'ta Türkiye için özet bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Düşünce Kuruluşları gerçeği: Düşünce kuruluşları- think- tank'lar, araştıran, analizler yapan, yayım yapan ve danışmanlık hizmeti veren sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar, özellikle Amerikan politikalarının yönlendirilmesinde ve karar alma aşamalarında önemli yere sahiptirler. Başka hiçbir ülkede düşünce kuruluşları ile siyasal yaşam ilişkisinin bu kadar iç içe geçmediği günümüzde, ABD merkezli olan think- tank sayısı 1830 olup bu sayı, dünyadaki tüm think- tank kuruluşlarının yaklaşık 1/3'ne denk gelmektedir.¹ ABD'deki bu kuruluşların yıllık gelirleri ise 1 milyar dolardır.²

Amerikan think- tank'lerinin ilk örneği 1910 yılında Uluslararası Barış için Carnegie Vakfı³ olarak zengin hayırseverler ile entelektüellerin, akademisyenlerle bir araya gelerek dünya sorunlarının tartışılabileceği bir ortam oluşturma istekleri sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

1948 yılında Amerikan çıkarlarını korumak amacıyla kurulan ve dış politika alanında oldukça etkin olan RAND aynı zamanda hükümet destekli think- tank'lerin, öncüsü olmuştur. RAND 290 milyon dolarlık bütçesi ve 2000 çalışanı⁴ ile bu alanda liderdir.

Son yıllardaki think- tank'lerin incelenerek mukayesesinde Türkiye'nin bu alanda hak ettiği yerde olmadığını, bu yönde gelişime ve düşünce merkez sayısının artmasına gerek olduğunu söyleyebiliriz.

ABD'ce Rusya hakkında hazırlanan onlarca rapor, analiz ve makale olmasına rağmen RAND'ın hazırladığı Rusya raporu içeriği ve değerlendirmeleri nedeniyle incelemeye değer görülmüştür.

1 McGann, James,2015, "2014 Global Go to Think Tank Index Report," 53-54 http://repository.upenn.edu/think_tanks/8/ (Erişim tarihi 13.5.2020)

2 Alek Chance, 2016, Think Tanks in the United States, Activities, Agendas, and Influence, Institute for China-America Studies Report, 2. <https://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2016/05/ICAS-Report-2016-Think-Tanks-in-the-US.pdf> (Erişim tarihi 13.5.2020)

3 Chance "Think Tanks in the USA",3.

4 Chance "Think Tanks in the USA",2.

2. RAND'ın Rusya raporu: RAND aşırı genişleyen ve istikrarsız Rusya ekonomisi ve silahlı kuvvetleri ile ülkenin siyasi rejimi hakkında ABD ve müttefiklerinin, ekonomik, politik ve askeri alanlarda Rusya için sürdürecekleri, şiddet içermeyen fakat maliyet içeren seçenekleri inceleyen bir rapor⁵ hazırlamıştır.

Rapor Rusya ile ilgili “*Rusya hiçbir zaman o kadar güçlü ya da görüldüğü kadar zayıf değildir*”⁶ sözü ile başlamakta ve bunun 19. ve 20. yüzyıllarda olduğu gibi yaşadığımız yüzyılda da geçerliliğini koruduğu belirtilmektedir. Sunulan seçeneklerin bazıları diğerlerine göre daha fazla umut vaat ettiği, ancak bu raporun bir icraatı-faaliyeti başlatmayacağı, çünkü Rusya ile ilgili tüm konuların ABD genel stratejisi açısından değerlendirilmesi gerektiği de işaret edilmektedir. Raporunda açıklanan konuların özeti aşağıdadır.

a. Bugünün Rusya’sının, yaşam standartlarında düşüşe neden olan petrol ve doğal gaz fiyatları, bu düşüşü artıran ekonomik yaptırımlar, yaşlanan ve azalan bir nüfus ile Putin’in mevcut otoriterliği gibi, birçok hassas/zayıf noktası bulunmaktadır. Bu hassasiyetler, Batı’dan esinlenen rejim değişikliği olasılığı, büyük güç durumunun kaybı ve hatta bir askeri saldırı ihtimali derin bir endişeye neden olmaktadır.

b. Bu hassas/zayıf nokta ve endişelere rağmen, Rusya hala birkaç önemli alanda ABD’ne rakip olmayı başaran güçlü bir ülkedir. Rusya ile rekabetin bir dereceye kadar kaçınılmaz olduğunun farkında olan RAND araştırmacıları, Rusya’nın dengesini bozabilecek ve onu zorlayacak niteliksel bir değerlendirme yapmışlardır. Maliyet içeren bu seçeneklerin Rusya’ya yeni yüklerin yanında bu seçeneklerin sürdürülmesinin de ABD’ye mevcut durumdan daha ağır yükler getirebileceği değerlendirilmiştir.

c. Çalışma, bir kısmı RAND’ın başlattığı Soğuk Savaş sırasında geliştirilen uzun vadeli stratejik rekabet kavramı üzerine kurulmuştur. 1972 tarihli RAND raporu, ABD’nin stratejik düşüncesini tüm boyutlarda Sovyetler Birliği’nin önünde olmaya çalışmaktan ziyade, rekabeti kontrol etmeye ve ABD’nin avantajı olan alanlara yönlendirmeye çalışmak gerektiğini belirtmektedir. Bu değişim başarılı bir şekilde yapılabilirse ABD, Sovyetler Birliği’nin sınırlı kaynaklarını daha az tehdit teşkil eden alanlara kaydırmasını sevk edecektir. Müteakip maddelerde ekonomik, jeopolitik, ideolojik ve askeri önlemler açıklanmıştır.

d. Ekonomik Maliyet Getirici Önlemler:⁷

- ABD’nin enerji üretimini arttırması; Rusya’nın ekonomisini sıkıntıya sokar, potansiyel olarak devlet bütçesini ve savunma harcamalarını kısıtlar. ABD; dünya arzını artıran ve küresel fiyatları baskılayan politikalar benimseyerek, Rusya’nın gelirini sınırlandırabilir. Bunu yapmak çok az maliyet veya risk gerektirir, ABD ekonomisi için ikinci dereceden fayda sağlar ve çok taraflı/uluslu bir onay gerektirmez.

5 James Dobbins, Raphael S. Cohen, Nathan Chandler, Bryan Frederick, Edward Geist, Paul DeLuca, Forrest E. Morgan, Howard J. Shatz, and Brent Williams, 2019, Overextending and Unbalancing Russia: Assessing the Impact of Cost-Imposing Options (RR-3063-A) (Çev. Uğur Tarçın) Santa Monica, CA: RAND Corporation, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10014.html. (Erişim 9.9.2020)

6 Bu sözün orijini kesin değildir ancak yüzyıllardır kullanılmaktadır. Bkz. Mark N. Katz, “Policy Watch: Is Russia Strong or Weak?” UPI, July 10, 2006.

7 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer.” Russia”,3.

- Daha sıkı ticaret ve finansal yaptırımlar uygulamak, özellikle bu yaptırımların kapsamlı ve çok taraflı /uluslu olması, Rusya ekonomisini bozacak dolayısıyla, etkinlik diğer ülkelerin bu tür bir sürece katılma istekliliğine bağlı olacaktır. Ancak yaptırımlar maliyet ve zorluğuna bağlı olarak ciddi riskler içerir.

Ekonomik Maliyet Getiren Seçenekler	Rusya'yı Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
ABD enerji üretimini genişletin	Yüksek	Yüksek	Düşük
Daha derin ticaret ve finansal yaptırımlar uygulayın	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Avrupa'nın Rusya dışındaki kaynaklardan LNG ithal etme kabiliyetini artırmak	Orta	Yüksek	Orta
Nitelikli emek ve iyi eğitilmiş gençlerin Rusya'dan göçünü teşvik etmek	Düşük	Düşük	Düşük

Şekil 1: Tüm bu ekonomik önlemlerin değerlendirilmesi⁸

- Avrupa'nın Rusya dışındaki tedarikçilerden gaz ithal yeteneğinin artırılması, Rusya'yı ekonomik olarak sıkıntıya sokabilir ve Avrupa'yı Rusya'nın enerji baskısına karşı koruyabilir. Avrupa sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) için yenilenme tesisleri kurmakta ve bu istikamette ilerlemektedir. Bu seçeneğin etkili olması için; Rus gazıyla LNG'nin fiyat olarak rekabeti ve daha fazla esneklik sağlayacak küresel LNG pazarlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca BM verilerine göre Rusya Petrol İhracatı düşmektedir.⁹
- Nitelikli işgücü ve iyi eğitilmiş gençliğin Rusya'dan göçünü teşvik etmek çok az maliyet ve risk taşır, ABD ile diğer alıcı ülkelere yardım eder ve Rusya'ya zarar verir. Ancak hem alıcı ülkeler için olumlu hem de Rusya için olumsuz olan etkilerini tespit etmek uzun süreceği için bu seçenek Rusya için düşük bir olasılıktır.

e. Jeopolitik Maliyet Yükleyen Önlemler¹⁰

- Ukrayna'ya silah yardımı, Rusya'nın en hassas dış noktasını istismar edecektir. Ancak Ukrayna'ya yapılacak ABD askeri silahlarındaki herhangi bir artış ve tavsiyeler; Ukrayna'ya coğrafi yakınlığı nedeniyle önemli avantajlara sahip olan Rusya'nın mevcut taahhüdünü sürdürmesini tahrik etmeyecek ve daha geniş bir çatışmaya yol açmayacak şekilde dikkatlice yapılması gerekecektir.
- Suriyeli isyancılara verilen desteğin artırılması, radikal dini terörle mücadelede diğer ABD politika önceliklerini tehlikeye atabilir ve tüm bölgeyi daha istikrarsız hale getirebilir. Ayrıca, Suriye muhalefetinin radikalleşmesi, parçalanması ve azalması göz önüne alındığında bu seçenek mümkün bile olmayabilir.

8 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia", s.3.

9 BM Ticaret Veri tabanı, 2017, 284-285. <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2017/Voll2017.pdf>, ve Kenneth Rapoza, Forbes, Here's Where Russia Shipped Oil Last Year As Ukraine, Europe Diversified,2015, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2015/04/07/heres-where-russia-shipped-oil-last-year-as-ukraine-europe-diversifies/#72cb2b1d7c5d>, (Erişim tarihi: 06.06.2020)

10 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",4.

- Belarus'taki serbestleşmenin/liberalleşmenin teşvik edilmesi muhtemelen başarılı olamayacak ve Avrupa'daki güvenlik ortamının genel olarak bozulmasına ve ABD politikasının gerilemesine neden olacak güçlü bir Rus tepkisine yol açabilir.
- Güney Kafkasya'daki bağları genişletmek ve Rusya'yla ekonomik olarak rekabet etmek coğrafya ve tarih nedenlerinden zor olabilir.
- Orta Asya'daki Rus etkisinin azaltılması çok zor ve masraflı olabilir. Daha fazla bağlantının Rusya'yı ekonomik olarak etkilemesi de muhtemel değildir, ABD için ise orantısız bir şekilde pahalı olma ihtimali bulunmaktadır.
- Transnistria'yı¹¹Rusya'ya bağımlılıktan döndürmek ve bölgedeki Rus birliklerini kovmak Rus prestijine bir darbe olur. Ancak bu aynı zamanda Moskova'ya tasarruf sağlarken, büyük olasılıkla ABD ve müttefiklerine ek maliyetler getirecektir.

Jeopolitik Maliyet Etkileme Seçenekleri	Rusya'yı Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
Ukrayna'ya ölümcül yardım sağlamak	Orta	Yüksek	Yüksek
Suriyeli isyancılara desteğin artırılması	Düşük	Orta	Yüksek
Belarus'ta serbestleşmeyi teşvik etmek	Düşük	Yüksek	Yüksek
Güney Kafkasya'daki bağları genişlet	Düşük	Düşük	Orta
Orta Asya'daki Rus etkisini azalt	Düşük	Düşük	Orta
Transdinyesteri Çevirmek	Düşük	Düşük	Orta

Şekil 2: Tüm Jeopolitik önlemlerin değerlendirilmesi.¹²

f. İdeolojik ve Enformasyonel Maliyeti Olan Önlemler¹³

- Rus seçim sistemine olan inancın azaltılması, medya üzerindeki devlet kontrolü nedeniyle zor olacak ve bunu yapmak rejimin hoşnutsuzluğunu artırabilecektir. Bu seçenek, Kremlin'in baskıyı artırması veya daha ileri giderek Batı'nın çıkarlarına aykırı olabilecek yurtdışı bir çatışmaya yol açması gibi ciddi riskler taşır.
- Rejimin halkın menfaatlerini önemsemediği algısının yaratılması yaygın, geniş çaplı yolsuzluğa ve devletin meşruiyetini odaklanabilir. Ancak, siyasi değişkenliğin ve protestoların daha geniş bir Rusya'ya (*yurtdışındaki Batı menfaatlerini tehdit etme*

11 Report, "Tanınmayan, bilinmeyen ülke: Transdinyester", *Euronews*,30.05.2014. Transnistria-Transdinyester , Moldova ve Ukrayna sınırları arasında yer alan ve hiçbir ülkenin bağımsızlığını tanımadığı bölge. Yaklaşık 500 bin nüfuslu bu ülkedeki insanların çoğu çifte pasaport taşımakta ve her yıl Rusya'dan 1 milyar dolar almaktadır. Halkın çoğu Rusya'ya bağlanmak ve uluslararası tanınma istemekte, ancak ülkenin Rusya ile karasal sınır bağlantısı yoktur. Ülkede Avrupa ve Moldova yanlısı insanlar da mevcuttur. Hukuki olarak Moldova'nın bir parçasıdır. De facto bölgesi ayrılıkçı olduğu için yaklaşık 20 yıldır kendi kanunlarına göre yönetiliyor. <https://tr.euronews.com/2014/05/30/taninmayan-bilinmeyen-ulke-transdinyester> (Erişim tarihi: 6.6.2019)

12 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",4.

13 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",5.

konusunda daha az ihtimaldir) yayılacağını, Rusya'nın buna misilleme yapacağını ve dikkatini dağıtacağını tespit etmek zor olup, bu seçenek yüksek risk taşır.

- Yerel protestoların ve diğer şiddetsiz direnişin teşvik edilmesi, Rus rejiminin dikkatini dağıtmaya veya istikrarsızlaştırmaya odaklanır ve Rusya dışında agresif eylemler gerçekleştirme olasılığını azaltır. Riski yüksek olan bu seçenekte Batı hükümetlerinin Rusya'da rejim karşıtı olay veya faaliyetleri attırması zordur.
- Rusya'nın yurtdışındaki imajını bozmak, Rus duruşunu ve etkisini azaltmaya odaklanacak ve böylece Rusya'yı eski ihtişamına geri döndürme taleplerini azaltacaktır. Rusya'nın BM dışındaki uluslararası forumlardan çıkarılması ve Dünya Kupası gibi olayların boykot edilmesi, Batılı devletler tarafından uygulanabilecek diğer yaptırımlar olup Rus prestijine zarar verebilir. Ancak, bu adımların Rus iç istikrarına ne derece zarar vereceği belli değildir.

Bu önlemlerin hiçbiri yüksek bir başarı olasılığına sahip olmasa da, herhangi biri veya tümü Rus rejimine derin endişeler verebilir ve Rusya'nın yurtdışındaki aktif dezenformasyon ve yıkıcı kampanyalarını azaltmak için caydırıcı bir tehdit olarak kullanılabilir.

İdeolojik ve Bilgilendirici Maliyet Getiren Seçenekler	Rusya'yı Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararlan	Maliyetler ve Riskler
Rusya seçim sistemine olan inancı azaltmak	Düşük	Orta	Yüksek
Rejimin halkın ilgisini çekmediği algısını yaratın	Orta	Orta	Yüksek
Yerel protestoların ve diğer şiddetsiz direnişleri teşvik etmek	Düşük	Orta	Yüksek
Rusya'nın yurtdışındaki imajını baltalamak	Orta	Orta	Orta

Şekil 3: Tüm İdeolojik ve Bilgi/enformasyon önlemlerin değerlendirilmesi¹⁴

g. Hava ve Uzay Alanında Maliyet Getiren Önlemler¹⁵

- Bombardıman uçaklarını önemli Rus stratejik hedeflerini kolayca vuracak menzilde yeniden konuşlandırmak, yüksek başarı olasılığına sahiptir ve bu Moskova'nın dikkatini çekecek, Rusların endişelerini artıracaktır. Bu seçeneğin maliyeti ve riskleri, ABD bombardıman uçakları Rusya'nın balistik ve karada konuşlu seyir füzelerinin menzili dışında olduğu sürece düşüktür.
- Taarruz uçaklarını daha az bomba yüküyle daha fazla uçuş yapacak noktalara yeniden konuşlandırmak, Moskova'yı bombardıman uçaklarını yeniden yerleştirmekten daha fazla endişelendir, ancak bu seçeneğin başarı olasılığı düşük ve riski yüksektir. Çünkü her uçağın konvansiyonel bir çatışmada birden fazla uçuş yapması gerekeceğinden, Ruslar; füze envanterlerinin az bir kısmıyla, muhtemelen daha yerde iken birçok taarruz uçağını imha edebilecek ve intikal edilen hava alanlarını erkenden uçuşa kapatabileceklerdir.

14 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",5.

15 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia", 6.

- Avrupa ve Asya'ya taktik nükleer silah yerleştirmek, Rusya'nın hava savunma yatırımlarını önemli ölçüde artıracak şekilde endişelendirir. Bombardıman seçeneğiyle birlikte, başarı şansı yüksektir, ancak bu tür silahları kullanmak Moskova'nın ABD ve müttefik çıkarlarına aykırı şekilde karşılık vermesine neden olabilir.
- ABD ve müttefik balistik füze savunma sistemlerinin Rus balistik füzelerine daha iyi angaje olması için yeniden konumlandırılması Moskova'yı alarma geçirir, ancak Rusya mevcut sistemleri ve mevcut füze envanterinin küçük bir yüzdesiyle planlayacağı artış ile buna karşı koyabilir ve ABD ve müttefik hedeflerini risk altında tutar. Bu nedenle bu seçenek en az etkili seçenek olabilir.
- Rusya'nın bu stratejik rekabette büyümesinin yolları da mevcuttur. Yararları açısından, bu tür gelişmeler Moskova'nın ABD'nin hava gücü yetenekleri ve doktrinleri korkusundan faydalanabileceğini göstermektedir. Yeni az gözlemlenebilir, uzun menzilli bombardıman uçaklarının geliştirilmesi ya da mevcut ile planlanan (B-2'ler ve B-21'ler¹⁶) önemli sayıda daha fazla türün eklenmesi, otonom/özerk ya da uzaktan kumandalı taarruz uçağının geliştirilmesi ve yüksek sayılarla üretilmesi, Moskova için endişe verici olacaktır. Tüm seçenekler muhtemelen Moskova'yı, komuta ve kontrol sistemlerini daha zor, daha hareketli ve daha fazla gereğinden fazla kaynak ayırmaya teşvik edecektir.
- Bu seçeneklerin önemli bir riski, ABD'ye yönelik maliyet getiren stratejilerle sonuçlanan silahlanma yarışına çekilmesidir. Örneğin, balistik füze savunma sistemlerine ve uzay temelli silahlara yatırım yapmak Moskova'yı alarma geçirir, ancak Rusya bu sistemlere karşı, ABD'ye maliyetinden çok daha ucuz olacak tedbirler olarak bu tür gelişmelere karşı savunma yapabilir.

Hava ve Uzay / Nükleer Maliyet Verme Seçenekleri	Rusya'yı Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
Seçenek 1: Hava ve uzay kuvveti duruş ve işlemlerini değiştirme			
Yeniden bombardıman uçakları	Yüksek	Orta	Düşük
Reposture savaşçıları	Düşük	Orta	Yüksek
Ek taktik nükleer silah dağıtmak	Yüksek	Düşük	Yüksek
ABD ve müttefik balistik füze savunma sistemlerini yeniden konumlandırmak	Düşük	Düşük	Orta

Şekil 4: Tüm Hava ve Uzay Maliyet Etkileyici Önlemlerin değerlendirilmesi¹⁷

16 U.S. AIR FORCE,2015, B-2 Northrop Grumman B-2 Spirit, nükleer ve konvansiyonel silahlar taşıma kapasiteli, çok rollü, radara yakalanmayan (hayalet/stealth) bombardıman uçağıdır. Şu ana dek üretilen en pahalı uçaktır, tahmini fiyatı 1.157 milyar ile 2.2 milyar ABD doları arasındadır. B-21 Raider, Northrop Grumman tarafından geliştirilmekte olan Amerikan ağır bombardıman uçağıdır ve B1 ve B2 leri değiştirmesi planlıdır., <https://www.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/104482/b-2-spirit/> (Erişim tarihi 26.3.2021)

17 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",6.

- Başarı olasılığı kapsamında, bazı seçenekler maliyeti iyi stratejilerdir, ancak bazıları HARM'lere¹⁸ veya diğer elektronik savaş teknolojilerine vs daha fazla yatırım yapmak diğerlerine göre daha iyi olup uzay odaklı veya balistik füze savunma sistemlerinden kaçınılmalıdır.
- ABD, nükleer silah kontrol rejiminden çıkarak Rusya'yı maliyetli bir silahlanma yarışına sürükleyebilir, ancak bunun yararları ABD'ne getireceği maliyetlerinden fazla olması mümkün değildir. Bir nükleer silahlanma yarışının maliyeti, ABD için muhtemelen Rusya için olduğu kadar yüksek olacak, ancak politik ve stratejik alanda daha ciddi maliyetleri olacaktır.

h. Denizcilik Alanında Maliyet Getiren Tedbirler¹⁹

- ABD ve müttefik deniz kuvvetlerinin varlığını Rusya'nın harekât alanlarında artırmak, Rusya'yı deniz yatırımlarında artışa zorlayarak yatırımları potansiyel olarak daha tehlikeli alanlardan uzaklaştırabilir. Ancak, gerçek bir mavi su (derin sular, açık deniz) donanma kabiliyetini yeniden oluşturmak için gereken yatırımın büyüklüğü, Rusya'nın bunu icra veya teşebbüs olasılığını azaltmaktadır.
- Deniz Ar-Ge(R&D) çabalarının artırılarak yeni silahlar geliştirilmesi, ABD denizaltılarının Rus nükleer balistik füze denizaltıları (SSBN) dahil geniş bir hedef kitlesini daha fazla tehdit edeceğinden dolayı Rusya'yı nükleer denizaltı savaş harcamalarında artışa zorlayacaktır. Bunun sınırlı riskleri olmasına rağmen başarı, bu yetenekleri geliştirmeye ve Rus harcamalarını yeterince etkileyip etkilemediğine bağlı olacaktır.
- Nükleer durumun SSBN'lere kaydırılması, bu filonun büyüklüğünü artırarak SSBN'ye verilen ABD Kara-Deniz-Hava nükleer gücünün oranını arttırmayı gerektirir. Bu, Rusya'yı iki okyanusta ve mavi sularda görev yapabilen yeteneği için yatırıma zorlayabilir ve ABD'nin stratejik durum risklerini azaltabilir. Ancak bu seçenek Rusya'nın stratejisini değiştirmesini engelleyeceğinden dolayı gerçekleşme ihtimali düşüktür.
- Karadeniz'deki kuvvet artışı, buraya intikal eden Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Karadeniz'i belki de uzun menzilli, karada konuşlu gemilere karşı kullanılan füzeler biçiminde geçişe kapatma ve alan hakimiyeti ile karşılaşılacak ve Kırım'daki Rus üslerini savunmanın maliyetini artırarak bu bölgeyi ele geçiren Rusya'ya daha az fayda sağlayacaktır.

Rusya, Karadeniz'e kıyıdaş NATO ve NATO üyesi olmayan devletlerin bu kuvvete katılımını engellemek için güçlü bir diplomasi ve bilgi kampanyası düzenleyecektir. Ayrıca, Karadeniz'de faaliyet göstermek, ABD Donanması için siyasi ve lojistik açıdan Rus Donanması'ndan daha zor olup bir çatışma eskiye oranla daha tehlikelidir.

18 Bilgi, GM-88 HARM Amerikan Raytheon firması tarafından üretilen bir havadan karaya taktik taarruz füzesidir. Radar sinyali yayan yer hedeflerinin bulunması ve imha edilmesi amacı ile kullanılır. AGM-45 Shrike füzsesinin geliştirilmiş şeklidir. Yüksek hızlı ve anti radyasyon(radar) özelliklidir. https://www.turkcebilgi.com/agm-88_harm (Erişim tarihi 18.10.2019)

19 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",8.

Denizcilik Maliyet Getiren Seçenekleri	Rusya'ya Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
ABD ve müttefiki deniz kuvvetlerinin duruşunu ve varlığını artırmak	Orta	Orta	Düşük
Deniz Ar-Ge çabalarını arttırmak	Orta	Orta	Orta
Nükleer duruş SSBNs doğru kaydırın	Düşük	Düşük	Düşük
Karadeniz oluşumunu kontrol et	Orta	Orta	Orta

Şekil 5: Tüm Denizcilik Önlemlerin değerlendirilmesi.²⁰

i. Kara ve Çok Boyutlu Alanlarında Maliyet Oluşturan Önlemler²¹

- Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin artırılması, Avrupa NATO üyelerinin kara yeteneklerinin artırılması ve çok sayıda NATO kuvvetinin Rusya sınırında konuşlandırılması muhtemelen Rusya üzerinde sınırlı etkilere neden olacaktır. Bu seçenekler caydırıcılığı artırır, ancak riskleri değişkendir. Avrupalı NATO üyelerinin muharebeye hazırlıklarının yükseltilmesi önemlidir. Ancak, Rusya sınırlarına yayılan büyük çapta yeni konuşlanmalar, özellikle Rusya'nın doğu Ukrayna, Belarus veya Kafkaslardaki Rusya'nın duruşunu zorlayacak şekilde algılanırsa, Rusya'yla çatışma riskini artıracaktır.
- Avrupa'daki NATO tatbikatlarının boyut ve sıklığının artırılması, muharebeye hazırlığı ve caydırıcılığın artmasına yardımcı olabilir, ancak tatbikatlar riskli sinyaller göndermediği sürece, maliyetli bir Rus tepkisine yol açması olası değildir. Rusya sınırlarına yakın bölgelerde düzenlenen büyük çaplı NATO tatbikatlarında karşı taarruz veya taarruz senaryolarının denenmesi, Ruslarca NATO'nun niyet ve istekliliğini göstermesi olarak algılanabilir. Örneğin, ilerleyen Rus kuvvetlerine kaybedilen NATO bölgesini yeniden ele geçirmek için karşı taarruzu içeren bir NATO tatbikatı, Kaliningrad²² gibi bir Rus toprağını işgal etmeye hazırlık niteliğinde bir tatbikat gibi görünebilir.
- Orta menzilli bir füze geliştirmek ancak konumlandırmamak/intikal ettirmek

20 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",8.

21 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",9.

22 Tuba Gümüş, 2017/28 "Kaliningrad" AVİM, Rusya'nın Rusya ile kara bağlantısı olmayan, Litvanya ile Polonya arasında Baltık Denizi kıyısında bir toprağıdır. En büyük şehri olan aynı isimli Kaliningrad, tarihteki Rusya'nın önemli bir şehri ve o zamanın Alman Doğu Prusya eyaletinin başkentidir. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/BALIKLARDABIRRUSTOPRAGIKALININGRAD> (Erişim tarihi 8.2 2020)

Rusya'yı Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması'na²³ uyumu geri getirebilir, ancak Rus füze programlarının hızlanmasını da sağlayabilir. Bu antlaşmadan çekilmek ve füzelerin inşa edilmesi, ancak Avrupa'da konuşlandırılmaması, ABD'nin yeteneklerine az katkıda bulunacak ve muhtemelen Rusya'nın bu füzelerini Rusya'da konumlandırmasını/intikal ettirmesini ve balistik füze savunmasına daha fazla yatırım yapmasını sağlayacaktır.

Arazi ve Çok Alanlı Maliyet Verme Seçenekleri	Rusya'yi Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
Seçenek 1: Avrupa'da ABD ve NATO kara kuvvetlerini artırmak			
Avrupa'daki ABD kuvvetlerini arttırmak	Orta	Orta	Orta
Avrupa'nın NATO'nun toprak yeteneklerini artırır	Düşük	Yüksek	Düşük
Çok sayıda NATO kuvvetini Rusya sınırına yerleştirme	Orta	Orta	Yüksek
Seçenek 2: Avrupa'da NATO tatbikatlarının artırılması			
ABD katılımının boyutunu arttırmak	Düşük	Orta	Orta
Avrupa NATO üye güçlerinin toplu seferberliğini sağlayın	Düşük	Yüksek	Orta
Rusya sınırlarında alıştırma yapın	Orta	Orta	Yüksek
Karşı saldırı ya da saldırgan senaryoları uygulayan alıştırma yapın	İlmi	Orta	Yüksek

Şekil 6: Tüm Arazi ve Çok Boyutlu Önlemlerin değerlendirilmesi.²⁴

- Rusya'nın hava savunmasına karşı koymak için yeni teknolojilere yapılan yatırımlar ile ABD'nin uzun menzilli atışlarını artırmak, buna karşı tedbirlere yönelik Rus yatırımını artışa zorlarken, savunma ve caydırıcılığı önemli ölçüde artırabilir. Büyük gelişimci ve yeni nesil teknolojilere yapılan yatırımlar, Rusya'nın yeni fiziksel ilkeler konusundaki endişeleri göz önüne alındığında daha da büyük etkilere sahip olabilir, ancak bu yeteneğe bağlı olarak, bu tür yatırımlar bir krizde Rus rejimi ve liderlik güvenliğini tehdit ederek stratejik istikrarı da tehlikeye atabilir.

23 Emre OZAN,2018, "Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması" ANKASAM, Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler (INF-Intermediate-Range Nuclear Forces) Antlaşması 1987'de Soğuk Savaş'ın son döneminde Gorbaçov ve Reagan tarafından imzalanmıştır. Antlaşma, 500 ila 5.500 km menzile sahip füzelerin satın alınmasını, üretilmesini ya da testini yasaklamaktadır. ABD ve SSCB, ellerinde bulunan tüm orta menzilli füzelerin imhasını kabul etmiş; 4 yıllık bir süre içinde 2.700 adet füze imha edilmiştir. Antlaşma; Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'yı menziline alan bu füzeleri imha etmesi, ABD'nin Avrupa'da benzeri füzeleri konuşlandırma ihtiyacını ortadan kaldırmış, Soğuk Savaş'ın en önemli sahnelerinden biri olan Avrupa kıtasında güvenlik açısından çok değerli bir yumuşama sağlanmıştır. Ayrıca "sıfır çözüm" yaklaşımı silahsızlanma sürecinde önemli bir örnek teşkil etmiştir. INF Antlaşması'nı yeni silahsızlanma antlaşmaları takip etmiştir. Trump, ABD'nin 2 Şubat 2019'tan itibaren INF Antlaşması kapsamındaki yükümlülüklerini askıya alacak ve geri çekilme sürecini başlatacağını açıklamasıyla Putin "Rusya'nda Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması'nı askıya" aldı. <https://ankasam.org/orta-menzilli-nukleer-kuvvetler-antlasmasi/> . (Erişim tarihi 14.10.2020)

24 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer." Russia",10.

j. ABD Ordusu İçin Tavsiyeler²⁵

“Genişleyen/büyüyen Rusya” görevi sadece ABD ordusuna yüklenilmemelidir. Aslında, Rusya’ya karşı en yüksek faydayı, en düşük riski ve en yüksek başarı olasılığı gibi en çok ümit veren seçenekler muhtemelen askeri alanın dışındadır. Rusya, ABD ile askeri parite aramadığından bazı ABD askeri hareketlarına cevap vermemeyi seçebilir, diğer ABD askerî harekâtları (örneğin, Rusya’ya daha yakın kuvvetler yerleştirmek), sonuçta ABD’ye Rusya’dan daha fazla maliyetli olabilir. Bu kapsamda ABD Ordusu için 3 temel tavsiye bulunmaktadır.

- Ordu, Rusya için dilbilimi ve analitik uzmanlığını yeniden düzenlemeli, insan kaynaklarını geliştirmelidir.
- Ordu, Ruslara karşı koymak için tasarlanan yeteneklere daha fazla yatırım yapmaları için diğer birimleri teşvik etmeli ve daha fütüristik sistemler için bazı Ar-Ge kaynaklarını harcamayı düşünmelidir.
- Ordu muhtemel misillemenin azaltılmasında kilit rol oynayacaktır.

k. Özet olarak, genişlemek isteyen Rusya ile gerginliğin bir çatışmaya dönüşmesine engel olarak ABD’de Avrupa’daki caydırıcı durumunu kuvvetlendirmek ve ABD’nin askeri kabiliyetlerini arttırmak için müttefiklerle birlikte hareket etmek gerekmektedir.

En Çok Gelecek Olan Maliyet Getiren Seçenekler	Rusya’yi Genişletmede Başarı Olasılığı	Yararları	Maliyetler ve Riskler
ABD enerji üretimini genişletin	Yüksek	Yüksek	Düşük
Daha derin ticaret ve finansal yaptırımlar uygulayın	Yüksek	Yüksek	Yüksek
ABD ve müttefiki deniz kuvvetlerinin duruşunu ve varlığını artırmak	Orta	Orta	Düşük
Yeniden bombardıman uçakları	Yüksek	Orta	Düşük
Özerk veya uzaktan kumandalı uçaklara daha fazla yatırım yapın	Yüksek	Orta	Orta
Uzun menzilli saldırı uçaklarına ve füzelere daha fazla yatırım yapın	Yüksek	Yüksek	Orta
Daha uzun menzilli HARMlere daha fazla yatırım yapın	Yüksek	Orta	Orta
Yeni elektronik savaş teknolojilerine daha fazla yatırım yapın	Orta	Orta	Düşük

Şekil 7: Tüm Önlemlerin değerlendirilmesi

“Genişleyen Rusya” için en umut vaat eden seçenekler; Rusya’nın şu anki avantajlarını baltalarken zayıf alanlarını kullanarak güvenlik açıklarını/hassas noktalarını, kaygılarını ve güçlü yönlerini doğrudan ele almaktadır. Bu bağlamda, Rusya’nın ABD’yle rekabet halinde olduğu en büyük hassas noktası, nispeten küçük ve enerji ihracatına oldukça bağımlı olan ekonomisidir. Rus liderliğinin en büyük kaygısı rejimin istikrarı ve dayanıklılığından, Rusya’nın en büyük gücü ise askeri ve bilgi savaşı alanlarından kaynaklanmaktadır. Şekil-7’deki tablo, tüm bilgilerin özeti olan seçenekleri göstermektedir.

25 James Dobbins, Raphael S. Cohen ve diğer.” Russia”,11.

Burada listelenenler dahil açıklanan seçeneklerin çoğu, büyük olasılıkla tırmanan/yükselen bir Rus karşı tedbirlerine neden olacaktır. Bu nedenle, her bir seçenekle ilgili özel risklerin yanı sıra, nükleer silah arenasında olacak bir rekabete ilave edilecek risklerin varlığı da göz önünde bulundurulmalı, her seçeneğin istenen sonucu elde etmesi için detaylı planlama ve dikkatlice icrası yapılmalıdır. Özetle, Rusya bu artan rekabetin maliyetini ABD'den daha az sağlayabilecek olsa da, her iki taraf da ulusal kaynakları diğer amaçlardan uzaklaştırmak zorunda kalacaktır.

Bu analiz elbette öncelikle Rusya, ABD ve NATO'yu ilgilendirmektedir. Bizimle direkt irtibatı görülmeyebilir ancak internette yayımlanan bu özet rapor bize açıklanmayan kısımlarında ne tür bilgilerin olabileceği ve ülkemiz içinde böyle analizlerin bulunabileceğini düşündürmektedir. Gerçekte bölgemizi etkileyen hususların bizi de etkileyeceğinden hareketle barış istiyorsak her türlü hazırlığımızı yapmamız ise bir faraziye değil bir realitedir.

3. Rusya Jeopolitiği, Yeni Rusya ve Dünya: Rusya'ya baktığımızda ise; mali kaynak sıkıntılarına ve bağımsız siyaset zorluklarına rağmen 2016 yılında Rus Dışişleri Konseptindeki 9 adet Rus think-tankı ve hükümet dışı kuruluşun Rusya'nın uluslararası görünümünü, siyasetini anlatmak için yumuşak güç olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir.²⁶ Ancak RAND gibi Rus think-tank'larının batı hakkında askeri, ekonomik ve jeopolitik raporlarına ulaşamamış, ancak bu konudaki kaynaklardan faydalanılarak aşağıdaki değerlendirme yapılmıştır.

a. SSCB'nin 1991'de yıkılışını müteakip temel varisi Rusya Federasyonu (RF); mali kriz, özerk cumhuriyetlerin bağımsızlık talepleri, Çeçenistan savaşı, gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmış ve bu durum uluslararası alandaki pozisyonunu da zayıflamıştır. 2000'li yıllarda Putin'in iktidara gelmesiyle izlenen merkezîyetçi politikalarla iç sorunlar kısmen çözümlenirken, diğer taraftan enerji fiyatlarının artışı ile elde ettiği gelirleri artan Rusya iç ve dış borçlarını kapatmıştır. Bunun sonucunda Rusya dış politikasında daha aktif bir rol izlemeye başlamış, bu dönemde Batı ile iyi ilişkiler kurarak uluslararası terörizm ile mücadele gibi konularda iş birliği geliştirilmiştir. Ancak Batı'nın eski Sovyetler coğrafyasında renkli devrimlere desteği, NATO ve AB'nin devamlı genişlemesi ve Arap Baharının Rusya'nın Orta Doğu'daki çıkarlarına zarar vermesi, Rusya'nın dış politikada köklü ve ciddi kararları almaya yol açmıştır.²⁷

b. Rusların dünü ve bugününü kavramada Rus yaklaşımlarını çalışan Aleksandr Dugin'in²⁸ "*Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşımı*" önemli bir yer tutar. Atlantik ve Avrasya coğrafyasının olası güç mücadelesi ile Rus küresel siyasetini inceleyen bu kitapta özetle;

26 Carolina Vendil Pallin ve Susanne Oxenstierna, "Russian Think Tanks and Soft Power", *İsveç Savunma Araştırma Ajansı(FOI)*, 2017, <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4451--SE>, (Erişim 13.5.2019)

27 İlyas Kemalöglü, "21 yy Başında Rusya Federasyonu", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2 Sonbahar 2016, 1.

28 Küre yayın, Aleksandr Dugin (D.1962, Moskova) 1998-2004 arasında Duma başkanlığının stratejik ve jeopolitik danışmanlığını, 2002-2003'te Avrasya Birliği Partisi'nin liderliğini yaptı. 2003 senesinde Uluslararası Avrasya Hareketi'ni kurdu. 2002'den bu yana Izvestia, Literaturnaya Gazeta, Vremya Novostey yayın organlarında köşe yazarlığı yapan Dugin'in çok sayıda makale, kitap ve çevirisi bulunmaktadır. Dugin, SSCB sonrası dönemin en etkin Rus düşünürü olarak kabul edilmektedir. https://www.kureyayinlari.com/Yazar/20/aleksandr_dugin, (Erişim tarihi 8.12.2020)

-Kökene Çarlık Rusya'sının son dönemlerine dayanan Avrasyacılık fikri, SSCB'nin kuruluşuyla beraber rafa kalkmış, ardından soğuk savaşın bitişiyle beraber Neo-Avrasyacılık şekliyle küresel siyasette gündeme oturmuştur. Neo-Avrasyacılar, günümüzde Rusya Federasyonu'nun tek kurtuluş yolunun Avrasya jeopolitiği üzerindeki mutlak hakimiyetine bağlamaktadır.

Şekil 8: a. Hertland-Rimland b. Eksenler

-Rus toprakları tarihten günümüze dek stratejik açıdan oldukça önemli bir merkezdedir. Hakimiyet sağlamanın zor olduğu bu coğrafyada köklenen Ruslar, jeopolitik konumu gereği tam bir "kara" medeniyeti olma vasfını taşımaktadırlar. Stratejik açıdan Rusya, kendisini Avrasya ile özdeşleştiren kıtasal büyük bir küleden meydana gelmekte ve Rusya; jeopolitik açısından "Heartland" yani kıtanın kalpgahı olmakta,²⁹ tüm Avrasya devletleri ve alanları ise "Rimland" yani kıyasal alan sayılmaktadır.³⁰(Bkz. Şekil.8.a)

-Kalpgâh ve kıyı alanlarındaki ülkeleri inceleyen Dugin'in bu ülkelerle ilgili eksenler/hatlar oluşturarak kıtasal projenin stratejik birliğin gerçekleşmesi ve zaferin teminatı için özellikle Berlin-Moskova-Tokyo-Tahrân eksenlerinin önemine işaret etmektedir. Diğer hatlar ise Şekil 8b'dir.

-"Jeopolitik geniş çaplı olarak yüzyıllarla kıtalarla ve halklarla düşünmeyi mecbur eden bir bilimdir, eğer size haddinden fazla soyut gözükürse bu izlenim hatalıdır" diyen Dugin, asıl jeopolitik yasalara uygunlukların çok dikkatlice hesaba katılması sayesinde geniş anlamda etkili kazanımlar elde edileceğine işaret etmektedir. Rus jeopolitiğinin de böyle davranmasını tüm tarihi, ekonomik ve stratejik düzlemlerin göz önünde tutulmasını, liderlere hayati önemi olan kararları almada bu jeopolitik resmin açıklanmasını, çünkü, jeopolitik yasalar göz ardı edilemeyeceğine vurgu yapmaktadır.³¹

c. Reel politikaya yani günümüze baktığımızda Putin'in iktidara gelmesiyle hızlı bir dönüşüme uğrayan Rusya, ekonomik rahatlamının da etkisiyle "Yeni ve Güçlü Rusya" sloganıyla bir politika uygulamaya başlamıştır. Putin, Bağımsız Devletler Topluluğunun yeniden canlandırmasının başarısız olmasından sonra, Rusya'nın eski ihtişamlı günlerine dönmesi için

29 Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, (İstanbul Küre Yayınları, 2014),3.

30 Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*,3.

31 Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*,322.

eski Sovyet coğrafyasında çeşitli girişimlere yönelmiş; siyasi, askeri-güvenlik ve ekonomik alanda kurulan örgüt ve iş birliği mekanizmalarıyla eski SSCB'ni liderliği altında toplamaya çalışmıştır. Yeni Avrasyacılık yaklaşımının da bir sonucu olan bu girişimlerde Rusların istedikleri başarılı sonucu aldıkları söylenemese de bölgede artan ABD, AB ve Çin etkisi ve rekabetine karşı belirli bir denge kurulabildiği söylenebilir. ABD, Avrasya'da uluslararası egemenliğini askeri tedbirlerle kurmaya çalışırken, Rusya bölgedeki etkinliğini ekonomi ve enerji konusundaki politikalarıyla korumakta ve bunda da başarılı olmaktadır. AB benzeri bir sistemi hedefleyen ve Rusya'nın tasarladığı bu birlik Avrasya Birliği biçiminde tanımlanmaktadır.³²

d. Putin, 2011'de yayınlanan makalesinde³³ yeni vizyonuna işaret ederek 'eski Sovyet Cumhuriyetlerine Moskova'nın liderliği altında Avrasya Birliğinde bütünleşmeleri' çağrısında bulunmuştur. Putin Avrasya Birliğinin yeni değerler, ekonomik ve siyasi temeller üzerinde kurulacağını, altyapı, ortak bir dil, bilim ve kültür alanı olarak tanımlanan Sovyetler Birliği'nin değerli mirasına sahip çıkacağını, modern dünyada kutuplardan biri olma kapasitesine sahip güçlü bir uluslar üstü birlik olacağını vurgulamıştır.

Bu doğrultuda 2011'de Rusya, Belarus ve Kazakistan Devlet Başkanları 2015'e kadar Avrasya Birliği kurulması için anlaşmış, Avrupa Birliği Komisyonuna benzer bir Avrasya Komisyonu ve Avrasya Ekonomik Alanı kurulmuştur. Gümrük Birliği'nin "Tek ekonomik bölge" haline gelmesine dair anlaşma 2012 de yürürlüğe girmiştir. 2015'te Eurasec³⁴ ülkeleri olan Kırgızistan ve Ermenistan Avrasya Birliği'ne dair anlaşmayı imzalamış, Ukrayna Avrasya Birliğine dâhil olmayacağını ilan etmesine rağmen Rusya'nın baskısı nedeniyle AB ve ABD 'den yardım istemiştir.

Avrasya Ekonomi Alanı ile 165 milyon tüketiciye hitap edecek büyük bir pazar yaratılacağına inanan Putin, Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki Schengen Sözleşmesi tecrübesinden de faydalanmak istemektedir.

Putin göreve geldikten sonra Rusya'da toplumsal uzlaşmanın cebri değil ancak iradî olması gerektiğini vurgulayarak, büyük reformların toplumsal uzlaşmayla ve gönüllülük esasıyla mümkün olduğunu ifade etmiştir. İfade ettiği toplumsal uzlaşma ve ulus inşasının dört temel unsuru: Vatanperverlik, Büyük Rusya, Devletçilik ve Toplumsal Dayanışmadır³⁵. Ancak bunlar içinde en önemlisi ve yeni Rusya'yı şekillendirecek olan motor güç vatanperverliktir.

32 Giles, Keir "Review: Russia's National Security Strategy to 2020", Defense White Papers and National Security Strategies, *NATO Defense College*, (2009):10.

33 Vladimir Putin, "Noviy integratsionniy proekt dla Evrazii: buduşee kotoroe rojdayetsya segodnya", *Izvestiya*, 3 October 2011, <https://iz.ru/news/502761?page=2>, (Erişim tarihi 13.5.2021)

34 TC Dışleri bakanlığı, Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC), 10 Ekim 2000 tarihinde Astana'da Gümrük Birliği Devlet Başkanları tarafından imzalanan Avrasya Ekonomik Topluluğunun Kurulması Antlaşması uyarınca uluslararası bir ekonomik organizasyon olarak kuruldu. Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Özbekistan (Aralık 2008'den beri, EurAsEC organlarına katılımı sona erdi)Gözlemciler: Ermenistan, Moldova, Ukrayna, <http://mf.gov.kz/en/content-view/eurasec> (Erişim tarihi 15.5.2019)

35 Vladimir Putin, "Russia at the Turn of the Millennium", 1999de30: *Nezavisimaia gazeta*:4, "Rossiia na rubezhe tysiaçelietii" Translated in Putin's, First Person, 209-219. <https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm>, (Erişim tarihi 16.11.2020)

Ruslar ve Rusça konuşanları korumakla yükümlü olduğunu iddia eden Kremlin (Putin Doktrini) Post-Sovyet ülkelerine de müdahale edebileceğini Ukrayna Doğusu ve Kırım ile ispatlamıştır.³⁶ Şüphesiz, Kırım'ın ilhak edilmesi Rusya'nın tarihi ve milli çıkarları için önemlidir. Çünkü Putin Rusya'nın kimliğini; Ukrayna ve Beyaz Ruslarla birlikte ortak bir tarih olarak görmektedir.

2008 yılında Gürcistan'a müdahale, 2014 Kırım'ın ilhakı ve Karadeniz'de güç dengesinin değişimi, Arap Baharı ile son yıllarda Ortadoğu'da etkin bir güç haline gelmesi, Suriye'de üsler ve kalıcı Rus nüfusu-nüfuzu, Rus dış politikasındaki değişimin göstergesi olarak görülmektedir.³⁷

e. RAND raporu ve Rus yaklaşımlarını özetledikten sonra jeopolitik resim Dugin'in kitabından Türkiye ile ilgili aşağıdaki alıntılarla tamamlanabilecektir.

- "Bir ulus devlet ve NATO üyesi olarak Türkiye Avrasya Projesi için yeterince hasım bir oluşumdur."³⁸

-Türkiye'nin jeopolitik kökünün asıl Avrasyacılık ta aranması gerektiğini ifade ederek Türk Rus ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmasının önemine işaret edilmektedir. Ancak "Bununla beraber hayaller kurmamalıyız. Çünkü Rus ve Türklerin göreceli uyumsuzluğu, bizim tarihi kimliğimizin bir parçasıdır."³⁹ denilmektedir.

Kitabında Türkiye ile ilgili olumsuz yorumları bulunan Dugin'in son zamanlarda yaptığı Türkiye ziyaretlerinde daha olumlu ifadeler kullandığı görülmektedir.

Kamuoyunda yer alan haberlerin kitapta(larda) belirtilen konuların hepsini kapsamadığını belirterek, yapılacak çalışmaların artmasıyla, Rus jeopolitiği analizinin daha doğru anlaşılacağı değerlendirilmektedir. Çünkü Rusya ve Türkiye ilişkilerinin çok uzun tarihi geçmişinde kimi zaman iş birliği kimi zaman ise savaşlar ve rekabete dayanan komşuluk ilişkileri mevcuttur. Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra, bu ilişkilerin genel grafiğini çizmenin ve bunları çeşitli nedenlerle açıklamanın kolay olmadığı gerçeğinden hareketle, günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerde rekabetten çok iş birliğinin ön plana çıkarılması hem Türkiye hem de Rusya'nın menfaatine olacaktır.⁴⁰ Marmara Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün bu konularda başarılı çalışmaları bulunmaktadır.⁴¹

4. Jeopolitik Satranç: Bu iki gücün birbirleri ve dünya ile ilgili görüşlerinin özetlenmesinden sonra dünya satranç tahtasındaki durumu aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz.

36 Kari ROBERTS, Understanding Putin: The Politics of Identity and Geopolitics in Russian Foreign Policy Discourse, *International Journal*, 2017, Vol 72, 46.

37 Fatma Mirzaliyeva, "Vladimir Putin Kimliği ve Rus Dış Politikasına Etkisi", 2019, ORDAF(Erişim tarihi 15.5.2020), <http://ordaf.org/vladimir-putin-kimligi-ve-rus-dis-politikasina-etkisi/#article-footnote-22>

38 Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, XVIII.

39 Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, XVIII.

40 Okan YEŞİLOT ve Burcu ÖZDEMİR, "Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.70.

41 Bknz. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayın, sempozyum ve toplantılar- Rusya, Türk Dünyası, Avrasya, sosyal ve kültürel etkiler. <https://turkiyat.marmara.edu.tr/dergi/marmara-turkiyat-arastirmalari-dergisi/marmara-turkiyat-arastirmalari-dergisi-cilt-1-sayi-1/>, (Erişim tarihi 17.4.2020)

Kremlin'in dikkatini bir zamanlar güçlü olduğu Uzakdoğu, Balkanlar, Orta Doğu Afrika ile Güney Amerika'ya çevirdiğini, bu yüzyılda tekrar süper güç olmak istediğini, NATO ve ABD'nin doğuya doğru-eski SSCB yeni AB ve NATO ülkelerine- genişlemesine karşı Rusya'nın Güney Amerika ilgisini ABD'ne karşı bir "misilleme" olarak görebiliriz.⁴²

Ancak satranç tahtasındaki yapılan hamleler ile Rusya'nın Balkanlar ve Uzakdoğu'da çok etkin olduğunu söyleyemeyiz, çünkü ABD özellikle Uzakdoğu bölgesini yaklaşık 10 sene evvel öncelikli ilan etmiş ve gerekli çalışmaları yapmıştır, hala yapmaktadır.

Ancak Rusya batı ile mücadelesinde Çin ile hareket ederken öte yandan Uzakdoğu, Orta Asya ve Afrika'da rakip olarak onunla mücadele etmektedir. Moskova bu çerçevede Çin'in yer almadığı örgütleri ön plana çıkartarak ve dengeleme siyasetiyle politik hamlelerini yapmaktadır.⁴³

"Dünya çok güçlü bir Amerika'dan daha kötü bir şeyin çok zayıf bir Amerika olduğunu öğrenecektir" ⁴⁴ile Biden'ın "21. yüzyıl Amerikan yüzyılı olacak. Çünkü sadece gücümüzün örneğiyle değil, örneğimizin gücüyle de önderlik edeceğiz, bu Amerika'nın yolculuğunun tarihidir."⁴⁵ Sözleri ABD vizyonunu ve pozisyonunu ortaya koymaktadır.

Biden göreve başlamasını ⁴⁶müteakip hem Rusya'ya yaptırımları artıracığını hem de kendi çıkarları doğrultusunda Rusya ile işbirliği geliştirmeye hazır olduğunu duyurmuş ve yönetiminde Rusya ile münasebetlerde AB ülkelerini de kendisiyle birlikte hareket etmeleri için uğraşacağını belirtmiştir.

ABD'nin Moskova'yı 2016 Başkanlık seçimlerine müdahale etmekle suçlamasıyla ilişkiler neredeyse Savaş dönemindeki seviyeye kadar gerilemiş ve tansiyon iki ülke arasında yükselmiştir. Ancak günümüzde Batı parçalanmış bir Rusya'dan ziyade, onun, tıpkı 1990'lı yıllarda olduğu gibi kendi kabuğuna çekilen, kırmızı çizgisini kendi sınırına çeken, Orta Doğu ve diğer bölgelerde ABD'nin işini zorlaştırmayan bir ülke olmasını hayal etmektedir.⁴⁷

BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi olan ABD ve Rusya ya ilave olarak Çin, Fransa ve İngiltere, ayrıca AB ve birliğin motoru Almanya ile Türkiye dahil orta güç kategorisindeki diğer ülkelerde güç sınamaları ve mücadelesine devam etmektedir. Bu hamle, sınama ve mücadeleleri kavramadan jeopolitik satrancın anlaşılamayacağı ve gerekli karşı hamlelerin tam planlanamayacağı düşünülmektedir.

42 İlyas Kemaloğlu, Aleksandr Bulatov ve Liasan Şahin, (Editör Okan Yeşilot) *Yeni Dünya Düzeninde Rusya Federasyonu*, İstanbul, ITO, Filmon Baskı,2020, s. 185.

43 İlyas Kemaloğlu ve diğerleri, *Yeni Dünya Düzeninde Rusya Federasyonu*,185.

44 Michael_Mandelbaum "One thing worse than an America that is too strong, the world will learn, is an America that is too weak" https://www.azquotes.com/author/40251-Michael_Mandelbaum, (Erişim tarihi 11.4.2020)

45 Remarks as Prepared for Delivery by President Biden — Address to a Joint Session of Congress APRIL 28, 2021 <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/28/remarks-as-prepared-for-delivery-by-president-biden-address-to-a-joint-session-of-congress/>

46 Maeve Reston, "Biden: 'Democracy has prevailed'"21.1.2021, CNN, (Erişim tarihi 4.8.2021) <https://edition.cnn.com/2021/01/20/politics/joe-biden-presidential-inauguration/index.html>

47 İlyas Kemaloğlu, "Hayallerin mücadelesi: ABD-Rusya ilişkileri"AA, 3.5.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/hayallerin-mucadelesi-abd-rusya-iliskileri/2227837>, (Erişim tarihi 30.5.2021)

Rusya raporunu hazırlayan RAND dahil ABD'deki think-tanklar, AB ve çeşitli kuruluşların Türkiye hakkında da onlarca raporu bulunmaktadır. Bizim de böyle raporlar hazırlamamız ve/veya bu alanda mevcut olanları geliştirmemiz gereklidir.

Öte yandan, üzerinde bulunduğu coğrafi bölgede dünya güç merkezleri arasındaki denge ve güç sınımlarını etkileyecek şekilde, sürekli ve çok yönlü çıkar ve güç çatışmalarının yaşandığı, kritik bir coğrafyada bulunan ve Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir düğüm noktası ve kültürel medeniyetlerin beşiği olan Türkiye'nin, bu jeopolitik satrançta ülkemiz lehine hamleler yapmanın önemi aşikardır.

Bütün değerlerin coğrafya üzerinde yaşayan insanların lehine, en iyi şekilde kullanılmasında bir bilim dalı olan jeopolitik; coğrafyaya ilişkin sabit ve değişken verilerden yola çıkarak ülkenin dünya ve bölgesel güç merkezlerine göre konumunu belirleyen, değişken yetenekli bir disiplin haline almıştır.⁴⁸ Bu kapsamda bir ülkedeki yönetim, doğal kaynaklar, ekonomik istikrar, askeri güç veya nüfus değişirken; kıtaların, denizlerin, doğal kaynakların, adaların yerleri değişmemektedir.

Biliyoruz ki Türkiye kritik coğrafi konumuna bağlı olarak gerek sorunların gerekse çözümlerin tam da ortasındadır. Bu ise jeopolitiğin kardeş başlıkları olan jeo-ekonomik ve jeo-kültürel konularına gerekli önemin verilmesini ve milli gücün her bir unsurunun her zaman kuvvetli bulundurulması gerektiğini ortaya çıkmaktadır.

Stratejinin özünde kontrolümüz dışındaki güçlerin etkilerinde olmak yerine çevremizi şekillendirip çıkarımız doğrultusunda nasıl kullanacağımız sorusu yatar. İşte bu noktada uluslararası ilişkiler ve diplomasi devreye girer. Yüzyılımızda uluslararası ilişkiler ve diplomasi iç içe geçmiştir ve günümüzde devletler uluslararası arenada söz sahibi olabilmek için diplomasi ile yumuşak ve sert güç unsurlarını birlikte kullanmaktadırlar.

1776 yılında Edmund Burke⁴⁹ diplomasiyi, “devletlerarası ilişkiler ve görüşmelerin yürütülmesinde uygulanan beceri ve taktik” olarak tanımlamıştır. Bu konuda;

- Sun Tzu⁵⁰ ‘*Yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir. En iyisi savaşmadan boyun eğdirmektir.*’
- Atilla ‘*Hunlar politikada yenilmenin sonucu savaşa girebilirler, ama savaşta diplomasinin başlaması için gerekli olabilir.*’⁵¹ demektedir.
- Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketinin dış politikasının temel niteliği; gerçekçiliği ve hedeflerinin tespitindeki ustalığıdır.

48 İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Bahar, 2004, Stradigma Yayınları, 50.

49 Felsefe, Edmund Burke (d. 1729 , ö. 797), İngiltere Avam Kamarası'nda uzun yıllar milletvekilliği yapmış İrlandalı-İngiliz siyaset adamı, yazar, hatip, siyaset kuramcısı, filozof. (Erişim tarihi 25.4.2019) http://www.felsefe.gen.tr/filozoflar/edmund_burke_kimdir.asp

50 Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Giray Fidan ve Pulat Otkan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 5. Eserin, Sun Tzu tarafından milattan önce 6. yüzyılın ortalarında yazıldığı düşünülmektedir, genel olarak Çin geçmişindeki beyliklerin savaşlarına (MÖ. 403-MÖ 221) ve bu savaşlarda bir komutanın takınması gereken tavır ve uygulaması gereken taktiklere yer verilmiştir.

51 Wess Roberts, *Hun İmparatoru Atilla'nın Liderlik Sırları*, çev. Yakup Eren, (İstanbul: İlgı, 1989), 133-134.

Türkiye tüm terör örgütleri başta olmak üzere, vatanımıza yönelen her türlü tehdit ve tehlikeye karşı azim ve kararlılıkla mücadelesini sürdürmektedir. Aynı zamanda göç gerçeğiyle karşı karşıya olup kayıtlı 3.920.000 (3,6 milyonu Suriyeli) mülteciye⁵² ve 196 farklı ülkeden yaklaşık 5,5 milyon insana⁵³ bakarak dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Bir transit ve yerleşilecek ülke olarak göç tehdidi devam ederken terörizm, göç ve sınır kaçakçılığının aralarında birbirleriyle simbiyotik⁵⁴ ilişki bulunmakta ve bu çeşitli sorunları içerisinde barındırmaktadır. Türkiye Doğu Akdeniz'de ise hız kazanan güç, enerji ve münhasır ekonomik alan mücadelesinde haklarımızı savunmaya çalışırken, Suriye ve Irak'ta güvenliğimizi tehdit eden unsurlara karşı gerekli tedbirleri almaktadır. Ayrıca ABD ve Ruslarla ayrı ayrı önemli güncel konularımız bulunmakta ve bunlar gündemde yerini korumaktadır.

Sonuç

Biden'in seçimleri kazandıktan hemen sonra "Amerika geri döndü ve dünyayı yönetip liderlik etmeye hazır" açıklamasında bulunmasına ve Putin'in ifadelerine rağmen; bugün problem(ler) anında ABD ve Rusya'nın ulusal çıkarlara göre pozisyon alacakları, kontrollü bir gerginliğin olacağı ve iki güç arasında doğrudan askeri bir çatışmanın yaşanmayacağı gerçekçi bir ihtimal olarak görülmektedir.

Görülebileceği gibi etki ve ilgi alanımızda bize tesir eden önemli konular vardır ve bunlara karşı güçlü olmamız ise hayatidir. Yaşanan olaylarla bazı konuların domino etkisi yapabileceği ise farz -kabulden çıkmış ve artık bir realite olmuştur. Çünkü ABD ve Rusya'nın aralarında olan sorunlardan bizim de etkilenmemiz ise jeopolitiğimizizin kaderidir.

Bu bağlamda Türkiye, coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda çok boyutlu güç sınamaları sebebiyle, uluslararası ilişkilerini milli çıkarlarını ön planda tutarak, sabırla ve rasyonalist olarak sürekli değerlendirmek ve tanımlamak durumundadır. Bölgemizde bir güç ve denge unsuru olarak çevremizde barış ve güvenlik kuşağı oluşturmak, böylece bölgemizin barış ve güvenliğine katkıda bulunan ve strateji- güvenlik üreten bir ülke olmak zorundayız. Önemli olan sahip olduğumuz değerlerle bir matematik denkleminde rakamları yerine koyan matematikçi, satrançta hamleleri yapan stratejist, diplomasi orkestrasını yöneten şef gibi hareket etmektir.

Bu kapsamda:

- ✓ Türkiye; Rusya ve ABD ile ilişkilerinde rekabetten çok iş birliğinin ön plana çıkarılması hem Türkiye hem de diğer ülke menfaatlerine olacaktır.
- ✓ Bu raporlarda geçen hususların Türkiye'ye etkileri için senaryo çalışmaları yapılmalıdır.

52 UNHCR, Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar, <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, (Erişim tarihi 13.5.2020)

53 QHA, Göç ve uyum konulu toplantıda Türkiye'deki göç olgusu anlatıldı, 17.3.2021, <https://qha.com.tr/haberler/politika/goc-ve-uyum-konulu-toplantida-turkiye-deki-goc-olgusu-anlatildi/310229/> (Erişim tarihi 25. 4.2021)).

54 TDK, Bilim ve Sanat Terim Sözlüğü, biyolojide birlikte yaşayan, birbirine muhtaç yaşama zorunluluğu http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c1f95cb0b5822.87204752, (Erişim tarihi 13.5.2020)

- ✓ Milli güç unsurlarımız; *Siyasi, Askeri, Ekonomik, Nüfus, Coğrafi, Bilim-Teknoloji, Psiko – Sosyal ve Kültürel* kuvvetlendirilmeli ve geliştirilmelidir. Bu unsurlardaki pozitif gelişmeler bize uluslararası ilişkilerde, ülke savunmasında ve bölgesel güç olmada avantaj, caydırıcılık ve manevra sahası sağlayacaktır.
- ✓ Hassasiyetlerin ve gerilimlerin yaşandığı günümüzde, ABD ve Rusya'nın güç sınamaları ile bölgemizi etkileyen hususların bizi de etkileyeceğinden hareketle barış istiyorsak önceden hazırlıklı olmak önemlidir ve gereklidir.
- ✓ Uluslararası yarış ileri düzey rasyonel – analitik zekâ, mantık, tecrübe, teknoloji, istihbarat, uzay ve özellikle doğru bilgi ve strateji gerektirdiği için bu alandaki çalışmalar ile uzman sayısı artırılmalıdır.
- ✓ Üniversitelerde bu konular için stratejik araştırma merkezleri kurulmalı ve geliştirmeli, Milli Savunma Üniversitesinde ise kürsüler kurularak belirtilen her bir konu için analiz ve çalışmalar yapılmalıdır.
- ✓ Uluslararası ilişkilerde diplomasiyi en etkin şekilde kullanmalı, yurtdışında görev yapacak personelimizi çok iyi seçmeli ve gerekli tüm eğitimi vererek görevlendirilmelidir.

Dünya jeopolitik satrancında tüm “Gambit”lere karşı hazır olmak yapılabilecek bütün hamlelerde bizi güçlü kılacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

AVİM, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/BALTIKLARDA-BIR-RUS-TOPRAGI-KALININGRAD>

ANKASAM, <https://ankasam.org/orta-menzilli-nukleer-kuvvetler-antlasmasi/>

Biden's remarks as Prepared for Delivery— Address to a Joint Session of Congress

APRIL 28, 2021 <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/28/remarks-as-prepared-for-delivery-by-president-biden-address-to-a-joint-session-of-congress/>

BM Ticaret Veri tabanı, 2017, <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2017/VoII2017.pdf>,

BURKE Edmund, http://www.felsefe.gen.tr/filozoflar/edmund_burke_kimdir.asp

CHANCE Alek, Think Tanks in the United States Activities, Agendas, and Influence, Institute for China-America Studies Report 2016.

DOBBİNS James, Raphael S. Cohen, Nathan Chandler, Bryan Frederick, Edward Geist, Paul DeLuca, Forrest E. Morgan, Howard J. Shatz, and Brent Williams, 2019, Overextending and Unbalancing Russia: Assessing the Impact of Cost-Imposing Options (RR-3063-A) (Çev. Uğur Tarçın) Santa Monica, CA: RAND Corporation

DUGİN Aleksandr, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

- Euronews, <https://tr.euronews.com/2014/05/30/taninmayan-bilinmeyen-ulke-transdinyester>
- İŞCAN, İsmail Hakkı Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Bahar, 2004, Stradigma Yayınları
- JAMES McGann, (2015), “2014 Global Go to Think Tank Index Report,”
- MANDELBAUM Michael, https://www.azquotes.com/author/40251-Michael_Mandelbaum
- KATZ N., “Policy Watch: Is Russia Strong or Weak?” UPI, July 10, 2006.
- KEİR Giles, “Review: Russia’s National Security Strategy to 2020”, Defense White Papers and National Security Strategies, *NATO Defense College*; Rome, 2009.
- KEMALOĞLU İlyas, 21 yy Başında Rusya Federasyonu, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2 Sonbahar 2016.
- KEMALOĞLU, Aleksandr Bulatov ve Liasan Şahin, (Editör Okan Yeşilot) *Yeni Dünya Düzeninde Rusya Federasyonu*, İstanbul, İTO, Filmon Baskı, 2020.
- MİRZALİYEVA Fatma , Vladimir Putin Kimliği ve Rus Dış Politikasına Etkisi, 2019, ORDAF, <http://ordaf.org/vladimir-putin-kimligi-ve-rus-dis-politikasina-etkisi/#article-footnote-22>
- PUTİN Vladimir, “Russia at the Turn of the Millennium”, First Person: An Astonishingly first Person: An Astonishingly Frank Self- Portrait by Russia’s President Vladimir Putin ve New York: PublicAffairs, 2000
- Ve Putin, “Noviy integratsionniy proekt dla Evrazii: buduşee kotoroe rojdayetsya segodnya”, *Izvestiya*, 3.10.2011, <https://iz.ru/news/502761?page=2>
- RESTON Maeve, “Biden: ‘Democracy has prevailed’” 21.1.2021, CNN, <https://edition.cnn.com/2021/01/20/politics/joe-biden-presidential-inauguration/index.html>
- ROBERTS Kari, Understanding Putin: The Politics of Identity and Geopolitics in Russian Foreign Policy Discourse, *International Journal*, 2017, Vol 72
- SUN TZU, *Savaş Sanatı*, (Çev. Giray Fidan ve Pulat Otkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019,
- QHA, <https://qha.com.tr/haberler/politika/goc-ve-uyum-konulu-toplantida-turkiye-deki-goc-olgusu-anlatildi/310229/>
- TARÇIN Uğur, Yeni Güvenlik Ortamında NATO’nun Rolü ve Türkiye’ye Etkileri (1991-2019/Jeopolitik ve Strateji) Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul
- TDK, Bilim ve Sanat Terim Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>
- UNHCR, Türkiye’deki Mülteciler ve Sığınmacılar, <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>
- USA Air force, <https://www.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/104482/b-2-spirit/>
- Vendil Carolina Pallin ve Susanne Oxenstierna, Russian Think Tanks and Soft Power, *İsveç Savunma Araştırma Ajansı (FOI)*, 2017.
- YEŞİLOT Okan ve Burcu ÖZDEMİR, Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016
- Türkiyat Araştırmaları <https://turkiyat.marmara.edu.tr/>

Ömer Göksel İşyar, *Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2020, 322 s. ISBN: 978-605-247-242-2

Ömer Göksel İşyar, *The Nagorno-Karabakh Problem: Dynamics of the First and Second War*, Bursa: Dora Publishing, 2020, 322 p. ISBN: 978-605-247-242-2

Aslı Şevval Abdik¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Aslı Şevval Abdik, (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim
Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: aslisevvalabdik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5915-2338

Başvuru/Submitted: 03.08.2021
Kabul/Accepted: 05.08.2021

Atıf/Citation: Abdik, Aslı Şevval. "Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri, adlı eserinin tanıtımı". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 345-348.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.019>

Anahtar Kelimeler: Dağlık-Karabağ Sorunu, Azerbaycan, Ermenistan, Çatışma Çözümü, Türkiye

Key words: Nagorno-Karabakh conflict, Azerbaijan, Armenia, Conflict resolution, Turkey

Kökenleri birkaç yüzyıl öncesine dayanan Dağlık-Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan iki devlet-Azerbaycan ve Ermenistan- arasındaki toprak anlaşmazlığı ve etnik çatışma barındıran bir problemdir. Sorunun çözümsüzlüğü, Güney Kafkasya bölgesinin, Karadeniz'in ve komşu ülkelerin güvenliği için önemli bir tehdit oluşturduğundan, Uluslararası

İlişkiler literatüründe sorun ile alakalı birçok çalışma yapılmaktadır. Bu minvalde en son çalışmalardan birisi *Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri* isimli kitaptır. İkinci Karabağ Savaşının görece yeni olması sebebiyle, henüz akademik çalışmalar fazla değildir. Fakat bu kitap, isminde de belirtildiği üzere İkinci Savaşı da içermesi bakımından, literatüre önemli bir katkı yapmakta ve konuyla alakalı diğer kitaplardan bir adım öne çıkmaktadır.

Kitabın amacı, Dağlık-Karabağ sorununu geçmişten günümüze kadarki gelişmelere ışık tutarak, ayrıntılı bir şekilde açıklamaktır. Bunu yaparken de İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Azeri zaferine giden yolda, zaferin kökenlerini, nedenlerini ve sonuçlarını gün yüzüne çıkarmak hedeflenmiştir. Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Karabağ'ın tarihsel arka planı özetlenmiştir. Sovyetler Birliği süresince sorunun hem Azerbaycan hem de Ermenistan için nasıl ele alındığı, bu bölümde irdelenmiştir. 1921 yılında, Azerbaycan içinde otonom haklara sahip bir bölge olması kararlaştırılan Dağlık Karabağ, 1923'te özerk *oblast* olarak resmen ilan edilmiştir. Fakat bu ilanı kabul etmek istemeyen ve Karabağ'ın statüsünü değiştirmek isteyen Ermeniler, bölge üzerinde hak iddia etmeye devam etmişlerdir. Sovyetler Birliğinin zayıflamasıyla Ermeniler bu iddialarını daha yüksek sesle beyan etmeye başlamışlardır ve en nihayetinde Birliğin dağılmasıyla, Dağlık Karabağ'ın da dahil olduğu Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmişlerdir. Ermenilerin Azeri topraklarını işgali ve birleşme talepleri neticesinde, Birinci Karabağ Savaşı yaşanmıştır.

Kitabın ikinci bölümü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra başlayan Birinci Karabağ Savaşı'nın kökenlerini, nedenlerini ve sonuçlarını hem dönemin konjonktürü hem de savaşa doğrudan veya dolaylı olarak dahil olan tarafların soruna yaklaşımları ile birlikte detaylıca analiz etmiştir. Çünkü, çeşitli aktörlerin çözüm teşebbüslerine rağmen hem Ermenilerin hem de Azerilerin taviz vermemesi ve tarihsel faktörlere dayanarak bölge topraklarında hak iddia etmeleri nedeniyle, Dağlık-Karabağ sorunu çözümsüzlüğünü sürdürmüştür. Nitekim, kitabın üçüncü bölümü 1990'lı yıllarda, dördüncü bölümü ise 2000'li yıllarda sorunun durumunu ve barış girişimlerini analiz etmiştir. Bu iki bölümde de hem doğrudan veya dolaylı olarak taraf olan devletler ve/veya kurumlara, hem de uluslararası ortamın durumuna yer verilmiştir. Bu bağlamda İşyar kitabı çok yönlü bir şekilde yazarak, okuyucularının sorun hakkında dönemsel ve aktörsel karşılaştırmalar yapabilmesine olanak sağlamıştır. Bu karşılaştırma olanağı ve çok yönlülük ise, kitabın literatüre ve okuyucuya en önemli katkısıdır. Bir örnek vermek gerekirse, sorunun çözümünde önemli bir aktör olan Rusya, Sovyet döneminde sorunu bir "Sovyet iç meselesi" olarak kabul etmiştir ve Moskova sorunun iki cumhuriyet arasında çözülmesini savunmuştur. Nitekim, Birliğin dağılmasının ardından Dağlık-Karabağ bir iç sorun olmaktan çıkarak, iki egemen devlet arasındaki toprak uyumsuzluğu haline dönüşmüştür. Bu bağlamda hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın AGİT üyesi olması, sorunun AGİT gündemine taşınmasına ve "uluslararasılaşmasına" neden olmuştur (p.29). Yine Moskova perspektifinden, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra, kendi iç meseleleriyle bir hayli meşgul olan Yeltsin Rusya'sı sorun karşısında "düşük profil" politikası gütmeyi tercih

etmiştir (p.32). 2000’li yıllarda ise Rusya’nın meseleye yönelik politikalarında ve ilgisinde önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu politika değişiminde, Putin iktidarının eski Sovyet ülkelerini Rusya’nın etki alanı olarak görmesi ve “yakın çevre”sinde nüfuzunu artırma isteği de etkili olmuştur. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, Rusya’nın meseleye yaklaşımı, dönem dönem farklılaşsa da Rusya meselenin her aşamasında önemli bir dış etmen olarak konumlanmaya devam etmiştir.

Birinci Karabağ Savaşından sonra bir donmuş çatışma (*frozen conflict*) haline gelen sorun, bu savaştan 27 yıl sonra, 2020’deki İkinci Karabağ Savaşı ile, Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarının çoğunu geri alması ile sonuçlanmıştır. Kitabın beşinci ve son bölümü de bu zaferin nedenlerini, sonuçlarını ve savaşın gelişmelerini aktarmaktadır. Kitabın önsözünde de belirtildiği üzere, İşyar Azerbaycan’ın zaferinin arkasında üç önemli unsur olduğunu savlamaktadır. İlk unsur, Azerbaycan’ın Rusya ile yürüttüğü sağlıklı ve doğru diplomasisi, ikincisi Türkiye ile iş birliği ve üçüncüsü ise Paşinyan Ermenistan’ının izlediği hatalı politikalarıdır.

İşyar, kitap boyunca, bu üç unsurun önemini ve özellikle İkinci Karabağ Savaşındaki belirleyiciliğini göz önünde bulundurarak değerlendirmeler yapmıştır. Genel olarak bakıldığında kitap açıklayıcı bir üslup ile yazılmıştır ama belli başlı noktalardaki yerinde analizlerle anlatım zenginleştirilmiştir. Analiz kısımlarında herhangi bir teorik çerçeve kullanılmaması kitabın bir eksikliği olarak zikredilebilir. Lakin, bunun nedeni, kitabın daha geniş kitlelere ulaşmasını hedeflemek ise, yerindedir. Nitekim, İşyar kitabın okuyucu kitlesinin hem Türkiye’deki hem de Azerbaycan’daki okurlar, öğrenciler ve akademik camia olduğunu belirtmiştir.

Her üç Güney Kafkasya ülkesiyle birden sınır paylaşan tek ülke durumundaki Türkiye’nin, meseledeki önemli rolü yadsınamaz bir gerçekliktir. İşyar’ın da belirttiği üzere, Azeri zaferinin arkasında yatan en önemli nedenlerden birisi Türkiye ile iş birliğidir. Bu bağlamda, Türkiye’nin süreçteki aktif rolünü irdelemek, kitabın literatüre kazandırdığı “karşılaştırma olanağı” sebebiyle son derece önemlidir çünkü Türkiye örneğinde bu unsur iki boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk boyutta, Türkiye’nin iç dinamikleri ve Azerbaycan ile ilişkileri göz önünde bulundurularak bazı değişiklikler gözlemlenebilmektedir. İkinci boyutta ise, Türkiye’nin, özellikle Rusya ile kurduğu ikili ilişkiler ve dönemin konjonktürü gibi faktörler de sorunun seyrini doğrudan etkilemiştir. İlk boyutta, özellikle, Azerbaycan’daki Ebulfez Elçibey hükümeti, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine önem ve ağırlık vermektedir ve sorunun çözümünde, Rusya’yı da dışlamayarak, Türkiye’nin de masa başında olması gerektiğini savunmaktaydı. Türkiye dışında, ABD, Büyük Britanya gibi devletlerin ve AGİT’in de arabulucu olarak dahil olmasını istiyordu. Lakin, 1993’te başa gelen Haydar Aliyev, Elçibey gibi düşünmemekteydi, ona göre Dağlık-Karabağ meselesi, Azerbaycan’ın kendi iç meselesiydi (p.98). Bu hususta, Türkiye, AGİT ve diğer Batılı aktörlerdense, Rusya’yı tercih etmekteydi (p.98). 90’lı yıllarda Türkiye’nin mesele karşısında görece sessiz ve pasif kalmasının nedeni budur. Yazar, soruna çok yönlü yaklaşımını ortaya koymak adına bu noktada, çok yerinde olarak Türkiye iç dinamiklerinden de bahsetmektedir. İşyar’a göre, dönemin cumhurbaşkanı Özal’ın askeri güç kullanmaya daha

sıcak bakması, lakin Başbakan Demirel'in askeri güç kullanmak istemeyip barışçıl yaklaşımı savunması arasındaki ikilik, Türkiye'nin niyetlerinin muğlak olmasına ve böylece, belirsiz ve pasif politikalara yol açmıştır (p.77).

Fakat, Türkiye'nin soruna karşı yaklaşımı 2000'li yıllarda değişmiştir. 2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev ile Türkiye-Azerbaycan günbegün yakınlaşmıştır. İkinci Karabağ Savaşı boyunca ise, Türkiye Azerbaycan'a her bakımdan, açık bir şekilde destek olmuştur. Nitekim, Başkan Aliyev de Türkiye'nin çözüm sürecinde aktif olarak yer alması gerektiğini sık sık dile getirmiştir. Gerçekten de Birinci Karabağ Savaşına kıyasla, İkinci Karabağ Savaşı boyunca daha baskın, aktif ve kararlı bir Türkiye görülmektedir. Türkiye, Kafkaslarda Rusya faktörünü de göz önünde bulundurarak politikalar gütmeye başlamıştır ve İkinci Savaş'ta Erdoğan, Rusya'ya arabuluculuk faaliyetlerine katılması için açık çağrı yapmıştır. Putin ise bu çağrıya olumlu yaklaşmıştır. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, yazar, Türkiye'nin meseleye yaklaşımını dönemsel olarak nasıl değiştiğini gözler önüne başarıyla sermiştir. Ancak bu noktada, bahsedilen ikinci boyut da devreye girmektedir. Türkiye'nin sorundaki rolü, uluslararası konjonktürden veya ikili ilişkilerden bağımsız düşünülemez. Bu hususta, konu ile alakalı kitaptaki en dikkat çekici örneklerden birisi, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dört Gün Savaşı olarak adlandırılan, 2016'daki silahlı çatışmadır. Bu noktada, konuya önemli bir soru ile başlamak mümkündür: Azerbaycan neden 2016'daki savaşta işgal altındaki topraklarını geri alamadı da dört yıl sonra, 2020'de sadece 44 gün gibi bir sürede, topraklarının çoğunu başarıyla geri aldı? İşyar'a göre, 2016'daki konjonktür, Azerbaycan'ın daha ileri gitmesine ve işgal altındaki topraklarını geri almasına izin vermemiştir. Bunun nedeni ise, Türkiye-Rusya ilişkilerinde yatmaktadır. 24 Kasım 2015'te Rusya'ya ait bir savaş uçağının Türk hava sahasını ihlal etmesinin ardından Türkiye, savaş uçağına gerekli uyarıları yapmış lakin cevap alamamıştı. Bunun üzerine Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesiyle iki devlet arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yani, 2016 savaşı, "çok hassas bir konjonktürde" meydana gelmiştir (p.280) ve bu nedenle, Azerbaycan daha ileri gidememiştir. Toparlamak gerekirse, paylaşılan örneklerden de görüldüğü üzere, yazar uluslararası konjonktürü iyi analiz ederek, hem sorunun temel aktörleri olan Azerbaycan ve Ermenistan'ı hem de diğer aktörlerin gerek meseleyle gerek birbirleriyle olan ilişkilerini de irdeleyerek, okuyucusuna geniş ve çok yönlü bir bakış açısı sağlamıştır. Kitabın en temel başarısı, bu niteliğidir.

Özellikle İkinci Karabağ Savaşı sonrasında, uluslararası camianın soruna yönelik ilgisi artmıştır. 2020'deki savaşın kökenlerini, nedenlerini, dinamiklerini, gelişmelerini ve sonuçlarını anlayabilmek, geçmişini iyi analiz etmekten geçmektedir. Bu bağlamda bu kitap, İşyar'ın konuya olan hakimiyeti sayesinde, geçmişini ayrıntılarıyla irdeleyerek bugünü anlamlandırmak isteyen herkese hitap etmektedir.

Mavi Vatanın Güney Cephesi 'Doğu Akdeniz', Cem Gürdeniz, Ankara, Pankuş Yayınları, 2020, 192 Sayfa, ISBN: 978-605-06308-2-4

Southern Front of Blue Homeland 'Eastern Mediterranean', Cem Gürdeniz, Ankara, Pankuş Publishing, 2020, 192 p. ISBN: 978-605-06308-2-4

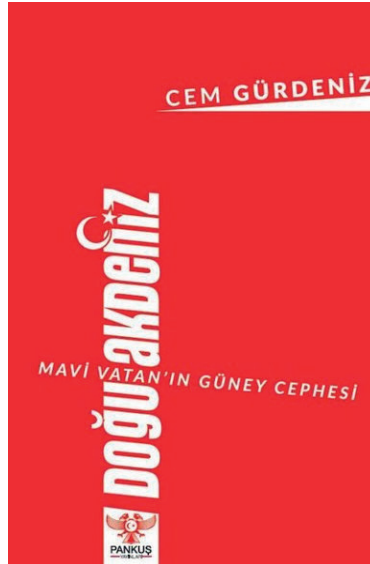
Sümeyye Didar Kılıç¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sümeyye Didar Kılıç (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye
E-posta: didarkilic1996@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8708-669

Başvuru/Submitted: 09.09.2021
Kabul/Accepted: 10.09.2021

Atıf/Citation: Didar Kılıç, Sümeyye, "Mavi Vatanın Güney Cephesi 'Doğu Akdeniz', adlı eserin tanıtımı". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* - *Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 349-353.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.020>

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Mavi Vatan, Enerji, Jeopolitik konum, Münhasır ekonomik bölge

Key words: Eastern Mediterranean, Blue Homeland, Energy, Geopolitical Position, Exclusive economic zone

'Mavi Vatan' kavramının isim babası olan Cem Gürdeniz bu kavramı ilk kez Amiralliğinin ikinci yılında 14 Haziran 2006 günü katıldığı bir sempozyumda kullanmıştır. Bu kavram Anadolu'yu çevreleyen denizlerle diğer okyanus ve denizlerdeki hak ve çıkarları korumaya ve

geliştirmeye yönelik jeopolitik bir yol haritası olarak tanımlanmış ve bu kavram kullanılmaya başlanmıştır. Mavi Vatanın Güney Cephesi Doğu Akdeniz kitabı ile Cumhuriyet döneminden başlayarak değindiği Türkiye'nin denizlerdeki politikasından ve özellikle son dönem 2020 yılında meydana gelen gelişmelerden bahsedilmiştir.

Koç Üniversitesinde Denizcilik Forumu Kurucu Direktörü olan Gürdeniz, Deniz Harp Akademisi mezunudur. Kendisi yıllarca donanmada yurtiçi ve yurtdışı görevler almış olup en son 2008 yılında Tümamiralliğe terfi etmiştir. 2011 yılında Balyoz davasında tutuklanıp hüküm giymiştir fakat 2014 Anayasa Mahkemesinin yeniden yargılanması kararıyla 2015 yılında hürriyetine kavuşmuştur. Deniz Kuvvetleri Dergisi'nde 1979-2005 arasında 22 makale yayınlamış, Türk Deniz Kuvvetleri El Kitabı 2000, İngilizce/Türkçe ve Türkçe/İngilizce Deniz Terimleri Sözlüğü, Cumhuriyet Donanması, Açık Denizlere Doğru Deniz Kuvvetleri ile Hedefteki Donanma, Amatör Denizciler İçin Acil Durum Seyri, Mavi Uygarlık, Çelik Gemiler Demir Bahriyeliler, Mavi Vatan Yazıları; Mavi Vatanın Güney Kapısı: Doğu Akdeniz kitaplarını yazmıştır. Halen Veryansın TV internet gazetesinde yazmaktadır. Bu yazıda Cem Gürdeniz'in Mavi Vatanın Güney Cephesi adlı kitabını inceleyeceğiz. Bu çalışmada genel coğrafi konumu itibarıyla deniz ulaşımı, enerji kaynakları ve Doğu Akdeniz'de meydana gelen sorunları, Deniz Kuvvetlerinin gelişimini, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgedeki politikasını ve yabancı devletlerin Doğu Akdeniz'deki amaçları ve uyguladıkları politikalar incelenmiştir.

Cem Gürdeniz'in bu çalışması kitabın girişinde yer alan şu ifadeler ile kitabın ne anlatmak istediğini özetler niteliktedir; "Mustafa Kemal, 1 Eylül 1922 sabahı 'Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri.' komutunu vermişti. Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'de denize vardı. Bugün Mustafa Kemal'in komutunun ikinci cephesi Akdeniz'de, Mavi Vatan'da açılmıştır. Cumhuriyet donanması ve arkasındaki Türk Milleti bu cepheyi de kazanacaktır." Eserde devletin akdeniz politikaları ve yapılanlar ayrıca günümüzde olan krizler ve uygulamalar okura aktarılmıştır.

Eser yazarın özgeçmişini ile başlayıp teşekkür, kısaltmalar, önsöz ve başlarken ile devam etmiştir. Cem Gürdeniz'in yazdığı Mavi Vatanın Güney Cephesi Doğu Akdeniz adlı kitabın bölümleri şunlardır;

- Yazarın Özgeçmişini
- Teşekkür
- Kısaltmalar
- Önsöz
- Başlarken
- Doğu Akdeniz'in Türkiye İçin Jeopolitik Dönemi
- Çok Kutuplu Düzendeki Doğu Akdeniz Krizi
- Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adası
- Akdeniz, Cumhuriyet Donanması ve Gelecek
- Ekler Bölümü
- Kaynakça

Kitabın önsözü 18. ve 22. Dönem Milletvekili Kemal Anadol tarafından yazılmıştır. Önsözde Amiral Gürdeniz'in Mavi Vatan kavramında ilk nasıl bahsettiğinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun denizlerde karşılaştığı zorluklardan ve bunun süre gelen tarihte Türkiye Cumhuriyeti'ndeki uzantısından bahsetmektedir. Ayrıca Deniz Kuvvetleri'nin kuruluşundan ve yapılan yeniliklere değinmiştir. Amiral Gürdeniz'in yaşamı boyunca Atatürk'ün “ Umutsuz durumlar yoktur, umutsuz insanlar vardır. Ben hiçbir zaman umudumu yitirmedi.” sözünü kendine rehber ettiğinden ve bu eserle de ülkedeki, denizdeki gelişmelere ve denizcilik sorunlarına ışık tutacağı ifade edilmiştir.

Eser de Türkiye'de kullanılmaya başlayan Mavi Vatan kavramının kullanımına ağırlık verilmiş, devletin doğu Akdeniz'deki gücü hakkında tarihsel olarak bir anlatımda bulunulmuştur. Bununla birlikte Kıbrıs ve Yunanistan sorunlarına değinmiş ve Cumhuriyet donanmasından bahsetmiştir. Özellikle son dönemlerde yaşanan olaylara kaynaklar referans alınarak değinilmiş okuyucuya doğru bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Dil ve üslup olarak akıcı ve okuyucu tarafından anlaşılabilir bir dil kullanan yazar, kitapta yer yer kendi yorumuna ve duyuma bağlı cümlelere de yer vermektedir.

Eserin, başlarken bölümünde 1936 yılında Atatürk'ün Montreux Sözleşmesi ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki egemenliğin geri alındığından ve bunu dönemin gazete yazılarıyla ifade etmiştir. İlerleyen yıllarda ki kıta sahanlığı, karasuları ve Kardak krizlerine değinmiş ve bugün bile sorunların çözülemediğine çünkü krizin temel nedenin Doğu Akdeniz'de yatan enerji kaynakları olduğundan bahsetmiştir. Yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesini ihlal etmeye çalışmalarından KKTC'nin haklarının tanınmamasına değinilmiştir. Ve özellikle Doğu Akdeniz'in jeopolitik olarak konumunun ve bununla birlikte altında yatan enerji kaynaklarını ne kadar önemli olduğu belirtilmiştir.

“Doğu Akdeniz'in Türkiye İçin Jeopolitik Önemi” başlıklı birinci bölümde, Türk deniz jeopolitiğinin küresel jeopolitikten ayrılmayacağına zira dünyanın tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu dünya düzenine hızla geçtiğinden ve Türkiye'nin bulunduğu Doğu Akdeniz'in enerji jeopolitiği, kenar kuşak jeopolitiği ve İsrail'in güvenlik jeopolitiğinin olduğu ortak kritik paydanın Türkiye'nin deniz jeopolitiği olduğundan bahsedilmektedir.

Medeniyetlerin, devletlerin ilk deniz ticareti bu bölgede başlamış imparatorlukların ağırlık merkezi Doğu Akdeniz olmuştur. Avrupa, Afrika, Orta Doğu, Kafkasya, Basra Körfezi, Ege ve Karadeniz'e yakınlığı ile bölge yüzyıllarca jeopolitik merkez olmuştur. Günümde de bunun devam ettiğinden son zamanlarda bölgenin enerji mücadelesine dönüşmesinden ve Doğu Akdeniz'in Türkiye'nin açık denizlere bakan yüzü olması sebebiyle Akdeniz'e olan ihtiyacın çok önemli olduğundan ve bir yarımada devleti olan Türkiye için Doğu Akdeniz'in çok önemli olduğundan bahsedilmektedir.

“Çok Kutuplu Düzendeki Doğu Akdeniz Krizi” başlıklı ikinci bölümde ABD de meydana gelen 2008 ekonomik krizi ve Gürcistan-Osetya krizinde ABD askeri ve siyasi gücünün Rusya karşısında gerilemesi gücü elinde tutmak isteyen ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninden çok

kutuplu dünya düzenine geçilmeye başlandığını anlatan yazar Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de karşılaştığı sorunlara değinmiştir. Özellikle, Doğu Akdeniz'de kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen GKRY, Türkiye'nin büyük miktarda deniz yetki alanının çalmaya çalışması ve arkasına Yunanistan'ı ve 2004 yılı itibarıyla de Avrupa Birliğine girip onu arkasında güç olarak kullanmaya çalışması Türkiye'nin güvenliği için bir tehdit oluşturmaktadır. Fakat tarihsel bağlamda Türkiye'nin bu durumlara farklı şekilde yanıtlar verdiği ifade edilmiştir. Yapmış olduğu sismik araştırma faaliyetleri, Akdeniz Kalkını harekâtı ve 2019 baharında iki ay arayla yaptığı tatbikatlar Doğu Akdeniz'de büyük bir güç gösterisinde bulunduğunun göstergesidir.

Türkiye'nin kendi Fatih ve Yavuz isimindeki gemileriyle sismik ve fiili sondaj faaliyetlerinde bulunması Türkiye'ye dayatılmaya çalışılan jeopolitik planları bozmuş, deniz gücü önemli bir yere gelmiştir. Yazar, bunun farkında olan ABD'nin NATO'nun güney kanadını ve Doğu Akdeniz'de bir kırılmayı göze almak istememesinden fakat Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarının ABD'nin küresel liderlik çıkarlarını rahatsız ettiğini belirtmiş, ilişkilerin 21. y.y. da Doğu Akdeniz üzerinden belirlenmesinin önemli noktalardan biri olacağını ifade etmiştir. Verilen bilgilerden Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de bir güç haline gelmeye başladığını ve diğer devletlerin bu durumdan rahatsızlık duydukları bilgisini çıkarabiliriz.

Eserin 'Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adası' başlıklı üçüncü bölümünde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de değişmez önceliğinin en önemli aktörünün Kıbrıs Adası olduğundan bahsedilmektedir. Bu bölümün başlangıcında Kıbrıs Adası'nın yaşadığı sorunlar tarihsel süreçte ele alınmış ve GKRY ile olan sorunlara değinilmiştir. Özellikle Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için yapılan Annan planı ve bu planın Kıbrıs Türklerini soktuğu zor durumdan bununla birlikte Türk tarihi için yapılan hatanın unutulmaması gerektiğine değinilmiştir. Kıbrıs'ın, 1974 öncesinde ve sonrasında Türk dış politikasının önemli bir yerinde olduğu ve olmaya devam edeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte adanın güney kesimine olan GKRY ile sorunlar çözüme kavuşmamıştır aksine artmaya devam etmiştir.

Ülkenin yaptığı KKTC ve Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal eden anlaşmaları, Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmeleri ve bunlara meşruluk kazandırmaya çalışma çabaları, Avrupa Birliğine üye devlet konumuna gelmelerinin onlarda oluşturduğu rahatlığa değinilmiştir. Yunanistan ile olan Meis adası kıta sahanlığı probleminden bahsedilmiştir.

Akdeniz Kalkını Harekâtı yapmış olan Türkiye'nin bununla birlikte Doğu Akdeniz'de güvenlik risklerini azaltmak ve enerji güvenliğini sağlamayı amaçladığı hareket Doğu Akdeniz'de deniz güvenliğine katkı sağlamış ayrıca NATO'nun Etkin Çaba Harekâtı'na destek olmuştur.

Ayrıca bu bölümde Türkiye'nin yalnızca enerjinin taşındığı bölge değil kendi yetki alanında enerji çıkaran ve kullanan bir ülke olmasından da bahsedilmiştir.

Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve GKRY değil ayrıca AB ülkeleri, İsrail, Fransa, ABD ve Rusya'nın da Suriye üzerinde bölgede varlık gösterme çabasından bahsetmenin mümkün olduğu, bu devletlerin burada faaliyetlerde bulunduğu bahsediliyor. Özellikle Doğu Akdeniz'de 2015

yılında Kıbrıs Adası çevresinde bulunan doğal gaz rezervleri burayı bir çekim merkezi yapmış, sadece kıyıdaş olanları değil küresel aktörleri de bu alanda etkilediğinden bahsedilmiştir. Yazar Türkiye'nin son dönemde yaptığı sondaj faaliyetlerinden, Fatih ve Yavuz gemisinden, tatbikatlardan, kendi kıta sahanlığını korumaya yönelik attığı adımlardan bahsederek Türkiye'nin 2002 yılından beri Mavi Vatan'ın çıkarlarını koruma sürecine değinilmiştir. Yazar bu bölümde son olarak 2020 yılında yaşanan Navtex krizinden, Mavi Vatan doktrininden ve Mavi Vatan sorunlarını nasıl çözülebileceğinden bahsetmiştir ki yazar devletlerin karşılıklı olarak bunları çözmeleri gerektiğini fakat daha sorunlar üzerinde bile bir mutabakata varılmadığını ifade etmektedir.

Kitabın son bölümü olan 'Akdeniz, Cumhuriyet Donanması ve Gelecek' başlıklı bölümünde Türkiye'nin Avrasya'nın en kritik bölgesinde bulunduğunu bunun hem ödülünü ve bedelini yaşamış bir devlet olduğuna değinip, Türk devletinin geleceğinin denizlerde olduğunu belirtmiştir. Buradan 21. yy. da Türk jeopolitiğinin ağırlık merkezinin Mavi Vatan olacağı, tek kutuplu düzenden çok kutuplu düzene geçişin yaşandığı ve küresel süreçte Doğu Akdeniz, Ege, Karadeniz ve Boğazların Türk jeopolitik bölgesini güçlendirdiğini ifade etmektedir. Yazar, Mavi Vatan'ın güvenliğinden ve geleceğinden Cumhuriyet Donanması'nın sorumluluğu olduğundan, donanmanın donatılması gerektiğinden ve donanmanın varlık nedeni tanımlanmıştır. Yazarımıza göre gelecek Türkiye'nin refah ve güvenliğinin anahtarı şüphesiz denizciliktir.

Sonuç olarak bir bütün halinde incelediğimizde kitap denizlerle çevrili bir yarımada olan ve jeopolitik alanda merkezi bir konumda olan Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'deki kendi kıta sahanlığından ve bundan mahrum edilmeye çalışılmasından, donanmanın önceki dönemlerde pek bir işlevinin olmaması sebebiyle Mavi Vatan'da pek bir varlığının olmamasından, Kıbrıs'ın öneminden ve yaşadığı zorluklardan bahsedilmiştir. Fakat geçen zamanda donanmanın, deniz gücünün çok önemli olduğundan, gelişen dünyada küreselleşmenin jeopolitik ve jeoekonomik alanın Türkiye'nin bulunduğu coğrafya olması, kaynağın denizler olması, Mavi Vatan'ın koruması gerektiğini ve Türkiye'nin kendi haklarını savunması gerektiğini, denizcilikte ne kadar geç kalmış olsak da ilerlemeler kaydedilmeye başlanmasından bahsedilmiştir.

Kitapta donanmanın tarihsel sürecinin verilerle incelendiğini fakat bazı noktalarda yazarın kendi yorumlarının ve fikirlerinin ön plana çıktığını ve bu sebeplerin kitabı bilimsellikten uzaklaştırdığı söyleyebiliriz. Bununla birlikte kullanılan dil ve anlatım biçimi okurun rahat anlamasını sağlayıp kitaba roman havası vermekte ve kitabı akıcı hale getirmektedir. Ekler bölümünde verdiği Mavi Vatan haritası da kitabın zihinlerde oturtmaya çalıştığı Mavi Vatan haritasını gözler önüne sermiştir.

Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı (Osmanlı-İngiltere ve Çarlık Rusya), Dr. Vugar Akifoğlu, Ankara, Berikan Yayınevi, 2020, 290 Sayfa, ISBN: 978-625-7049-20-7

France's Mediterranean and African Expansion (Ottoman Britain and Czarist Russia), Dr. Vugar Akifoğlu, Ankara, Berikan Publishinghouse, 2020, 290 p. ISBN: 978-625-7049-20-7

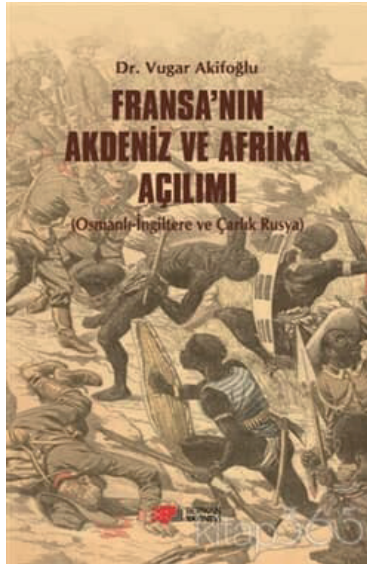
Emine Uslu¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Emine Uslu (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye
E-posta: emineuslu410@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1701-5885

Başvuru/Submitted: 08.09.2021
Kabul/Accepted: 10.09.2021

Atıf/Citation: Uslu, Emine, "Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı (Osmanlı-İngiltere ve Çarlık Rusya), adlı eserin tanıtımı". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 10, 2 (2021): 355-360.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.021>

Anahtar Kelimeler: Afrika toprakları, yer altı kaynakları, denge politikası, siyasi çıkar, asimilasyon politikaları

Key words: African lands, underground resources, balance policy, political interest, assimilation policies

18. ve 19. yüzyıllarda, geçmişten süregelen işgal girişimi yerini sömürge şeklinde güçlenen arzusunun bırakmıştır. Gerek Avrupa'da altın yataklarının tamamen tüketilmesi gerek ipek ve baharat yollarının ele geçirilmek istenmesi sebebiyle Afrika toprakları, diğer devletler için

her zaman cazibe merkezi olmuştur. Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Afrika toprakları sürekli dış devletler tarafından paylaşılmak istenmiştir. Afrika topraklarının yer altı kaynaklarından önemli kısmını köle ticareti kullanarak kendi ülkelerine götürmeyi amaçlayan dış devletler yer üstü kaynaklarını da köle gücü kullanarak, toprakların işlenmesini ve orada yetişen sebze ve meyve ve tahıllarını ülkelere götürmeyi amaçlamışlardır. Bunun yanında Afrika topraklarından götürülen işlenmemiş maddeleri işleyerek yine bu topraklara getiren dış devletler pazar alanı oluşturup kendi ekonomilerini geliştirmeyi hedeflemişlerdir.

Dr. Vugar Akifoğlu, 18. ve 19. yüzyılı esas alarak bu bilgiler ışığında konuya geniş bir perspektiften bakmış, “Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı (Osmanlı-İngiltere ve Çarlık Rusya)” isimli kitabını kaleme almıştır. Dr. Vugar Akifoğlu, Bakü Devlet Üniversitesinde Uluslararası Hukuk Fakültesinde Diploması ve Modern Entegrasyon bölümünde lisans eğitimini almış, Ankara Üniversitesinde “Stalin Döneminde Azerbaycan Türklerine Yönelik Politikaları” adlı tezi ile doktorasını tamamlamıştır. Çalışmaları, daha çok Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin kuruluş döneminde yer alan politik değişiklikler ile birlikte Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Tarihi, Orta Asya üzerindeki sömürgeci devletlerin etkilerini kapsamaktadır. Yazar günümüzde Türk Diyanet Vakfı Senegal Heyeti Sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

Bu çalışmada pazarlarını genişletmek isteyen üç devletin, denge politikası adı altında kendi çıkarlarını ve politikasını düşünmesi gayretiyle Osmanlı Devleti'ne karşı birbirleriyle girdikleri ekonomik ve siyasi ilişkiler incelenmiştir. 18. yüzyılda dönemin önemli bölgesel aktörlerinden biri olan Fransa'nın Akdeniz ve Afrika üzerinden geliştirdiği politikasını, İngiltere'nin ve Rusya'nın fark etmesi üzerine çift taraflı uyguladığı denge politikasına karşı Osmanlı Devleti'nin mücadele etmesini konu edinmektedir. Tüm bu bahsedilen konular Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı (Osmanlı-İngiltere ve Çarlık Rusya) başlıklı kitapta toplanılarak alandaki eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Çalışma; ön söz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Eserde bahsedilen belgelerin bir kısmı ekler kısmında paylaşılmıştır.

- ÖN SÖZ
- GİRİŞ
- BİRİNCİ BÖLÜM: 17. YÜZYILDA FRANSA'NIN GÖZ DİKTİĞİ AFRİKA ÜLKELERİ
- İKİNCİ BÖLÜM: 17 - 19. ASIRDA OSMANLI FRANSA İLİŞKİLERİ
- ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NAPOLYON FRANSA'SININ AKDENİZ VE AFRİKA'DAKİ OSMANLI TOPRAKLARINA TAARRUZU VE SONUCU
- SONUÇ
- KAYNAKÇA
- EKLER

Yazar ön sözde, köle ticaretinin 19. yüzyılda yasaklanmasına kadar Afrika kıtasını kolonilere çeviren sömürge devletlerinin, kendi aralarında bölgesel olarak paylaştığını, üstelik Avrupa devletlerinin günümüzde hâlâ bu sömürü siyasetini dolaylı olarak sürdürmekte olduğunu savunurken bunun geçmişten gelen kazanılmış bir hak olduğuna diğer devletleri ikna etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Dr. Vugar Akifoğlu, Avrupa devletleri tarafından ortaya atılan bu hak iddialarını; yeni bulgular ışığında, her yönden araştırma ve analiz etme isteğiyle dolmuş ve neticede bu eserin ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Mevcut eserin tarih metodu uygulanarak söz konusu dönemin (18. ve 19. yy) ayrıntıları ile 21. yüzyıla etkilerini yansıtan kaynaklar referans alınarak hazırlanılmasına özen gösterilmiştir. Doğu Akdeniz ve Afrika bölgesi ile ilgili kaynaklara tek bir bölgede ulaşmak mümkün olmadığından Frankofon ülkeleri ve Fransa’da mevcut olan birçok arşive ve kütüphaneye ulaşılmaya çalışılmış, bunun yanında Türkiye’de ki önemli belgelerin kaynağını bulunduran Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne de müracaat edilmiş, karşılaştırmalı olarak kaynaklar incelenmiştir.

Çalışmada özellikle iki problem üzerinde durulduğu çok net bir şekilde anlaşılmaktadır, bunlardan birincisi, ele alınan dönemde Afrika bölgesinin siyasi gelişimi; ikincisi ise, Fransa - İngiltere ve Çarlık Rusyası’nın Osmanlı Devleti’nin bilgisi olmadan geliştirdiği siyasi çıkarlar ve bu esnada her ülkenin izlemeye çalıştığı denge politikasıdır. Sonuç olarak tüm bu politik düşüncelerin etrafında oluşturulan reformlar temel alınarak sömürge devletlerinin durumu ve Osmanlı Devleti’ne etkisi incelenmiştir. Eserde karşılaştırmalı belge analizlerinin yapılması ortaya atılan iddiaların altını sağlam bir zeminle doldurmuş, bahsedilen belgelerin bir kısmının görsellerinin ekler kısmında konulmuş olması kitabın nesnel gücünü ve ifadesini arttırmıştır.

Giriş bölümüne gelindiğinde 17. yüzyıldan başlanarak Fransa’nın dış siyasetinde hangi oranda yayılcı olduğundan bahseden yazar, Amerika sömürgelerini İngiltere’ye kaptırması dolaylı olarak Akdeniz ve Afrika sömürgelerinde Fransa’nın, İngiltere’ye karşı ne denli temkinli olması gerektiğini arşiv belgelerindeki yazışmalardan yola çıkarak ifade etmiştir. Akdeniz ve Afrika bölgesinin yer altı kaynaklarına, ticaret yollarına sahip olduğu için birçok kültürü içinde barındırması, bu bölgeyi pazarlarını genişletmek isteyen ülkelerin göz koyduğu bölgelerden biri haline getirmiştir ve bu yüzden bölgede sürekli bir çekişme ve baskı ortamı egemen olmuştur.

1444 yılından itibaren Avrupalı devletler, Afrika ülkelerini sömürge altında tutmayı başarmıştı. Bu esnada Avrupa devletleri tarafından Afrika ülkelerine asimilasyon politikaları uygulanmış, Afrikalıların kendi benlikleri unutulması için öncelikle kendi yerel dillerinde konuşmaları yasaklanmıştı. Yerel dilde konuşanlara çeşitli işkenceler yapılmış, hâkim sömürge devlet kültürü ve dili dayatılmıştır. Yaklaşık 500 seneden sonra bağımsızlıklarını ilan eden Afrika ülkeleri senelerce asimile oldukları için anadilleri gibi Fransızca ve İngilizce konuşmaya başlamışlardı. Böylece Fransızca konuşulan ülkeler için Frankofon ve İngilizce konuşulan ülkeler için Anglapon kavramları kullanılmaya başlanmıştı. Eser boyunca bahsedilen birçok kavramın açıklaması giriş bölümünde açıklanmaktadır.

“17. yüzyılda Fransa'nın Göz Diktiği Afrika Ülkeleri” başlıklı birinci bölümde, Batılı yazarların birçoğu sömürgecilik dönemi ile ilgili yazdıkları eserlerinde Afrika, Fransa ilişkilerinin çok iyi olduğunu anlatmakta, hatta barış içinde yaşadıklarını ifade ettiğini söylemektedir. Karşılaştırmalı tarih metodundan faydalanan yazar, bir süre de Burkina Faso gibi ülkelerde yaşayarak tecrübe ettiği deneyimlerinden yola çıkarak şu çıkarımlarda bulunmuştur; ülkenin ekonomik yağmacılığa maruz kaldığını, halkın çok yoksul olduğunu ve tüm bunların tarihsel bağlamda ülkenin fakirleşmesine göz yumulması sonucuyla yaşandığını söylemektedir.

Üç kıtanın kesişim noktasında olan Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için öncelikle Fransa'nın yeni topraklar keşfetme arzusu, önü alınamaz sömürgecilik sistemlerinin bu topraklarda baş göstermesine sebep olmuştur. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Mısır, Tunus, Libya, Fas, Suriye bölgeleri sömürgeci devletler tarafından (Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere, Çarlık Rusya) ekonomilerini geliştirmek için arzulanan bölgelerdi. Keşfedilen Amerika topraklarına buradan deniz yolu kullanılarak, işçi köle götürerek tarihte insan ticaretini başlatan ülkenin Fransa olduğu vurgulanmıştır. Yazarın belirttiği argümanlar ışığında genel olarak şunu görüyoruz ki, Batılı devletler tarafından parça parça bölünen Afrika ülkelerinin daha sonra kendi içlerinde mikro çapta bölünmelerden hiç haberi olmamış; bunlara direnememişlerdir. Elleri askeri gücü de olmayan bu ülkelere sömürge devletleri tarafından uygulanan baskı sistemiyle birlikte ordu kuracak bir birliğin oluşmasına da imkân verilmemiştir.

“17. – 19. Asırda Osmanlı-Fransa İlişkileri” başlıklı ikinci bölümde ise yazar öncelikle İngiltere ile Fransa arasında yaşanan siyasi krizin giderek büyüdüğünü, bunun yanında bütün Avrupa genelinde iç savaşların yaşandığını ve bu iç savaşların ekonomik sıkıntılara sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Tarihsel bağlamı, düşünce dünyamızda oluşturmak isteyen Akifoğlu, Rönesans ve Reform kavramlarını derinlemesine ele almıştır. Halkların geçmişten gelen din ve dine bağlı olarak gelişen siyasi bağlılık algısının değişmiş olduğunu, artık pozitif bilimlere daha çok önem verildiğini, 15. ve 16. yüzyılda yaşanan bu durumlar ileride yaşanacak olan Fransız İhtilali'nin ve Sanayi İnkılabı'nın da habercisi olduğunu söylemiştir. Fransa'nın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sıkıntılar, Reform ve Rönesans etkilerinin dengeleri değiştirmesi, diğer Avrupa ülkelerinin ise hızla gelişmekte olması, ülkenin siyasi güç kaybettiğini gösterdiğini belirten yazar, sömürge güçlerinin kurulmasının temelini buna bağlamaktadır. Verilen bilgiler doğrultusunda Fransa'nın kendi ekonomik sıkıntılarından kurtulması sebebiyle dış siyasette etkinliğini arttıracığı bilgisine yazarın ulaştığını görüyoruz.

Sömürge güçlerinin nasıl kurulacağı sorusu da yazarın dikkat çektiği hatta üzerinde en çok durduğu meselelerden biridir. Yazarın bu politikaların benimsetilme esasında halkı dini ve kültürel yönden asimile etme, halk ve yöneticiler arasında anlaşmazlık çıkarma, halkın zayıf tabakalarını köleleştirme, bölgelere rahip misyoner din adamları yerleştirme, sömürge yanlısı valiler, elçiler, komutanlar gönderilmesi şeklinde olduğunu ifade etmiştir.

Tarihi yazışmalara bakıldığında sömürge devletlerinden biri olan Fransa'nın yayılmacı

politikası, Doğu Akdeniz meselesinde, İngiltere'nin elinde bulunan Hint ticaret yoluna yönelik olmuştur. Yazar bu belgelere Fransa devleti tarafından bölgeye gönderilen seyyahların raporlarından ulaşmıştır. Seyyahlara göre Osmanlı egemenliğindeki Suriye ve Mısır'ın hâkimiyet altına alınması sebebiyle buraya vali ve komutanların kalıcı olarak gönderilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir; yazarın ulaştığı bu arşiv belgeleri çalışmalarına bilimsel boyut katmış, yanlış ifade edilen serüvenin belgelerle kanıtlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Geline bu noktada yazar, Fransa'nın eylemlerini ifade etmiş; Fransa tarafından gönderilen valilerin yerel halk ile irtibatını güçlendirdiğini, Osmanlı yönetimine karşı halkı kızdırdığını ve bölgede kaos ortamının oluşturulduğunu söylemiştir. Bunun yanında halkın bazı kesimlerinin valilere büyük tepkiler gösterdiğini, valilerin de yerel halk kabilelerini kendi yanına çekmek gibi bir politika güttüğünü söylemiştir. Dönemin şartlarına baktığımızda Dr. Akifoğlu, etkin sömürge politikalarını sürdürebilmeleri için bunun şart olduğunu savunmuştur.

Bunlara ek olarak Fransa Dışişleri bakanları da bölgede Osmanlı etkinliğini azaltmak için Fransa askerlerinin Osmanlı halkına işkence etmesini ve bunu Osmanlı askerleri yapıyormuş gibi lanse etmelerini emretmiştir. Dolayısıyla halk ile Osmanlı'nın arası açılmış; Fransızların bölgeye barış getireceği inancı artmıştır, yazara göre Fransızların Afrika ve Doğu Akdeniz üzerinde artan politikalarının sebebi, Amerika'daki kolonilerini diğer sömürge ülkelerine kaptırmasıydı.

18. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Fransa, İngiltere, Çarlık Rusya ve diğer Avrupalı devletler Doğu Akdeniz'i ve Afrika'yı sömürgeleri altına almak için kendi aralarında antlaşmalar yaptıklarını ve Osmanlı'ya karşı dostluk politikaları güttüklerini ifade ederken, çift yönlü siyaset uyguladıklarını belirten Akifoğlu, Osmanlı'nın tüm bu stratejilerin farkında olduğunu söylemiştir. Bölgede Osmanlı'nın tek bir ülkeyle yaklaşması diğer ülkelerin çıkarlarını olumsuz etkileyeceğinden, Osmanlı daima denge politikası gütmüş ve kendi çıkarlarını düşünmüştür ancak sömürge devletlerinin ülkede çıkardığı iç karışıklıklar Osmanlı'yı hem ekonomik hem de siyasi olarak çıkmaza soktuğu belirtilmiştir. Verilen bilgiler doğrultusunda genel perspektiften bakıldığında İngiltere için önemli olan Hindistan ve Hint ticaret yolları, Rusya için önemli olan Ortadoğu bölgesi, Fransızların bölgede tek egemen güç olma isteği Afrika ve Doğu Akdeniz toprakları üzerinde çakışıyordu. Eserin bu bölümünün son kısmında çakışan çıkarlar doğrultusunda Napolyon Bonapart önderliğinde Fransa birliklerinin Mısır ve Suriye üzerine sefere çıkması, Osmanlı devletinin bölge üzerinde etkisini kaybettiği yazar tarafından vurgulanmıştır.

“Napolyon Fransası'nın Akdeniz ve Afrika'daki Osmanlı Topraklarına Taarruzu ve Sonucu” başlıklı üçüncü bölüme geldiğimizde askeri birlikleriyle Osmanlı egemenliğindeki topraklara saldıran Fransa'nın karşısında neden Osmanlı toprak bütünlüğü için hem İngiltere'nin hem de Çarlık Rusyası'nın bulunduğunu anlatmıştır. Sıcak denizlere inmek isteyen ve Orta Doğu projesi için Mısır ve Suriye'yi kaybetmeyi göze alamayan Rusya, Fransa'nın askeri harekâtını Osmanlıya bildirmiştir. Sürekli güç kaybetmekte olan Osmanlı, Hint ticaret yolları açısından

çıkarı olduğunu bildiği İngiltere'den yardım istemiştir, burada Osmanlı'nın da denge politikası güttüğünü belirten Akifoğlu, Fransa'nın Osmanlı ile arasının bozulduğunu, Osmanlı'nın İngiltere'yle iş birliği yaptığını, bu durumdan haberdar olan Fransa'nın barış yanlısı diplomatik ilişkiler geliştirmek istediğini vurgulamıştır.

Arşivde bulunan belgelere göre Fransız askeri lider Napolyon, Mısır'ı işgal etmeden önce Osmanlı ülkesine verdiği ticari imtiyazları siyasi haklara dönüştürmek konusunda strateji geliştirmiş, Osmanlı topraklarına yerleştirdiği misyonerler ve devlet adamları sayesinde olası bir saldırıda Osmanlı'yı güçsüzleştirdiğini ve Osmanlı'nın yardım almaksızın Fransızların üstesinden gelemeyeceğinin farkına varmıştır. Yazarımız Osmanlı'nın bu durumuna sebep olarak zamanında verilen imtiyazlar sebebiyle ülkeye gönderilen askerler ve tüccarlar olduğunu, halkı Osmanlı politikalarına karşı galeyana getiren tüccar kılığındaki askerlerin tespit edilemediğini söylemiştir. Bunun yanında ülkeye gönderilen tüccar kılığındaki asker ve seyyahlar Napolyon için sosyo-kültürel, jeopolitik, ekonomik bilgiler toplamış ve Napolyon'a sunmuşlardır. Tüm bunlar Mısır'a olan taarruzu kolaylaştırmış, ancak donanma konusunda ondan daha güçlü olan İngiltere sayesinde istenilen amaca ulaşılamamıştır.

Sonuç olarak bir bütün hâlinde incelendiğinde bu çalışma, sömürge devletlerinin uluslararası siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Afrika kıtasını sömürme isteklerini irdelemiş, bu sömürge faaliyetlerinin Osmanlı topraklarını nasıl etkilediği gözlemlenmiştir. Bugün hâlâ bu topraklarda yaşanan sorunların en çok yine sömürge devletlerini ilgilendirdiğini ifade etmiştir. Çalışma, geçmişte yaşanan siyasi çekişmeleri anlatsa da günümüz politikasını daha iyi anlamamız noktasında bizlere kaynak olmuştur.

AMAÇ-KAPSAM

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) – Journal of Eurasian Inquiries sosyal bilimler alanında Türkistan ile Kafkaslardan, Balkanlar ve Ortadoğu'ya uzanan geniş Avrasya Bölgesi ile ilgili farklı disiplinlerde hazırlanmış bilimsel çalışmaları akademik dünya ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) Avrasya coğrafyası ile ilgili uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, iktisat, hukuk, kültürel ve bölgesel çalışmalar gibi farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara yer vermektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Baş Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize

etmektedir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (HYPERLINK "<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>" CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu HYPERLINK "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>" BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (HYPERLINK "<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>" CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar

olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir. .

Araştırma Etiği

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <https://dergipark.org.tr/pub/iuavid> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak hazırlanabilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, 180-200 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar makale yönetim sistemine yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir. Türkçe makaleler için ayrıca 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet istenmektedir; Rusça makaleler için hem Türkçe hem de İngilizce genişletilmiş özet gerekmektedir; İngilizce makaleler için sadece Türkçe genişletilmiş özet istenmektedir.
4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller makale yönetim sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Rusça) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış olmalıdır. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu beşeri bilimler konularında araştırma yapanların çoğu tarafından kullanılan “dipnot ve kaynakça” belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style’in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsamlıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve ‘Salih Zeki’ şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adıvar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça’da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına “ve diğerleri” anlamında “vd.” yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz."; kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekanığı*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekanığı*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergun, "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine," *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergun, "Metroloji," 408.

K Günergun, Feza. "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine." *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, "Eczacı Mektebi'nde," 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

İD Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Described by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Described by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adivar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adivar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adivar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Feza Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergün, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

İD Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

İD Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-31 1a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Dil kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek açıklaması
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almamış olması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 180-200 kelime makale dilinde ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), Rusça makaleler için hem Türkçe hem İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), İngilizce makaleler için Türkçe genişletilmiş özet (600-800 kelime) eklenmelidir.
 - ✓ Anahtar Kelime 10 adet
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Sorumlu Müdür : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 440 00 00

Adres : İstanbul Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The Journal of Eurasian Inquiries aims to share scientific studies on the Eurasian region covering the area from Turkistan and Caucasus to Balkans and the Middle East in the field of social sciences, prepared in different disciplines.

Journal of Eurasian Studies (AVID) includes papers related to Eurasian geography from different disciplines such as international relations, political science, history, sociology, economics, law, cultural and regional studies.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must

meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the HYPERLINK "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>" BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (HYPERLINK "<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>" CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical

behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Research Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed

at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuavid>. It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English and Russian.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask for you to not to send a pdf file. The title should be written with capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of 180-200 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the manuscript management system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section. An extended abstract in English (600-800 words) is required for articles in Turkish. An extended abstract in Turkish (600-800 words) is required for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) are required for articles in Russian.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the body text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to manuscript management system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the body text. Reference numbers should follow the punctuation marks (³⁵, ²³).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, Russian) in which they were written.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCID(s) of all authors (see The Submission Checklist).

References

Journal of Eurasian Inquires - Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) has adopted the “**notes and bibliography**” documentation system preferred in the humanities field; including literature, history, and arts. This style presents bibliographic information in foot notes and bibliography.

Authors who would like to submit their manuscripts to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Manual of Style https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author’s name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: (i.e. Salih Zeki) and should be listed in the bibliography under the letter “S”. Authors with surnames are listed in surname and name order (i.e. Adivar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, “Walking,” in *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins

<https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

sn Rutz, "King Lear," 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

bib Adelman, Rachel. “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bib Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fn Katie Bouman, “How to Take a Picture of a Black Hole,” filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, “Black Hole.”

bib Bouman, Katie. “How to Take a Picture of a Black Hole.” Filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals’s reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ Abstracts (180-200 words) both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Extended abstract in English (600-800 words) for articles in Turkish. Extended abstract in Turkish (600-800 words) for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) for articles in Russian.
 - ✓ Key words
 - ✓ Manuscript body text
 - ✓ References and bibliography
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Director : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 440 00 00

Address : Istanbul University

Research Institute of Turkology

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Eurasian Inquiries
Dergi Adı: Avrasya İncelemeleri Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)</i>	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone; mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: <i>Sorumlu Yazar:</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....